

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İbrahim TETİK

VAKF VE İBTİDÂ İLMİNİN
ÂYETLERİ ANLAMLANDIRMADAKİ ETKİSİ
(Uşmûnî Bağlamında)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ

ERZURUM 2012

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	1
I. UŞMÛNÎ'NİN HAYATI	1
A. NESEBİ, KİŞİLİĞİ VE İLMİ ŞAHSİYETİ.....	1
B. UŞMÛNÎ'NİN ESERLERİ	5
II. UŞMÛNÎ'NİN MENÂRU'L-HÜDÂ FÎ BEYÂNÎ'L-VAKFÎ VE'L-İBTİDÂ ADLI ESERİ	5
A. ESERİN KAYNAKLARI	5
B. ESERİN METODU VE ÖZELLİKLERİ	13

BİRİNCİ BÖLÜM

I. VAKF VE İBTİDÂ.....	17
A. VAKF	17
1. Vakf Kelimesinin Sözlük Manası	17
2. Vakf Kelimesinin Terim Manası	18
3. Vakf Kelimesiyle İlişkili Kavramlar.....	19
3.1.Kat'	19
3.2.Sekte	20
B. İBTİDÂ	21
1. Sözlük Manası	21
2. Terim Manası.....	21
3. İbtidâ'nın Yakın Terimi: İsti'nâf	21
3.1. İsti'nâf Kelimesinin Sözlük Anlamı.....	21
3.2. İsti'nâf Kelimesinin Terim Anlamı	22
II. VAKF VE İBTİDÂ İLMİNİN TARİHİ SÜRECİ.....	22
III. VAKF VE İBTİDÂ İLMİNİN ÖNEMİ.....	25
IV. VAKF VE İBTİDÂ İLMİNİN GAYESİ.....	26
V. VAKF VE İBTİDÂ İLMİNİN BAĞLAYICILIĞI.....	27
VI. VAKF VE İBTİDÂ İLMİNİN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ.....	31
A. Kıraat ve Tecvid İlmiyle Olan İlişkisi	31
1. Kıraat İlmiyle İlişkisi	31
2. Tecvid İlmiyle İlişkisi	32
B. Nahiv İlmiyle İlişkisi	32

II

C. Tefsir İlmiyle İlişkisi.....	33
D. Meâni İlmiyle İlişkisi.....	33
E. İslâm Hukukuyla İlişkisi	33
F. Kelâm İlmiyle İlişkisi	34

İKİNCİ BÖLÜM

I. VAKF İŞARETLERİ.....	36
II. YAPILIŞ AMACI BAKIMINDAN VAKFIN ÇEŞİTLERİ.....	39
A. Vakf-ı İztrârî.....	39
B. Vakf-ı İhtiyârî	39
C. Vakf-ı İhtibârî	40
D. Vakf-ı Ğufran.....	40
E. Vakf-ı Muânaka	40
F. Vakf-ı Cibrîl	41
G. Vakf-ı Nebî	41
H. Vakf-ı Beyân.....	42
III. LAFİZ VE MANA YÖNÜYLE VAKF ÇEŞİTLERİ.....	42
A. Vakf-ı Tam	42
B. Vakf-ı Kâfî.....	44
C. Vakf-ı Hasen	46
D. Vakf-ı Sâlih.....	47
E. Vakf-ı Câiz.....	47
F. Vakf-ı Kabîh.....	48
IV. ÜŞMÛNİYE GÖRE VAKFIN MERTEBELERİ.....	52
V. UŞMÛNÎ VE SECÂVENDÎ'NİN VAKF VE İBTİDÂ İLMİNE DAİR DEĞERLENDİRMELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. MENÂRU'L-HÜDÂ ADLI ESER BAĞLAMINDA VAKF VE İBTİDÂ	55
A. VAKF VE İBTİDÂNIN ÂYETLERİ ANLAMLANDIRMADAKİ ETKİSİ.....	55
1. Vakf-ı Tâ'm'ın Anlama Etkisi	55
2. Vakf-ı Kâfî'nin Anlama Etkisi	75
3. Vakf-ı Hasen'in Anlama Etkisi.....	104
4. Vakf-ı Câiz'in Anlama Etkisi	120
5. Vakf-ı Sâlih'in Anlama Etkisi	136
B. HATALI VAKF VE İBTİDÂNIN ANLAMA OLUMSUZ ETKİSİ	140
1. Hâl ile Zi'l-Hâl'in Ayrılması	140

III

2. Ma'tûf ve Ma'tûfun Aleyh'in Ayrılması	141
3. Mûteallakla Mûteallık'ın Ayrılması	145
4. Âmil ile Ma'mûl'un Ayrılması	147
5. Fiil ile Mef'ûl'un Ayrılması	149
6. Fâil ile Mefûl'un Ayrılması	149
7. Tekid ile Mükked'in Ayrılması.....	150
8. Bedel ile Mübdelü'n-Minh'in Ayrılması	151
9. Harf-i Cer'in Yemin Olarak Değerlendirilmesi	152
10. Şart ile Cevâbın Ayrılması.....	153
11. Nefy ile Cevâbın Ayrılması	154
12. Müstesnâ ile Müstesnâ minh'in Ayrılması	155
13. Sıfat ile Mevsûf'un Ayrılması	156
14. Teraccî Harfiyle Başlanması	157
15. 'Em-i Muttasile'nin Öncesi ile Ayrılması.....	158
16. Müşebbeh ile Müşebbehün bih'in Ayrılması.....	158
17. Kasem ile Cevâbın Ayrılması.....	159
18. Muhtemel İ'râb Durumuna Göre Yapılan Hatalı Vakıflar.....	160
C. KIRAAT FARKLILIKLARININ VAKF VE İBTİDÂ İLMİYLE ANLAM İLİŞKİSİ.....	165
SONUÇ	175
BİBLİYOGRAFYA	177

KISALTMALAR

a.s.	: aleyhisselam
agmd.	: adı geçen madde
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.d.e.	: bedee
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.:	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
Ek.	: Ekleyen
H.z.	: Hazreti
md.	: maddesi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
Neşr.	: Neşreden
s.	: sayfa
Sy.	: sayı
sav.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Tahk.	: Tahkik
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV Yay.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Terc.	: tercüme eden
ts.	: tarih yok
Üniv.	: Üniversitesi
v.k.f.	: vakf

ÖNSÖZ

Kur’ân-ı Kerîm; son dinin kitabı olup ve kendisinden sonra onun yerini alabilecek başka bir kitap gelmeyecek olması sebebiyle yeryüzünde en fazla incelenen, üzerinde fikir yürütülen, kendisiyle hidâyetin amaçlandığı, en küçük bir tahrife dahi uğramadan günümüze kadar gelen, okunmasıyla ibadet edilen ve kurallarıyla iki cihan saadetinin amaçlandığı ilahi bir kitaptır.

Kur’ân-ı Kerîm, bir din kitabı olmasının yanında bir hayat kitabıdır. Kişilere olması gereken yaşam biçimini, bu hayatın sırat-ı müstakim üzere en üst düzeyde nasıl yaşanabileceğini gösterir. Elbette Kur’ân’ın bu noktada getirmiş olduğu kural ve teşvikleri anlayabilmek, konularına vakıf olabilmek için Kur’ân’ın dikkatlice incelenmesi, konuları üzerinde düşünülmesi ve öğretilerinden yararlanılması gerekir. Bu noktadan hareketle, Kur’ân-ı Kerîm’i iyi bir şekilde anlayabilmek ve bu hususta maharet kesbedebilmek için konunun uzmanları çalışmalar yapmış ve sonuç olarak da “Kur’an İlimleri” diye anılan bir külliyat ortaya çıkarmışlardır. Vakf ve ibtida ilmi de bu külliyatın içerisinde olup anlam boyutunu en iyi şekilde tespit etme ve ayetlerde kastedilen mananın elde edilebilmesi hususunda vazgeçilemeyecek bir alan haline gelmiştir.

Kur’ân, gerek Hz. Ebu Bekir döneminde mushaf hâlinde, iki kapak arasında cem edilirken, gerekse ilim merkezlerine birer adet gönderilmek üzere Hz. Osman döneminde nüshalar halinde istinsah edilip çoğaltılırken aslî safiyetini koruması amacıyla ona hiçbir ilave yapılmamıştır. Bu hassasiyetin bir gereği olarak Kur’ân-ı Kerim’de nokta ve virgöl gibi noktalama işaretleri de ilk zamanlarda konulmamıştır. Bu da durma ve durmama noktasında bazı problemler ortaya çıkarmaktadır. Durulması gereken yerde durmamak ya da durulmaması gereken yerde durmak âyetin anlamına zarar verecektir. Bu noktadan hareketle ve duyulan ihtiyaç üzerine ilk önce nokta şeklinde harflerin altına, üstüne ve önüne hareketler, sonra birbirine benzeyen harfleri ayırt etmek maksadıyla bir kısım harflerin altına ya da üstüne nokta veya noktalar konulmuştur. Bunları daha sonra diğer işaretler takip etmiştir. Kelime ve cümlelerde belirtilmek istenen lâfızların neler olduğuna esaslı bir çözüm getirdikten sonra, kastedilen manayı tam olarak tespit etme gayretiyle vakf ve ibtida ilmi dâhilinde birtakım işaretler konularak anlam kargaşası çözülmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı

vakf ve ibtidâ ilmi âyetlerin anlaşılması, yanlış bir anlama ihtimal verilmemesi yönüyle oldukça önemlidir.

Kur'ân'ı okuyanların, özellikle hafızların en fazla dikkat etmesi gereken hususlardan birisi de vakf ve ibtidâ (manaya en uygun yerde durup, yine en uygun yerden başlayarak tilâvete devam etmek) ilmine riâyet ederek Kur'ân'ı tilavet etmektir. Bu, en fazla ihmale uğrayan ve en çok hata yapılan konulardan biridir. Hâlbuki vakf ve ibtida, kıraat ilminde başlı başına bir konu olmuş ve kıraat imamları bu mesele üzerinde titizlikle hareket etmişlerdir. Vakf ve ibtidâyı bilerek âyetlerin manalarını doğru anlamak, Kur'ân'ın edasının keyfiyetinde çok büyük önem taşır. Diğer bir ifadeyle, âyetlerin manalarının birbirine karışmaması ve vuku bulacak bir hatayı önlemesi yönünden bu ilim son derece önemlidir. İşte bu çalışma, Kur'ân âyetlerini doğru anlama, anlam kargaşasını giderme dolayısıyla âyetlerde ifade edilmek istenen manayı tespit etme hususunda vakf ve ibtidâ ilminin ne gibi bir rolünün olduğunu, bu ilme riayet edilmemesi durumunda ne tür aksaklıkların ortaya çıkacağını; konuya hâkimiyeti ve doyurucu açıklamalarıyla tebarüz etmiş Uşmûnî'nin *Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ* adlı eseri çerçevesinde ortaya koymaya yöneliktir.

Uşmûnî; Secâvendî, Nehhâs ve İbnü'l-Enbârî gibi bu alanın diğer âlimlerinden daha sonra yaşamış, çalışmasıyla ilgili olarak çok zengin bir malzemeyi kullanma imkânına sahip olmuştur. Eserinde, tüm bu âlimlerin görüşlerinden faydalanması ve gerektiğinde bu görüşler arasında tercihte bulunması, geniş bir birikime sahip olduğunu göstermektedir. Bu ilmin, âyetlerin anlamlandırılması yönündeki etkisine sıkça değinen Uşmûnî'nin eseri bu alanda kaynak bir eser haline gelmiştir. Bu sebeple bu eserin incelenmesi; vakf ve ibtida ilminin anlam boyutunu gözetme, tefsire ne gibi etkilerinin bulunduğunu tespit etmede önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Uşmûnî'ye ait bilgilendirmede bulunulmuş, eserin kaynaklarına ve metodolijisine değinilmiştir. Birinci bölümde vakf ve ibtidâ ilmi; gerek sözlük gerek ıstılâhî olarak tanıtılmış, bazı yakın kavramlarla ilişkisi saptanmaya çalışılmış, bu ilmin ortaya çıkışına değinilmiş, bazı ilimlerle olan ilişkisine temas edilmiş, vakf ve ibtidanın önemine, bağlayıcılığına ve gayesine yer verilmiştir.

İkinci bölümde de genel olarak vakfın çeşitlerine daha sonra Uşmûnî'ye göre vakfın çeşitleri ve mertebelerine temas edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise vakf çeşitleri adı altında vakf ve ibtidanın anlama etki ettiği âyetler örneklerle ele alınmış, kıraat farklılıklarının vakf ve ibtidâ ilmiyle olan ilişkisine, kıraat farklılıklarının meydana getirdiği anlam değişikliklerine dair âyetlerden örnekler verilerek çalışma sonuçlandırılmıştır.

Çalışmalarında bana daima yol gösteren ve fikirlerinden yararlandığım muhterem danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ'a ve diğer hocalarıma teşekkür ederim.

Erzurum 2012

İbrahim TETİK

GİRİŞ

I. UŞMÛNÎ'NİN HAYATI

A. NESEBİ, KİŞİLİĞİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Uşmûnî kitabının mukaddimesinde kendini, “Ahmed b. Abdulkerîm b. Muhammed b. Abdulkerîm el-Uşmûnî” diye tanıtmıştır.¹ Son dönem müelliflerinden Mu’cem sahibi Yûsuf Sirkîs de aynı şekilde bu adı verdikten sonra buna ilaveten Şâfi mezhebine müntesip olduğunu da eklemiştir.² Halebî nüshasında *Menâru’l-Hüdâ* kitabının başlık sayfasında ise, Ahmed b. Muhammed bin Abdulkerîm el-Uşmûnî olarak geçmektedir. Ömer Rızâ Kehhâle de *Mu’cemu’l-Müellifin*’de bu ismi; “Ahmed b. Muhammed bin Abdulkerîm b. Muhammed b. Ahmed b. Abdulkerîm el-Uşmûnî eş-Şâfi” şeklinde aktardıktan sonra, kendisinin onbirinci yüzyıl âlimlerinin ileri gelen fakihlerinden ve kâriflerinden biri olduğunu zikretmektedir.”³

Bunlar içerisinde en doğru olanın Uşmûnî’nin mukaddimesinde geçen isimlendirme olduğu söylenebilir. Buna bazı yerlerde “Şeyh” ifadesinin de eklendiği görülmektedir. Uşmûnî’nin hayatıyla ilgili yeterli ve doyurucu bir bilgi bulunmadığına dair görüşler vardır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu konuda kapsamlı bir bilgiye ulaşamadığımızı söyleyebiliriz. Bazı kaynaklarda çok kısa ve özlü ifadelerle hayatına dair malumat bulunmaktadır. Konu ile ilgilenen diğer araştırmacılar da aynı kanaati paylaşmaktadırlar.⁴ Bunun sebebi olarak Uşmûnî’nin, insanların arasına karışmaktan uzak durması, vaktini ilmî çalışmalara hasretmesinden dolayı toplumsal münasebetlerinin zayıf olması ve kendi döneminde yeterince şöhrete sahip olmaması gösterilebilir.

“Uşmûnî” nispesinin nereden geldiği hakkında, kısaca şu bilgileri aktarabiliriz:

¹ Ahmed b. Muhammed b. Abdulkerîm el-Uşmûnî, *Menâru’l-Hüdâ fî Beyâni’l-Vakf ve’l-İbtidâ* (Tahk.: Muhammed b. İd eş-Şa’bân, Dâru’s-Sahâbe (Tahk. Muhammed b. İd eş-Şa’bânî), Dâru’s-Sahâbe, Tanta 2008, s. 12.

² Yûsuf Sirkîs, *Mu’cemu’l-Matbûâtî’l-Arabiyye*, Mektebetü’s-Sekâfetü’d-Dîniyye, Kâhire 1919, I, 452.

³ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu’cemul-Müellifîn*, Dâr-u İhyâ-i Tûrâsî’l-Arabiyye, I-IV, Beyrut 1414/1993, II, 121.

⁴ Rızâ Abdulceyyid es-Seyyid Ferec Azzam, *el-İ’tirâzatü’n-Nahviyyetü fî kitâbi Menâru’l-Hüdâ fî Beyâni’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ezher Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi, Mısır 2005, s. 14.

Uşmûn, Mısır'da bulunan üç şehre verilen isimdir. Birincisi Üst Mısır'da bulunan Uşmûnu's-Saîd'tir. Mısır halkı bu şehre "Uşmûnîn" de derler. Burası birçok bahçe ve nehre sahip eski bir yerdir. Nil'in batısındaki en üst kasabalardan biridir. Buraya, inşa edenin adı verilmiştir ki bu kişi, "Uşmun b. Mesr b. Baysar b. Hâm b. Nûh"⁵ olarak kayıtlarda geçmektedir.⁶

İkincisi Doğu Nil üzerinde bulunan Dekahliyye şehridir. Buraya Uşmûm Tanâh da denilmektedir. Aynı şekilde Dekahliyye'de küçük bir kasaba olan Uşmûm Remân da denilmektedir. Fakat genel olarak âlimler bu kelimenin sonundaki harfîn nûn olduğunu belirtmişlerdir.⁷

Üçüncüsü de Batı Nîl tarafında bulunan Münûfiyye'dir. Buraya Uşmûmu'l-Cüreysât ya da Uşmûnu'l-Cüreys de denilmektedir. Burası, Şetnûf'un alt kısmında bulunan Menûfiyye ile aynı yerde olan Batı Nil'de bulunmaktadır.⁸ Zebîdî, Uşmûnu'l-Cüreys, Şetnûf'un alt kısmında bulunan Münûfiyye ile aynı yerde ve Nil'e yakın güzel bir köy olduğunu belirtmektedir.⁹

Bu son iki şehir önceleri mîm harfiyle "Uşmûm" olarak biliniyorlardı, daha sonraları mîm, nûn harfine dönüştürülerek "Uşmûn" şeklini almıştır.¹⁰ İşte Uşmûnî, bu üç şehirden birine nispeten bu ismi almıştır.¹¹

Uşmûnî kelimesinin kökenini belirttikten sonra kendisiyle aynı nesebi taşıyan diğer âlimleri de belirterek eserimizin müellifi olan Uşmûnî'nin bu kişilerden farklı olduğunu özellikle belirtmek isteriz. Uşmûnî ile karıştırılması söz konusu âlimler şunlardır: Ahmed b. Hüseyin Uşmûnî (v.h. 843)¹², eş-Şeyh Şihâbü'd-Dîn el-Uşmûnî (v.h. 809)¹³, Abdurrahmân b. Muhammed el-Uşmûnî (v.h. 835)¹⁴, Ali b. Muhammed el-Uşmûnî (v.h. 900)¹⁵, Muhammed b. Ahmed el-Uşmûnî (v.h. 814).¹⁶ Bu âlimler ile

⁵ Yakut Hamevî, *Mucemul Buldan*, Ebû Abdullah Şihâbüddin Yakut b. Abdullah, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut ts., I, 200.

⁶ es-Semânî, I, 278; İbnu'l-Esir, *el Lübbâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Dâru Sadr, Beyrut, ts., I, 66.

⁷ Sehavî, *ed-Davu'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Dâr-u Mektebeti'l-Hayâh, Beyrut, ts. XI, 184-185.

⁸ Yakut Hamevî, I, 200.

⁹ Sehavî, XI, 184-185.

¹⁰ Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi es- Sem'ânî, *el-Ensab* (Thk: Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani), ts., I, 278.

¹¹ Rızâ Abdulceyyid, s. 16.

¹² Sehavî, I, 289.

¹³ Sehavî, I, 227.

¹⁴ Sehavî, II, 122.

¹⁵ Sehavî, VI, 5.

Menâru'l-Hüdâ müellifi el-Uşmûnî'nin bazen karışıklıklara sebebiyet verdiği görülmektedir. Bunu, İsmâil Karaçam'ın “*Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*”¹⁷ ve Nihat Temel'in “*Kurân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*” adlı eserlerinde görmekteyiz.¹⁸ Bu iki müellif, Abdülkerim el-Uşmûnî'nin vefat tarihini, daha önce yaşamış olan Ali b. Muhammed el-Uşmûnî'nin vefat tarihine yakın olarak belirlemişlerdir. Uşmûnî'nin eserini tahkik ederek inceleyen Muhammed b. İd eş-Şa'bânî ve eser üzerinde nahiv çalışması yapmış olan Rızâ Abdulceyyid'in Uşmûnî'nin hicrî on birinci, mîlâdî on yedinci yüzyıl âlimlerinden olduğunu belirtmeleri¹⁹ de *Menâru'l-Hüdâ* müellifinin diğer Uşmûnîlerden farklı dönemlerde yaşadığını açıkça göstermektedir.

Uşmûnî'nin eserinden edindiğimiz bilgiler, onun vakf ve ibtidâ alanında olduğu kadar diğer ilimlerde de söz sahibi olduğunu göstermektedir. Bu da gayet tabii bir durumdur, zira vakf ve ibtidâ ilmi Kur'ân ayetlerinin anlamlandırılması hususunda birinci öneme sahip bir ilimdir. Bu ilimde maharet kesbedebilmek tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, nahiv vb. alanlarda yeterli düzeyde bilgi sahibi olmayı gerektirir.

Uşmûnî ayetlerle ilgili vakf ve ibtidâ tasnifini yaparken kimi yerlerde ayetlerin tefsirlerine yer vermekte²⁰, kimi yerde konuyla ilgili meşhur hadisleri zikretmekte²¹, kimi yerde gereklî kelâmi açıklamaları yapmakta²², ihtiyaç olması durumunda da mezheplerin ayet ile ilgili benimsemiş olduğu görüşleri vermekten geri durmamaktadır.²³ Bu çok yönlülüğü eseri okurken kişiyi hem bilgilendirmekte hem de ayetlerin anlamlarıyla ilgili yeni açılımlar yapmasına sevk etmektedir. Bu birikimi kişiye kazandırması yönüyle Uşmûnî'nin eseri, incelemeye değer, vakf ve ibtidâ kitapları içerisinde önemli bir konuma sahiptir.

¹⁶ Sehavî, VI, 317.

¹⁷ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 15. Baskı, İstanbul 2009, s. 321.

¹⁸ Nihat Temel, *Kurân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2001 s. 37.

¹⁹ Rıza Abdulceyyid, s. 14; Uşmûnî, *Menâru'l- Hüdâ* (Tahk: Muhammed b. İd eş-Şa'bânî), Dâru's-Sahâbe, Tanta 2008, s. 11.

²⁰ Uşmûnî, s. 431.

²¹ Uşmûnî, s. 173.

²² Uşmûnî, s. 38.

²³ Uşmûnî, s. 403-404.

Uşmûnî Şafî mezhebine mensup olmasına rağmen yukarıda da belirttiğimiz gibi mezheplerin görüşlerine yer verirken herhangi bir taassup göstermemektedir. Bu da onun ne denli saygılı, farklı görüşlere müsamaha ile yaklaşan bir ilmi olgunluğa sahip olduğunu göstermektedir. Ayetlerin hüküm ifade eden yönlerini yeri geldikçe belirtmekte ve gerekli olması durumunda konuyla ilgili kendi görüşünü de sunmakta olması çağının en önemli kâîlerinden birisi olduğunu gösterir.²⁴

Uşmûnî'nin eserinden, kıraat farklılıklarını çok iyi bir şekilde bildiği anlaşılmaktadır. Hangi okuyuşun şazz, hangisinin sahih olduğunu belirtmekte, bu farklılıkların anlama etkisine de yeri geldiğinde temas etmekte ve son olarak da okuyuşun anlama etkisiyle ilgili tercihi yer vermektedir.²⁵

O'nun üstün ahlâkına ve âlimlere olan saygısına kitabındaki cümlelerde rastlamaktayız. Vakf âlimlerine muhalefet edenin cezasının akıllılar divanından silinmek olduğunu belirten ifadesi onun büyük bir âlim olmasına rağmen öncesindeki âlimlere ne denli saygı içerisinde olduğunu göstermektedir.²⁶ Ayetlerde vakf ve ibtidâ yapılacak yerlerde önceki âlimlerin görüşlerinden yararlanırken, zaman zaman katılmadığı görüşleri tenkit edişinde çok nâzik bir üslup kullanması O'nun ne denli bir ahlâkî yapıya ve saygıya sahip olduğunu açıkça göstermektedir.²⁷

Kitabında yer alan görüşlerden Uşmûnî'nin ehl-i sünnetten bir âlim olduğu sonucuna varabiliriz. Nisâ Sûresi 157 ayetinde geçen “*Ve: “-Biz, Allah’ın peygamberi olan Meryem’in oğlu İsa’yı öldürdük”, demeleri sebebiyle kendilerini lânetledik, rahmetimizden kovduk. Hâlbuki onlar İsa’yı öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine bir benzetme yapıldı. (onlardan biri İsa şeklinde kendilerine gösterildi ve bu adam öldürüldü). Esasen İsa’nın katli hakkında kendileri de ihtilâfa düşüp kesin bir şüphe içindedirler. Onların bu öldürme hâdisesine ait bir bilgileri yoktur. Ancak kuru bir zan peşindedirler. Onu gerçekten öldürememişlerdir”* ifadelerini kimileri ruhların bir bedenden diğerine geçmesine delil gösterecekler de Uşmûnî, “Bu ve benzeri ifadeler

²⁴ Uşmûnî, s. 147.

²⁵ Uşmûnî, s. 196.

²⁶ Uşmûnî, s. 15.

²⁷ Uşmûnî, s. 194- 204.

birer safsatadır. Zira ehl-i sünnet âlimleri buna dair herhangi bir görüş bildirmemişlerdir”²⁸ diyerek safını belli etmiştir.

Uşmûnî sûfî bir ailede yetişmiştir. Kendisi kitabının sonunda babası, dedesi ve dedesinin dedesinin bazı kerametlerinden bahsetmiştir. Onun böyle bir ailede yetişmiş olması dünya görüşüne, yaşam tarzına, ilmi hayatına etki etmiş olabilir. Her ne kadar elimizde bu bilgileri teyid edici somut örnekler bulunmasa da ailesinin sûfî yaşam tarzına eleştiri getirmemiş olması ve bu yaşam tarzına kitabında müspet manada yer vermesi, ailesiyle ilgili kerametlere bizzat şahit olması²⁹ onun da ailesinden etkilenerek tasavvufî bir yaşam tarzına sahip olması ihtimalini güçlendirmektedir.

B. UŞMÛNÎ’NİN ESERLERİ

Yaptığımız araştırmalarda Uşmûnî’nin iki eserinin bulunduğunu görmekteyiz:³⁰

a. El-Kavlü’l-Metîn fî Umûri’d-Dîn

Bu kitabın matbû nüshası elimizde mevcut değildir. Bu eserin Mısır Kütüphanesi’nde 3957 numaralı el yazmaları bölümünde bulunduğu bildirilmektedir.³¹ Yaptığımız araştırmalarda kitabın basıldığına dair bir bilgiye ulaşamadığımız için bu kitabın içeriğiyle ilgili bir malumata da sahip değiliz. Ancak kitabın isminden anladığımız kadarıyla bunun, dini emirleri şerheden-açıklayan bir yapıya sahip olduğu yorumunu yapabiliriz.

b. Menâru’l-Hüdâ fî Beyâni’l-Vakfi ve’l-İbtidâ

Tez konumuz olan Uşmûnî’nin bu eserinin yazma nüshaları ve çeşitli baskıları mevcuttur. Bu eserle ilgili bilgi bir sonraki başlıkta detaylı olarak ele alınacaktır.

II. UŞMÛNÎ’NİN MENÂRU’L-HÜDÂ FÎ BEYÂNÎ’L-VAKFÎ VE’L-İBTİDÂ ADLI ESERİ

A. ESERİN KAYNAKLARI

Uşmûnî’nin eseri son dönemde vakf ve ibtidâ ile yazılmış eserler arasında önemli bir yer tutmaktadır ve kaynak yönünden oldukça zengin bir görünüme sahiptir. Bu eserde nakledilen görüşler, eser ismi zikredilmeden genellikle müellif ismi

²⁸ Uşmûnî, s. 167-168.

²⁹ Uşmûnî, s. 438-439.

³⁰ Ömer Rıza Kehhâle, II, 121; Sirkîs, s. 456.

³¹ Rızâ Abdulceyyid, s. 14.

zikredilerek sunulur. Eserinde sahabeden başlayarak kendi dönemine kadarki kaynakların önemli bir kısmından istifade ettiği müşade edilmektedir.³²

Uşmûnî'nin kaynakları arasındaki ilk sırada görüşlerine sıklıkla yer verdiği Secâvendî'nin "İlelü'l-Vukûf" adlı eseri gelmektedir. Bilindiği üzere Secâvendî'nin yaptığı vakf ve ibtidâ tasnifi benimsenmiş günümüzde de kullanılmaya devam edilmektedir. Secâvendî bu alanda o kadar meşhur olmuştur ki vakf yapılacak yerler kendi adına nispetle "Secâvend" diye isimlendirilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'deki Secâvendler denildiğinde İmam Secâvendî'nin belirlediği vakf işaretleri anlaşılmaktadır. Uşmûnî'nin de alanında otorite bir isim olan Secâvendî'nin görüşlerini gerekli açıklamaları yapmak suretiyle eserinde kullandığı görülmektedir.³³

Uşmûnî, Secavendî'nin görüşlerini kimi zaman benimsediğini belirterek doğrudan aktarma yoluna gider. Örneğin, *Allah'ın diledikleri (affettikleri) hariç, içinde ebedî kalmak üzere duracağınız yer ateştir*³⁴ ifadesinde *قَالَ* fiilinde durulması daha sonra da kuvvetli bir ses ile *النَّارُ* kelimesiyle başlanması gerekir, zira *النَّارُ* kelimesi *قَالَ* fiilinden sonra gelen bir müptedâ olup bu fiilin fâili olmadığını belirtmek amacıyla böyle bir yönleme başvurulur. Böylelikle *قَالَ* fiilinin sonrasındaki ifadeyle lafzen ayrılmış durumda olduğu vurgulanır.³⁵

Uşmûnî'nin her ne kadar Secâvendî ile ittifak halinde bulunduğu yerler olsa da bazen onun görüşlerine yer verip kendi görüşünü tercih ettiği görülmektedir. Mesela, *قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةُ لِيَجْمَعَكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ*³⁶ ayetinde "Allah, merhamet etmeyi kendine gerekli kıldı" anlamındaki *لِيَجْمَعَكُمْ* ifadesindeki lââm harfinin mahzûf bir kasemin cevabı yapılması durumunda vakf-ı hasendir. Bu durumda anlam ise "Allah'a yemin olsun ki O sizi varlığında şüphe olmayan kıyâmet gününde elbette toplayacaktır" olur. Lââm harfî *كَتَبَ* fiilinin cevabı yapılması durumunda ise vakf yapılmaz, zira bu durumda *كَتَبَ* fiili kasem yerine geçer ki lââm harfinden sonrası da bu fiilin cevabı olmuş olur.³⁸ *قَالَ اللَّهُ لَا غَلْبَ لَنَا وَرُسُلِي*³⁸ âyetinde olduğu gibi. Secâvendî ise *اقسم*,

³² Uşmûnî, s. 446

³³ Mesela bk., Uşmûnî, s. 204.

³⁴ 6. En'âm, 128.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, *İlelü'l-Vukûf* (Tahk: Muhammed b. Abdullah b. Muhammed İdî, Mektebetü'r-Rüşd, 2006 Riyad), I, 488.

³⁶ 6. En'âm, 12.

³⁷ 6. En'âm, 12.

³⁸ 58. Mücadele, 21.

احلف ve اشهد gibi ifadelerin lafzatullah kullanılmadıkça ya da kastedilmedikçe yemin olmayacağını ifade etmektedir.³⁹ Uşmûnî'ye göre doğru olan ise لِيَجْمَعَنَّكُمْ ifadesinin mahzûf bir kasemin cevabı olmasıdır, zira buradaki كَتَبَ fiiliyle gerçekleşmesi kesin bir söz, لِيَجْمَعَنَّكُمْ ifadesiyle de olması beklenen bir tehdit kastedilmiştir.⁴⁰

Bu âyette görüldüğü üzere Uşmûnî öncelikle vakf ve ibtidâyla ilgili olarak nahiv yönüne değinmiş daha sonra Secâvendî'nin konuyla ilgili görüşünü belirtmiş en sonunda ise kendi tercih ettiği fikri savunmaktan geri kalmamıştır.

Uşmûnî'nin ikinci kaynağı kendisinden daha önce vakf ve ibtidâ alanında eser vermiş olan İbnu'l-Enbârî'nin (H. 329) “*Kitâbu İdâhi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*” adlı eseridir. Bu eser Secâvendî kadar meşhur olmasa da bu ilmin en önemli kaynaklarından biri olarak bilinir.⁴¹ ed-Dânî; onun için “Bu ilmin şeyhi” ifadesini kullanmaktadır. Aslında Uşmûnî'nin eseri ayetlerle ilgili daha fazla bilgiyi içermekte ve kendisinden önceki külliyyatın tümünü kapsamaktadır. Uşmûnî diğer eserler gibi bu esere de kitabında sıkça yer vermektedir. Kimi zaman kendi görüşünü desteklemek için kimi zaman da görüşüne katılmadığını belirtmek için alıntılarda bulunmuştur. Bu alıntılarla ilgili olarak birçok örnek bulunmaktadır. Meselâ, وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ, وَأَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ⁴² da ayetinde عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى ayetinde بَلَى ile yetinilmiştir. Buna göre بَلَى da öncesi ve sonrasının mana ve lafız ilişkisinden dolayı vakf yapılmaz. Uşmûnî bu noktada İbnü'l-Enbârî'nin görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: Bu âyette ne بَلَى ne de sonrasındaki شَهِدْنَا da vakf yapılır, zira أَنْ تَقُولُوا ifadesi kendinden önce bulunan وَأَشْهَدَهُمْ fiiline atfedilmiştir. Yani bu âyette geçen söz dizimi arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Âyet sonunda bulunan غَافِلِينَ kelimesinde de sonrası öncesine atfedildiğinden dolayı vakf yapılmaz.”⁴³

³⁹ Secâvendî, I, 473.

⁴⁰ Uşmûnî, 191.

⁴¹ Temel, s. 29

⁴² 7. A'raf, 172.

⁴³ Ebu Bekr İbnü'l-Enbari İbn Beşşar Muhammed b. Kasım b. Muhammed el-Enbari, *İdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2007, s. 346; Uşmûnî, 226.

Uşmûnî'nin eserinde sıkça zikrettiği isimlerden birisi de Ebû Hâtim es-Sicistânî'dir (H. 255). Ancak Sicistânî'nin hangi eserine yer verdiğini açıkça belirtme yoluna gitmemiştir. Yaptığımız araştırmalar sonucu Sicistânî'nin vakf ve ibtidâ ile ilgili yazmış olduğu eserin “el-Mekâti ve'l-Mebâdiu” olduğu sonucuna ulaştık fakat eserin matbu nüshasını bulamadık. Uşmûnî'nin Sicistânî'nin görüşüne yer verdiği örneklerden biri olarak şu ayeti ele alabiliriz:

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ⁴⁴

İn' da durmak müjde ve uyarının arasını ayırmak amacıyla vakf-ı câizdir, zira bir yanda “Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır” şeklinde bir uyarı cümlesi geçerken diğer yanda ise “Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” şeklinde müjde ifade eden bir cümle geçmektedir. Bu ikisinin arasının ise vakf ile ayrılması uygundur. Bazı âlimler burada vakf yapılarak iki gurubun arasının ayrılmasını murat etmişlerdir. Âyette geçen “O, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır” şeklindeki buyruk, muhtelif olmak üzere insanların bir derecelendirmeye tabi tutulduğunu ve vakf yapılmak suretiyle de üst ve alt derecedeki insanların arasının ayrılmış olacağını göstermektedir. Ebû Hâtim es-Sicistânî ise bu görüşe katılmayarak İn' da durulmayacağını ifade etmiştir. Ona göre vakf لَغُفُورٌ رَحِيمٌ cümlesinin sonunda yapılmalıdır, zira ifade daha öncesiyle ilişki içerisindedir. Bunun bir benzerini ise Hicr Sûresi 49 ve 50. âyetler arasında görebiliriz.⁴⁵ Burada ikinci âyet birinci âyetle ilişki içerisindedir ve onunla bağlantı kurulmuştur. Buna göre ikinci âyete gelmedikçe birinci âyette durulmaz.⁴⁶

Uşmûnî'nin kaynaklarından biri de İmam Hamza'nın “*Kitâbu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*” adlı eseridir. Hamza, yedi büyük kâriden biri olup hicrî 156 senesinde vefat etmiştir. Kendisi hem hadis hafızı hem de kıraat alanında otoriter bir isimdir.⁴⁷ Kıraat yönünün tebarüz etmesi ve Kur'ân ilimlerine vakıf bir isim olması Uşmûnî'nin bu kâriden sıkça yaralanma yoluna gitmesine sebep olmuştur.⁴⁸

⁴⁴ 6. En'âm, 165.

⁴⁵ “Ey Muhammed! Kullarıma, benim elbette çok bağışlayıcı, çok merhametli olduğumu, azabımın da elem dolu azap olduğunu haber ver.”

⁴⁶ İbnu'l-Enbârî, s. 335; Uşmûnî, s. 209.

⁴⁷ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 26.

⁴⁸ Örnekler için bk., Uşmûnî, s. 102

Uşmûnî'nin bir diğer kaynağı da Ferra (H. 207)'nin “*Kitâbu'l-Vakfî ve'l-İbtidâ*” adlı eseridir.⁴⁹ Uşmûnî bu eserden de çok sık olarak faydalanmıştır. Fakat eserin ismini kitabında belirtmemiştir.⁵⁰

Kitabında yer verdiği diğer bir eser de Semîn el-Halebî (H.756)'nin, “*ed-Durru'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*”dur. Mâlum olduğu üzere Semîn, Ebû Hayyan'ın öğrencisidir ve Ebû Hayyan'ın görüşlerine de Semîn'in aracılığıyla sıkça yer vermektedir. Örnek olarak şu ayeti gösterebiliriz:

وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبَعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَى هُدَى اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ⁵¹

“De ki: “Şüphesiz hidayet, Allah'ın hidayetidir” anlamında قُلْ إِنَّ الْهُدَى هُدَى اللَّهِ ifadesi fiil ile meful arasında itirâzî bir cümledir. Şâyet أَنْ يُؤْتَىٰ kelimesine bağlanırsa anlam şöyle olur: “Ey Müslümanlar! Hidâyet, size verilenin bir benzerinin kimseye verilmemesi şeklindeki Allah'ın hidâyetidir.” Ebû Hayyan ve öğrencisi Semîn'e⁵² göre bu durumda vakf دِينَكُمْ تَبَعَ لِمَنْ da yapılmış olur.⁵³

Uşmûnî'nin eserinde yer verdiği âlimlerden birisi de Ahfeş'tir. Fakat Uşmûnî bu Ahfeş'in kim olduğuna ve eserinin ne olduğuna dair hiçbir bilgi vermemekte sadece Ahfeş ismini zikretmekle yetinmektedir. Yaptığımız araştırmada kanaatimiz şudur ki bunun “*Meâni'l-Kur'ân*” sahibi Ahfeş olma ihtimâli yüksektir. Uşmûnî'nin bu zattan yaptığı nakiller ile Ahfeş'in Meâni'l-Kur'ân'ında verdiği bilgilerin örtüşmesi bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Ahfeş'in bazen vakıf ve ibtidâ ile ilgili görüşlerine yer vermiş kimi zaman da nahiv ilmine dair görüşlerini ele almıştır. Ahfeş'in görüşlerine yer verdiğine dair örnek olarak şu ayeti gösterebiliriz:

“İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümler ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun”⁵⁴ anlamındaki ayette وَكَذَٰلِكَ نُرَىٰ إِبْرَاهِيمَ da durulması vakf-ı hasendir. Daha sonrasındaki وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ de bulunan lâm harfî mahzûf bir ifadeye mutaallıktır. Yani kesinkes inananlardan olması için ona melekûtu gösterdi. Bazı âlimler ise وَلِيَكُونَ'deki vav

⁴⁹ Rıza Abdulceyyid, s. 56.

⁵⁰ Uşmûnî, s. 346.

⁵¹ 3. Âli İmrân, 73.

⁵² Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf, *ed-Durru'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn* (Tahk: Ahmed Muhammed Harrâd), Dimeşk ts., III, 250-260.

⁵³ Uşmûnî, s. 126.

⁵⁴ 6. En'âm, 75.

harfinin zaid olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla وَالْأَرْضِ kelimesinde değil de مِنْ الْمَوْقِنِينَ'de durulması gerektiğini savunurlar. Bu durumda lââm harfî kendinden önceki bir fiile mutaallik olmuş olur ancak vâv hafinin zaid olduğuna dair görüş de tutarlı değildir. Bu görüşü savunan kişi ise Ahfeş'tir.⁵⁵

Uşmûnî'nin müellif ismi verip eserinden bahsetmediği bazı âlimler Yahyâ b. Nuseyr en-Nahvî⁵⁶, Ebû Ubeyde b. Müsennâ⁵⁷, Kenzâvî⁵⁸, Hemedânî⁵⁹, Sâğânî⁶⁰, Sîbeveyh⁶¹, Mücâhid⁶², Ebu'l-Bekâ⁶³, Ebu'l-Hasen eş-Şâzelî⁶⁴, Katâde⁶⁵, Hüseyin b. Fadl⁶⁶, Şa'bi⁶⁷, Ebû Ca'fer⁶⁸, İbn Hâleveyh⁶⁹, Zeccâc⁷⁰, Yahyâ b. Selâm⁷¹, Ka'bu'l-Ahbâr⁷², İsmâil b. Hâlid⁷³, Kevâşî'dir.⁷⁴

Uşmûnî'nin müellif ismi verip eserinden bahsetmediği diğer âlimler ise Nâfi ve Ammânî'dir. Bu âlimlere kitabında şu şekilde yer vermektedir:

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلْ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَتَيْكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَأَنْتَنِي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ⁷⁵

“De ki: “Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?” anlamındaki قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً ayetinde durulması Uşmûnî'ye göre vakf-ı hasendir. Fakat Uşmûnî bu âyetle ilgili olarak Nâfi'nin de görüşünü belirtmiştir. Nâfi'ye göre ise daha sonra gelen قُلْ اللَّهُ cümlesinde durulması ve وَبَيْنَكُمْ بَيْنِي ile başlanması evlâdır. Bu durumda lafzatullah mahzûf bir müptedâ olan هُو'nin haberi olmuş olur ve daha sonra gelen شَهِيد

⁵⁵ Uşmûnî, s. 198.

⁵⁶ Uşmûnî, s. 89, 334.

⁵⁷ Uşmûnî, s. 114.

⁵⁸ Uşmûnî, s. 123, 285.

⁵⁹ Uşmûnî, s. 178.

⁶⁰ Uşmûnî, s. 190.

⁶¹ Uşmûnî, s. 202.

⁶² Uşmûnî, s. 217, 225.

⁶³ Uşmûnî, s. 275.

⁶⁴ Uşmûnî, s. 446.

⁶⁵ Uşmûnî, s. 458.

⁶⁶ Uşmûnî, s. 482.

⁶⁷ Uşmûnî, s. 582.

⁶⁸ Uşmûnî, s. 582.

⁶⁹ Uşmûnî, s. 594.

⁷⁰ Uşmûnî, s. 603.

⁷¹ Uşmûnî, s. 606.

⁷² Uşmûnî, s. 621.

⁷³ Uşmûnî, s. 629.

⁷⁴ Uşmûnî, s. 676.

⁷⁵ 6. En'âm, 19.

kelimesi ile ibtida yapılır. شَهِيدٌ kelimesi ise وَبَيْنَكُمْ وَبَيْنِي taktirinde mahzup bir müptedânın haberi yapılır. Anlam ise “O (Allah), sizinle benim aramda şahittir”⁷⁶ şeklinde olur.

وَلْيَعْلَمِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ

مُسْتَقِيمٍ⁷⁷

“Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar onun, Rabbinden gelen hak olduğunu bilsinler, böylece ona iman etsinler ve sonuçta da kalpleri ona saygı duysun diye Allah böyle yapar” anlamında olan وَلْيَعْلَمِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ ayetinde durulması Uşmûnî’ye göre vakf-ı hasendir. Ammâni demiştir ki, bu ayetin geçtiği aynı sûrenin (Hâc) 51. ayetinin sonunda bulunan الْجَحِيمِ kelimesinden, 54. ayette bulunan وَلْيَعْلَمِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ ifadesine kadar vakf yapılmaz. Ancak ayet sonu olması sebebiyle vakıf yapılabilir. Bunun sebebi⁷⁸ لِيَجْعَلَ مَا يُلْقَى الشَّيْطَانُ⁷⁹ ayetindeki lâm’ın lâm-ı ta’lîl (key lâmı) olmasındandır. O lâm da öncesine müteallıktır. Yine⁷⁹ وَلْيَعْلَمِ⁷⁹’deki lâm da bir önceki lâm gibidir. Buna göre mana şu şekilde olur: “Peygamberin şeytanın attığı şeyden dönmesini, münafıklara ve kalpleri katı olanlara bir fitne ve imtihan yapması ve müminlerin Kuran’ın kendisine bir şey karışmayan bir hak olduğunu bilmesi için Allah, ayetlerini muhkem kılmış ve şeytanın vesvesesini Peygamberinin dili üzerine attığı şeyle iptal etmiştir.”⁸⁰

Uşmûnî’nin, ismini kimi zaman belirtip kimi zaman belirtmeden alıntı yaptığı diğer kaynakları ise şunlardır;

Uşmûnî’nin tefsirle ilgili konularda en fazla görüşüne başvurduğu âlim Zemahşerî’dir.⁸¹

Uşmûnî bazen vakf ve ibtidâ ile ilgili bilgi verirken ilgili ayetin tefsiriyle alakalı izahlara kaynak belirtmeksizin yer vermektedir.⁸²

⁷⁶ Uşmûnî, s. 192.

⁷⁷ 22. Hâc, 54.

⁷⁸ 22. Hâc, 53

⁷⁹ 22. Hâc, 54.

⁸⁰ Uşmûnî, s. 391.

⁸¹ Uşmûnî, s. 276, 284, 597-598; Ebu’l-Kâsım Muhmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, Mektebetü’l-Ubeykân, Riyad 1998, II, 563.

⁸² Mesela bk., Uşmûnî, s. 72-73.

Uşmûnî yukarıda belirtildiği gibi kimi zaman kitap ismi belirtmeden sadece yazar ismi vermekle yetinmiş kimi zaman eser adıyla yazarını beraber vermiş kimi zaman ise hiçbir isim vermeden بعضهم ifadesini kullanarak genelleme yapmış, yeri geldiğinde de bu görüşlerin yanlış olduğunu ilmî metodları kullanarak belirtmeye çalışmıştır. Uşmûnî'nin isim vermeyerek görüş belirtme biçimlerinden biri de قيل ifadesini kullanmasıdır. Bununla ilgili örnekler ise şunlardır:

وَإِنْ نَكُنْثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكُنْثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهُمْ بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بِدَوْكُمُ أَوَّلَ مَرَّةٍ اتَّخَشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ⁸³

“Çünkü onlar yeminlerine riayet etmeyen kimselerdir. Umulur ki, vazgeçerler” anlamındaki لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ اِنَّهُمْ لَا اَيْمَانَ لَهُمْ ayetin sonunda durmak vakf-ı kâfidir. Ahfeş ise burada tam vakfın olduğunu belirtmektedir, fakat kendisine bu noktada itiraz edilmiştir, zira sonrasında bulunan “Yeminlerini bozan, peygamberi yurdundan çıkarmaya kalkışan ve üstelik size tecavüzü ilk defa kendileri başlatan bir kavimle savaştığınız mı?” anlamındaki ayet öncesiyle ilişkinin devam ettiğini gösterir. Bazıları ise وَهُمْ بِدَوْكُمُ أَوَّلَ مَرَّةٍ اتَّخَشَوْنَهُمْ denilerek vakf yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu görüşe göre اتَّخَشَوْنَهُمْ den sonra gelen فَاللَّهُ müptedâ, haberi de أَحَقُّ’dur veya أَنْ تَخْشَوْهُ müptedâ أَحَقُّ ise öne geçmiş haberdur ve böylece أَنْ تَخْشَوْهُ cümle halinde müptedâ halinde فَاللَّهُ’nun haberidir.⁸⁴

Uşmûnî kimi zaman, vakf ve ibtidâ konusunda hata yapanları isim vermeden eleştirmekte ve bunu kendi görüşleriyle ispatlamaya çalışmaktadır. Bu konuya örnek olması açısından Mâide Sûresi 116. âyeti zikredilebilir:

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

“Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah’ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?” İsa da şöyle diyecek: “Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem, benim için söz konusu olamaz. Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilersin” anlamındaki bu ayette لِي بِحَقٍّ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي de

⁸³ 9. Tevbe, 12-13.

⁸⁴ Uşmûnî, s. 240.

durmak Uşmûnî'ye göre vakf-ı hasendir. Bazı kişilerin önce مَا لَيْسَ لِي'yi okuyarak durduklarını daha sonra da بِحَقِّ ile ibtida yaptıklarını söylemekte ve bunun yanlış olduğunu şu şekilde açıklamaya çalışmaktadır:

“Bu şekilde okumak iki yönden hatalıdır. Birincisi, harfî cer kendinden öncekinde amel etmez; ikincisi de بِحَقِّ kasem konumunda değildir. Bu şekilde okunmamasına dair diğer bir açıklama da şöyledir: Bâ harfinin herhangi bir şeye taalluk etmemesi ihtimalini düşünelim ki bu câiz değildir. Kasem olduğunu düşünelim, bu da câiz değildir çünkü cevap ortada yoktur.⁸⁵

Diğer bir örnek olarak da En'am Sûresinin 29. âyeti verilebilir. Derler ki: *“Hayat ancak dünya hayatımızdır. Artık biz bir daha diriltilecek de değiliz”* anlamındaki اِنَّمَا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ de durulması Uşmûnî'ye göre vakf-ı kâfidir. Burada vakfın olmadığını belirten kimi âlimleri şu şekilde eleştirmiştir: “Dile vakıf olmayan bir gurup tarafından وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ⁸⁶, اِنَّا اِذَا مِتْلَهُمْ⁸⁷, اِنَّا لَسَارِقُونَ⁸⁸ vb. yerlerde vakf yapılmasının kerih olduğu rivâyet edilmektedir. Onlara göre bu ve benzeri yerlerde durmak küfrü gerektirir. Fakat durum zannettikleri gibi değildir. Bu ve benzeri yerlerde durmak ne kerih görülmüştür ne de haramdır; zira bu âyetler, söyleyen kişilerin ifadelerini belirtmek amacıyla Allah Teâlâ tarafından hikâye edilmekte ve kâfirlerin bu ifadeleri karşısında duçar olacakları cezalar anlatılmaktadır. İnancında bir yanlışlık olmaması kaydıyla bu gibi yerlerde durmakla vasletmek arasında bir farklılık yoktur.”⁹¹

B. ESERİN METODU ve ÖZELLİKLERİ

Zaman içerisinde her âlim kendi belirlemiş olduğu kriterler dâhilinde ayetleri ele almış kendi terminolojilerini oluşturarak bu ilmin yerleşmesi, gelişmesi ve hepsinden önemli olarak anlamın ön plana çıkarılıp manayı anlayabilme ve anlatabilme gayretini göstermişlerdir. Geliştirmiş olduğu sistem, kullanılabilirlik açısından makul olduğu için Secâvendî'nin taksimatları daha çok kabul görmüş ve ondan sonra da kimi âlimler bu alanla ilgili görüşlerini ifade edebilmek amacıyla eserler kaleme almışlardır. Zamanla

⁸⁵ Uşmûnî, s. 189.

⁸⁶ “Aksi halde siz de onlar gibi olursunuz.” (4. Nisa, 140)

⁸⁷ “Ey kervancılar! Siz hırsızsiniz.” (12. Yûsuf, 70)

⁸⁸ “Çünkü varışınız ateştir.” (14. İbrahim, 30)

⁸⁹ “Bu taktirde asla kurtuluşa eremezsiniz.” (18. Kehf, 20.)

⁹⁰ “Allah, çocuk edindi” dediler. (2. Bakara, 116.)

⁹¹ Uşmûnî, s. 193.

bu alanla ilgili olarak geniş bir birikim meydana gelmiş ve âlimler kendinden önceki kitapları da gözönünde bulunduran eserler yazmışlardır. Uşmûnî'nin *Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ* adlı eseri de bunlardan biridir.

Uşmûnî'nin eseri başlangıçtan itibaren metodolojik bir eserdir. Eserine vakf ve ibtidâ ilminin öneminden bahsederek başlar ve eserindeki gayenin ne olduğunu ortaya koyar.⁹² Daha sonra vakf ve ibtidâ ilminin öneminden sahabenin vakf ve ibtidâ ilmine dair görüşlerinden bahseder. Uşmûnî, eserinde daha ilk sayfalarda birçok âlimin görüşlerine yer vermiş⁹³ kimi zaman bu görüşlere katıldığını belirtmiş, kimi zaman da görüşlerin yanlışlığını ilmi verilerle çürütmeye çalışmıştır. Fakat daha sonra kendisi hakkında yapılan bilimsel çalışmalarda onun görüşlerine de elıştırılar getirilmiştir.⁹⁴ Uşmunî devamla vakf ve ibtidânın tanımını yapmış ve bu tanımlamalarda kendinden önceki âlimlerin tasniflerine uymuştur. Bu tasnifleri açıklarken ayetlerden örnekler getirmiş ve konuya açıklık kazandırmaya çalışmıştır. Uşmûnî vakfın mertebelerini belirtmekten de kaçınmamış en uygun en iyi vakfın hangileri olduğunu belirterek vakıfları kategorilere ayırmıştır.⁹⁵ Daha sonra tenbihler adı altında üç dört tane tenbih zikretmiş bu maddelerde nerelerde vakf yapılıp yapılmayacağına, tefsirle ilgili genel bilgilere, Kûfe ve Basralılar arasında kimi nahiv tartışmalarına, besmeleyle ilgili bilgilere, sûrelerin evveliyle vasledilmesi gibi konulara değinmiştir.⁹⁶

Uşmûnî bu genel bilgileri verdikten sonra gerekli gördüğü ayetlerle ilgili vakf ve ibtidâ tasniflerine yer vermeye başlamış ve kitabının tümünde de bu üslûbunu sürdürmüştür.

Uşmûnî'nin vakıf ve ibtidâ konusunda dayandığı çeşitli kriterler vardır. Vakf-ı tam, kâfi, hasen, salih ve kabih diye ayırması da bu temel ilkelere dayanır. Kimi yerlerde ise bu sınıflandırmalar etkileyici unsurların değişmesine göre farklılık gösterir. Örneğin vakf, bir tefsir, i'rap ve kıraate göre tâm olurken, bunun dışındakilere göre tâm olmayabilir. Örneğin, *وَالرَّاسِخُونَ* müptedâ, *يَقُولُونَ* cümlesi de onun haberi kabul edilirse *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ* da (*Hâlbuki onun yorumunu ancak Allah bilir.*) vakf-ı tâm meydana

⁹² Uşmûnî, s. 13.

⁹³ Uşmûnî, s. 15, 16, 18.

⁹⁴ Rızâ Abdulceyyid es-Seyyid Ferec Azzam, *el-İ'tirâzatü'n-Nahviyyetü fî kitâbi Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ezher Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi, Mısır 2005.

⁹⁵ Uşmûnî, s. 23.

⁹⁶ Uşmûnî, s. 28-40.

gelmiş olur. Buna göre müteşabih ayetlerin tevilini yalnız Allah bilmiş olur. İlimde derinleşmiş âlimler ise “Ona inandık, hepsi de Rabbimizin katından (indirilme)dir” derler. وَالرَّاسِخُونَ lafza-i celâl üzerine atfedilir ve lafza-i celâl üzerinde vakıf yapılmazsa tâm vakıf meydana gelmez. Bu durumda da anlam, ilimde derinleşmiş âlimlerin müteşabih ayetlerin yorumunu bileceği şeklinde olur.⁹⁷

Uşmûnî, eserinde her âyeti tek tek ele almamış gerekli gördüğü yerlerde açıklamalarda bulunmuştur. Onu diğerlerinden farklı kılan, vakf ve ibtidâ ilminin Kur’ân-ı Kerim’deki ayetlerin anlamlandırılmasında ne denli etkili olduğunu ortaya koymaya çalışmasıdır. Diğer eserler ayetlerdeki vakıfları genelde tam, kâfi, hasen ve kabîh diye ayırmışlardır fakat Uşmûnî kadar anlamı ön planda tutan ve geçmiş eserlerin özetini içerisinde bulunduran (tahkiklerin dışında) bir vakıf eseri bulunmamaktadır. Uşmûnî’den önceki eserlerde mushafın baştan sona ayetler içerisinde mana açısından muhtemel mânâlara göre değerlendirmelere yer verilmezken Uşmûnî’de bu açıdan oldukça zengin ve doyurucu bilgiler yer almaktadır. Bu anlamda Uşmûnî, ayetleri tek bir açıdan değil çeşitli bakış açılarından ele alarak konuyla ilgili önemli sentezler ve tespitlere de yer vermesi bakımından öne çıkmaktadır. Bu bakımdan kendinden sonraki dönemler için vazgeçilmez bir kaynak olma özelliğine sahiptir.

Uşmûnî eseri içerisinde nahiv tahlillerine bolca yer vermiş kimi zaman bu tahlilleri geniş tutmuş⁹⁸ kimi zaman da ayrıntıya girmeden özet halinde vermeyi benimsemiştir.⁹⁹

Uşmûnî ayetlerde olması gereken vakf ve ibtidâ çeşitlerini vermiş bazen de farklı ihtimallerin neden olduğu anlam değişikliklerinin önce takdirini, daha sonra da anlamlarını vermiştir. Gerekli gördüğü yerlerde tefsir kitaplarına başvurarak ayetleri yorumlamış¹⁰⁰ kimi yerlerde de kaynak belirtmeden ayetin tefsirini yapmıştır.¹⁰¹ Uşmûnî herhangi bir ayette vakıfla ilgili açıklama yaptıktan sonra görüşünü diğer ayetlerle delillendirmeye çalışır. Bir ayetin tefsirini yaparken bazen ayeti çok yönlü olarak değerlendirir ve okuyucuların zihinlerinde soru işareti kalmasını engeller. Kimi zaman da aynı görüşü zikretmiş sahabe ve diğer âlimleri zikreder.¹⁰²

⁹⁷ Uşmûnî, s. 22; Suyûtî, s. 253.

⁹⁸ Uşmûnî, s. 125.

⁹⁹ Uşmûnî, s. 134, 140.

¹⁰⁰ Uşmûnî, s. 597-598.

¹⁰¹ Uşmûnî, s. 72, 73.

¹⁰² Uşmûnî, s. 446.

Kıraat farklılıklarının anlama etki edip farklı okuyuşların anlamları değiştirdiği bilinmektedir. Farklı şekillerde okumayla beraber vakf ve ibtidâ ilmi beraber ele alındığında anlamda daha da bir zenginlik ortaya çıkmaktadır. Uşmûnî bir kârî olup kıraat farklılıklarına vakıf olması bu ilişkiyi devamlı ön planda tutmasına anlam değişmelerine değinmesine neden olmuştur. Farklı kıraatın kime ait olduğunu belirtmiş daha sonra şazz olup olmadığından bahsetmiş son olarak da bu şekildeki bir okuma sonucunda meydana gelen anlamın makul olup olmadığını tartışmıştır.¹⁰³

Uşmûnî daha kitabının başlangıcından itibaren Arap şiirinden bolca örnekler vermiş, görüşünü delillendirmek amacıyla bu kaynağı çok iyi kullanmıştır. Bu alandaki geniş birikimi kitabı daha da zenginleştirmiş, delillerine kuvvet katmıştır.¹⁰⁴

Uşmûnî eseri içerisinde yeri geldiğinde konuyla ilgili hadis-i şerif örneklerine yer vermiş ve kendi görüşünü bu hadislerle delillendirmeye çalışmıştır. Bu da onun hadis külliyyatına vâkıf olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.¹⁰⁵

Üşmuninin hayatı ve eseri hakkında bu bilgileri verdikten sonra, tez konumuzun yapısını oluşturan vakf ve ibtida ilmi, çalışmamızın temellendirilmesi ve daha iyi aktarılması açısından büyük önem arzettiğinden, bundan sonraki bölümde bu konu ile ilgili detaylı bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

¹⁰³ Uşmûnî, s. 196.

¹⁰⁴ Uşmûnî, s. 15, 57, 83.

¹⁰⁵ Uşmûnî, s. 123.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. VAKF VE İBTİDÂ

A. VAKF

1. Vakf Kelimesinin Sözlük Manası

Vakf kelime anlamıyla durmak, durdurmak, hapsetmek¹⁰⁶, bir şeyi tutmak alıkoymak¹⁰⁷, herhangi bir şeyde vakit geçirip eğleşmek, kelime üzerinde durmak demektir.¹⁰⁸ Bir şeyin durağan ve sabit olması ve hayvanın durulması, sakinleşmesi anlamları¹⁰⁹ bu kökte olan temel anlamlardır.¹¹⁰ el-Cevherî (ö.393/1002) bu kelimenin anlamını açıklamak üzere “yapmakta olduğum işi terk ettim, ondan vazgeçtim” demiştir.¹¹¹ Vakf kelimesine “men etmek, engellemek” manaları da verilmiştir.¹¹² Bu kelimeden türeyen وقف fiili de “susmak ve konuşmaktan kaçınmak” anlamındadır.

وقف kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de dört yerde, alıkoymak, menetmek, hapsetmek ve hareketin kesilmesine delalet eden manalarda kullanılmıştır.

- a. وَقَفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ *"Ve onları durdurup tutuklayın, çünkü sorguya çekileceklerdir."*¹¹³
- b. وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ *"Onları ateşin karşısında durdurulacakları zaman bir görsen!"*¹¹⁴
- c. وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى رَبِّهِمْ *"Onları, Rabblerini huzuruna çıkarılıp (hesap alanında) durdurulacakları zaman bir görsen!"*¹¹⁵

¹⁰⁶ Abdulfettah İsmâil b. Şiblî, *Resmu'l- Mushafî'l-Usmânî ve Evhâmu'l-Müsteşrikîn fî Kıraati'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru's-Şurûk, Cidde 1983, s. 77; Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid, eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, yy., ts., s. 274; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Tahk: Mustafa Hicâzî), Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1987, c. XVI, s. 475, v.k.f. md., Ebû Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğati* (Tahk: Abdusselam Muhammed b. Hârun), Dâru'l-Fikr, v.k.f md., VI, 135.

¹⁰⁷ Fârâbî, İshak b. İbrahim Ebû İbrahim, *Divânu'l-Edeb* (Tahk: Ahmed Muhtar Ömer), Kahire 1974, III, 253.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukarrem el-İfrîkî, *Lisanu'l-Arab*, I-XV, Beyrut, ts. v.k.f. md., IX, 359.

¹⁰⁹ Feyyûmî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî, *el-Misbâhu'l-Münîr fî ğarîbi's-şerhi'l-kebîr*, Kahire 1898, II, 148.

¹¹⁰ Zerruk, Muhammed Halîl, *el-Vakfu's-sarfî mâ yukîfu aleyhi ve mâ la yukîf*, Bingazi 1999, s. 19.

¹¹¹ İsmâil b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-Arabiyye* (Tahk: Ahmed Abdulğafur Attar), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Mısır ts., v.k.f. md.; Yakût, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, II, 269.

¹¹² Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ* (Tahk. Muhammed b. İd eş-Şa'bân, Dâru's-Sahâbe, s. 19.

¹¹³ 37. Saffât, 24.

¹¹⁴ 6. En'âm, 27.

¹¹⁵ 6. En'âm, 30.

d. وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ “Zalimleri, Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman bir görsen!”¹¹⁶

2. Vakf Kelimesinin Terim Manası

Vakf kelimesinin ıstılâhî manası İbnu'l-Cezeri'ye göre şöyledir: “Vakf, kıraate yeniden başlama niyetiyle normal olarak nefes alınabilecek bir zaman diliminde bir kelime üzerinde sesi kesmekten ibarettir. Bu da âyetlerin bitiminde ve ortalarında olup kelime ortasında yahut yazılış olarak bitişik olan iki kelime arasında olmaz. Haliyle bu arada da zorunlu olarak nefes alınacaktır.”¹¹⁷

Zerkeşî'ye göre “Manayı tamamlamak için kurrânın tespit ettiği yerlerde durmak; mananın bozulmayacağı belirli yerlerden başlayarak kıraatte eda keyfiyetinin bilinmesini sağlayan yüce bir ilimdir.”¹¹⁸ Vakf kelimesi nefesle beraber sesi kesmek şeklinde de tarif edilmiştir.

İbnu'l-Enbârî'nin (328/939) tarifi ise şöyledir: “Kelimenin sonunda bir süre sesi kesmek ya da kelimeyi sonrakinden ayırmaktır.”¹¹⁹

ed-Dânî (444/1052) ise, “Vakf, kelimeyi kendisinden sonraki kelimedenden ayırmaktır” şeklinde tarif etmiştir.”¹²⁰

Şeyhu'l-İslâm Zekeriyya el-Ensârî'nin (926/1520) konuya ilişkin tanımlaması da şöyledir:

“Vakf iki manada kullanılır. Birincisi, Kur'ân okumakta olan kişinin susup sesini kestiği yer, durak; ikincisi, okuyanın susması ve okumayı durdurması manasına gelen kat'. İşte bunlardan her birine vakf denilir. İsterse okuyucu buralarda durmasın, çünkü “burada vakf vardır” sözünün anlamı, burada durulabilir demektir. Yoksa vakf bulunan her yerde durulması kesinlikle vaciptir, durulmaması yanlış olur demek değildir. Buna göre bu vakf yerlerinde durulması câizdir. Meselâ, birimiz Kur'ân'ın tümü bir nefeste okuyabilecek bir güce sahip olsa bunu yapmak onun için caizdir, çünkü Kur'ân okuyan kimse bir yolcuya benzer. Okumanın kesildiği noktalar da, yolcuların

¹¹⁶ 34. Sebe', 31.

¹¹⁷ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Tahk: Ahmed b. Ali), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2006, s. 250

¹¹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Tahk: Ebi'l-Fadl et-Dimyâtî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2006, s. 235-236.

¹¹⁹ Uşmûnî, s. 19.

¹²⁰ Dâni, *el-Müktefâ fî'l-Vakfi ve'l-İbtidâ* (Tahk: Yûsuf Abdurrahman Maraşlı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987, s. 47.

eylenip kaldığı konak yerleri mesabesindedir. Bu yerlerin çöl, yayla, ova, kuraklık, suyu, otu, meyvesi ve ağaçları bol olması bakımından tam, güzel veya çirkin oldukları gibi, okuyucunun okuması esnasında durup-dinlemek istediği yerler de, işte mana bakımından aynen böyle çeşitlidir.¹²¹

3. Vakf Kelimesiyle İlişkili Kavramlar

3.1.Kat'

Kat', Kur'ân okumakta olan kimsenin kendi tercih ve arzusuyla okumasını kesmesinden ibarettir.¹²² Bu kavramın diğer bir tarifi ise şöyledir: Kur'ân okumakta olan kimsenin, bir başka şeye intikâl etmesi yahut da Kur'ân okumaktan vazgeçmesinden ibarettir.¹²³

Kat' ancak âyet başlarında olur. Kur'an okuyan kıraati kesmek niyetinde ise âyeti bitirdikten sonra kesmelidir. Ashab-ı kirâm, âyetin bir kısmını okuyup bir kısmını bırakmayı mekruh görmüşlerdir.¹²⁴

Vakf ve kat'ın hüküm bakımından farkları şu dört maddede özetlenebilir:

- Vakfın yapılmasının mümkün olduğu yerler kat'ın da yapılmasının müsait olduğu yerlerdir. Kat'ın da vakf da olduğu gibi tam, hasen ve kabih kısımları mevcuttur. Vakf'ın âyetin herhangi bir yerinde olmasına rağmen Kat'ın vakftan en önemli farkı, âyet sonlarında olmasının mecburi oluşudur.
- Vakfta olduğu gibi, Kat'da da Resm-i Usmâni'ye uyma şartı vardır fakat âyet sonları bundan müstesnadır.
- Kıraati esnasında vakf yapan kişinin okumaya başlaması esnasında اعوذ بالله demesi gerekmezken kat'da bunun tam tersi bir şekilde اعوذ بالله denilmesi gerekir.
- Vakf yapan kişinin bunun sonucunda صدق الله العظيم demesi gerekmezken kat' yapan kişinin bunu söylemesi gerekir.¹²⁵

İbn Ebî'l-Huzeyl, bütünlük arz eden bir yere gelmeden kıraatlerini kesmediklerini nakletmektedir. Bu zat tabiinin büyükerinden olduğuna göre ondan

¹²¹ Ensârî, Ebû Yahyâ Zekerîyya, *el- Maksad li telhisi mâ fi'l-Mürşid*, Mısır 1353/1934, s. 4-5.

¹²² Ebûbekr Ahmed, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr* (Thk: Ali Muh. ed-Debbâ), Musdafâ'l-Babî'l-Halebî, Mısır 1950, s. 45.

¹²³ Cârullah, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, Kazan 1912, s. 12

¹²⁴ Cezerî, *en-Neşr*, c. I, s. 239; Suyûtî, s. 259-260.

¹²⁵ Âşikkutlu, Mehmed Rüşdî, *Elfaz* (Aşere Vucûhâtı), Ankara 1975, s. 42; Cezerî, *en-Neşr*, I, 230-243.

gelen bu söz Ashâbın namaz ve namaz dışında böyle yaptıklarını ifade etmektedir. Ancak ed-Dânî ve Uşmûnî, kâfî vakf mahallinde de kıraatin kat' edilmesinin caiz olduğunu, Rasûlullah'ın (sav.) uygulamasıyla bunun sabit olduğunu belirtmişlerdir. İbn Mes'ûd (32/652) şöyle anlatıyor: Rasûlullah “Bana oku” dedi. “Sana indirildiği halde ben mi sana okuyacağım?!” dedim. “Başkasından dinlemeyi çok seviyorum” buyurdu. Nisâ sûresinden başladım. ¹²⁶ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا ¹²⁷ âyetinin sonuna geldiğimde gözlerimden yaşlar boşaldığını gördüm. Bana “Yeter” dedi. Müellifler, bu âyetin sonraki âyetle ilgili olduğunu ve anlatımın da onunla tamam olacağı için tam vakfın orada olduğunu; buna rağmen Hz. Peygamber'in İbn-i Mes'ûd'u bu âyette durdurmasını sadece tam vakf duraklarında değil kâfî vakf duraklarında da kıraatin kat' edilmesinin caiz olduğuna delil saymışlardır. ¹²⁷

3.2.Sekte

Sekte lügatte sunmak ve iki nağme arasını soluk almaksızın ayırmak ¹²⁸ demektir. Bu kelime konuşmanın zıddı olup sözü kesip konuşmama ¹²⁹ anlamları da vardır.

Terim olarak ise nefes almaksızın adet olarak vakf zamanından daha kısa bir süre sesi kesmekten ibarettir. Tariften de anlaşılacağı üzere sekte, sekte yapılacak yerde sesimizi, nefes almaksızın bir vakf zamanından daha kısa bir süre kesip, kıraate devam etmektir. ¹³⁰

Sektenin uygulanması, uzunluğu veya kısalığı konusunda imamların görüşleri farklılık arz etmektedir. ¹³¹ Ancak tespit ettikleri kurallar muvacehesinde benimsedikleri kıraat tarzları olan tahkik, tavassut ve hadr sistemlerinin her birine göre sektenin süresinin tabîi olarak vakf müddetinin altında olması hususunda ittifak etmişlerdir. ¹³² “Nefes almadan” kaydının mahiyetinde de görüş farklılıkları mevcuttur. ¹³³ Bütün bunlardan çıkan sonuç, sürenin kısalığının ya da uzunluğunun takdiri görüşlere bağlı kalmak kaydıyla, sektenin kesin olarak nefes almaksızın icrâ edileceğidir. ¹³⁴

¹²⁶ 4. Nisâ, 41.

¹²⁷ Dâni, s. 143, Uşmûnî, s. 22-23.

¹²⁸ Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1304-1305 (I-IV) I, 578.

¹²⁹ Râğıb el- İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Mektebet-ü Nezâr-ü Mustafa'l- Bâz, thz., II, 688.

¹³⁰ Temel, s. 57.

¹³¹ Suyûti, s. 260.

¹³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 241.

¹³³ Ayrıntı için bk: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 241.

¹³⁴ Kayhan, s. 304.

B. İBTİDÂ

1. Sözlük Manası

Bir şeye ilk defa başlama¹³⁵, bir şeyi ilk defa yapma¹³⁶ anlamlarının yanında bir şeyin yapılmasını diğerinin yapılmasına tercih etmek, öne almak anlamlarında da kullanılmaktadır.¹³⁷

2. Terim Manası

Ya vakf yaptıktan sonra kırâate devam etmek için tekrar başlamak veya Kur'ân kıraatine ilk defa başlamak anlamında kullanılmaktadır.¹³⁸ Bu tanımdan anlaşılacağı üzere ibtidâ vakfın zıddı olup mananın bozulma ve değişikliğe uğramayacağı belirli yerlerden başlamak suretiyle kıraati sürdürme şeklinin bilinmesini sağlayan çok değerli bir ilim¹³⁹ olarak tarif edilmiştir.

Sükûn üzere kıraatin mümkün olmamasından dolayı ibtidâ ancak hareke ile yapılır.¹⁴⁰ İbtidâ ihtiyârî olur. Ancak müstakil bir manaya ve maksada kâfi gelen yerde câizdir.¹⁴¹

3. İbtidâ'nın Yakın Terimi: İsti'nâf

İsti'nâf kelimesi ibtidâyla aynı anlamda kullanılan bir terimdir. İ'tinâf ise isti'nâfa aynı anlama gelmesine rağmen bu kelimedenden daha az kullanılmaktadır.

3.1. İsti'nâf Kelimesinin Sözlük Anlamı

İsti'nâf kelimesinin kökü olarak انف kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelimenin Türkçe'deki karşılığı “burun” olup “bir şeyin ucu, baş tarafı” demektir. Dolayısıyla bu kelime, “bir şeye ilk defa başlamak, başlanılan bir şeye yeniden dönmek, bu şeyi başından almak ve tekrar başlamak”¹⁴² manalarına gelmektedir.

¹³⁵ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kâhire 1119, b.d.e. md.

¹³⁶ el-Cevherî, *Tâcu'l-Lüğâ ve Sihâhi'l-Arabiyye* (Ahmed Abdulğafûr Attâr), Dâru'l-İlmi Lilmelâyîn, Beyrut 1085, B.d.e. md., s. 2278; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Tahk: Mustafa Hicâzî), Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1987, B.d.e. md., Ebû Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğati* (Tahk: Abdusselam Muhammed b. Hârun), Dâru'l-Fikr, B.d.e. md.

¹³⁷ İsfahânî, I, 51.

¹³⁸ İbn Cezerî, *en-Neşr*, I, 230.

¹³⁹ Dâni, *Müktefâ*, s. 47-48.

¹⁴⁰ İbn Cezerî, *en-Neşr*, I, 230.

¹⁴¹ İbn Cezerî, ay.

¹⁴² Cevherî, B.d.e. md., s. 2278.

3.2. İsti'nâf Kelimesinin Terim Anlamı

Kelime anlamları göz önünde bulundurulduğunda isti'nâf ile ibtidânın aynı anlama geldiği görülmektedir. Fakat terim anlamı yönüyle durum farklıdır.

İbtidâ terimi kıraate ilk başlamayı ifade etmektedir ve bu anlamıyla kat'ın mukabili olmaktadır. İsti'nâf ise kıraat esnasında bir sebepten dolayı bir yerde -kuralları, ilkeleri, çeşitleri- vakf yaptıktan sonra hemen devamından ya da gerisinden mana bütünlüğüne uygun düşecek bir yerden yeniden okumaya başlamak anlamındadır ve vakfın mukabili olmaktadır.

Ne var ki, uygulamada bunun pek ayırt edilmediğine; bu fennin mütehasşislerinin gerek kıraate ilk başlamayı gerekse vakf yaptıktan sonra yeniden kıraati sürdürmeyi ifade etmek için ibtidâ terimini kullandıklarına şahit oluyoruz.¹⁴³

II. VAKF VE İBTİDÂ İLMİNİN TARİHİ SÜRECİ

Ümmü Seleme ve Enes b. Mâlik'ten bize ulaşan bilgiler¹⁴⁴, Allah Rasûlünün vakf ve ibtidâyâ özen gösterdiğini tilâvetinde bu ilme riâyet ettiğini göstermektedir.

Bu rivâyetlerden birinde Ümmü Seleme annemiz: “Peygamber kıraatını ayırırdı (âyet sonlarında dura dura okurdu)¹⁴⁵ demiştir.

“Allah ve Peygamberine itaat eden doğru yolu bulmuştur ikisine isyan eden” deyip, bu kelimedede duran birisine Peygamberimiz:

“*Sen iyi bir hatip değilsin*”¹⁴⁶ demiş ve bu kimsenin, durulacak ve başlanacak yerlere dikkat etmemesini beğenmemiştir.

Hız. Ali'den rivâyet edilen: “Tertîl, harfleri tecvid ile okumak ve vakfları bilmektir” sözü de vakf ve ibtidâ ilminin temelinin ne denli köklü olduğunu göstermektedir.

İbn Cezerî de bu ilim hakkında şunları söylemiştir: “Bu ilmi öğrenip bu ilme özen göstermek selef-i sâlihinden günümüze kadar tevâtür yoluyla gelmiştir. Onların bu ilim hakkında söyledikleri bilinmektedir ve bizlere aktardıkları metinler kitaplarda bilinen bir şekilde yerini almıştır. Bizim imamlarımız da kendi şeyhlerinden aynen aldıkları bir gelenek olarak bizi her bir harfte/kelimedede durdururlar ve parmaklarıyla

¹⁴³ Kayhan, 305.

¹⁴⁴ Bk., Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 29

¹⁴⁵ Ebû Dâvûd, Vitr, 20; Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 23

¹⁴⁶ Müslim, Cum'â, 48.

bunları bize gösterirlerdi.”¹⁴⁷ Buradan bu ilmin kurallarının kitabî bir tarzda tedvin edilmeye başlamakla birlikte şifahi olarak aktarıldığı sonucuna ulaşılabılır.

İbn Cezerî'nin de ifâde ettiği gibi sahabe daha başlangıçta Allah Rasûlünü örnek alarak bu ilmin meselelerini ağızdan ağza naklediyorlar, Kur'ân'ı öğrendikleri gibi bu ilmi de öğreniyorlardı.¹⁴⁸ Allah Rasûlünün sahabeye, sahabenin de daha sonra gelen nesillere şifâhî ve tatbikî olarak bu ilmi aktarıp bu kuralların daha sonradan yazılmış olması, mesnetsiz olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. O (sav.)'nın zamanında vakf ve ibtida ilminin günümüzdeki anlamıyla teorik olarak bulunmaması pratikte de bulunmadığı anlamına gelmez. Bu sebeple günümüzde tedvin edilmiş vakf ve ibtida kuralların temeli Hz. Peygamber'e dayanmaktadır.

Bu ilmin kurallarının tedvin edilme sürecine dönüşmesi ise hicrî ikinci asrın başlarında Dırâr b. Surad el-Kûfî'nin (127/746) *Kitâbu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*'sı ile olmuştur.¹⁴⁹ Şifahi öğretim metoduna sahip diğer Kur'ân ilimlerinde olduğu gibi bu sahada da tedvin süreciyle şifâhî geleneğin sona erdiği sonucuna ulaşılamaz. el-Kûfî bu geleneği başlatmış, şifâhî ve tedvin süreci beraber devam etmiştir. Fakat İbnü'l-Cezerî'ye göre ilk eser Şeybe b. Nehhâs'ın (130/747) *Kitâbu'l-Vükûf*'udur.¹⁵⁰

Vakf ve ibtida eserleri içerisinde zamanla en fazla şöhrat bulan eserler ise şunlardır:

1. el-İzah fi'l-Vakf ve'l-İbtida: Muhammed b. Âsım b. Beşşar el-Enbârî (328/939), lakâbı; Ebû Bekr en-Nahvî'dir. Eseri, bu ilmin en meşhur kitabıdır. ed-Dânî, onun için bu ilmin şeyhidir, demiştir. Yazdığı eseri İbn Mücahid'e getirince İbn Mücahid ona; “Bu eserin yazıldığını bilseydim, tasnif ettiğim eserimi terk ederdim, demiştir. İbnü'l-Cezerî; “İbnü'l-Enbârî'nin bu eseri, bu mevzuda ilk ve en güzel olanıdır” demiştir.¹⁵¹

2. el Kat' ve'l- İtinâf: Ahmed b. Muhammed b. İsmâil (339/949) İbnü'n-Nehhâs diye şöhrat kazanmıştır. Lakabı Ebû Câfer olup Mısır nahivcilerindendir. Kitabı bu alanda meşhur olmuştur. Eserinde kendinden önceki alimlerin bu alanla ilgili ifadelerine yer vermiş kimi zaman da bu görüşler arasında tercihte bulunmuştur. ed-Dânî'nin itimat ettiği ve kaynak olarak aldığı bir eserdir. Bazıları bu eseri el-Vakf ve'l-

¹⁴⁷ İbn Cezerî, *en-Neşr*, I, 225

¹⁴⁸ Dâni, 49.

¹⁴⁹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1398/1978, s. 54.

¹⁵⁰ İbn Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 330.

¹⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 231.

İbtida diye isimlendirmektedir.¹⁵² Eser, tahkikli olarak yayınlanmıştır. Irak Evkâf Bakanlığı tarafından 1978’de Bağdat’ta basılan eseri tahkik eden Ahmed Hattâb el-Ömer’dir.¹⁵³

3. el-İzah fî'l-Vakf ve'l-İbtida: Muhammed b. Tayfur el Gaznevî es-Secâvendî’nin (560/1164) eseridir. Kendisi Kur’ân’ı talim ettiren bir hoca, müfessir, nahivci ve aynı zamanda da muhakkiktir. İbnü'l-Cezeri onun *Kitabü'l-Vakf ve'l-İbtidâi'l-Kebîr* ve *Sağîr* olma üzere iki kitabının olduğunu söylemiştir.¹⁵⁴

4. el-Maksad li Telhîsi mâ fî'l-Mürşid: Zekerîyya b. Muhammed b. Ahmed b. Zekerîyya el- Ensârî el-Mısırî eş-Şâfî’nin (926/1519) eseridir. Lakabı, Ebû Yahya Şeyhülislam’dır. Kâdî, müfessir ve muhaddistir. Onun bu kitabını, ondan beş sene sonra vefat eden Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali el-Ammânî “*el-Mürşid*” ismiyle kısaltarak özetlemiştir. Matbu olup çeşitli baskıları bulunan bu eser Uşmûnî’nin *Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi vel-İbtidâ* adlı eserin hâmişinde de basılmıştır.

5. Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi vel-İbtidâ: Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Uşmûnî’nin eseridir. el-Uşmûnî, hicrî XI. asrın en meşhur alimlerindenidir.¹⁵⁵

Vakf ve ibtidayı ele alan eserlerin geneline baktığımızda bütün âyetler teker teker ele alınmasına rağmen her âyete temas edilmemiş, ilgili âyetlerdeki kelimeler göz önüne alınarak tâm, kâfi, hasen ve kabîh olmak üzere çeşitlere ayrılmıştır. Bununla birlikte gerekli yerlerde imamlar arasındaki ihtilaflara yer verilmiştir.

Günümüzdeki Mushafların üzerinde bulunana benzer bir şekilde sistematik bir tarzda sınıflandırmaya ise İbn Evs (341/952) ile geçildiği anlaşılmaktadır. İbn Evs, vakfî üç çeşide ayırmış; tâm vakf için mîm harfini kâfi vakf için kâf harfini, hasen-i hafif vakf için de noktasız hâ harfini kullanmıştır. Müellifin Hz. Osman mushafın tertibine uymuş, bu arada sadece durak olarak seçtiği kelimeyi yazıp onun önüne vakf sembolünü koymuş olduğu görülecektir. Fakat bu gelişmenin yayınlaşmadığı bir başka ifadeyle mushaflara girerek genel kullanıma haiz olamadığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁶

Bugün elimizdeki mushaflarda gördüğümüz vakf sembollerinin bânisi Secâvendî (560/1164)’dir. O kendi sistemini kurmuş; lâzım vakfa mîm م harfini; mutlak vakfa tâ ط

¹⁵² ed-Dânî, s. 64.

¹⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 107.

¹⁵⁴ ed-Dânî, s. 68.

¹⁵⁵ ed-Dânî, s. 70.

¹⁵⁶ Kayhan, s. 327.

harfini; câiz vakfa cim ج harfini; mucevvez livech vakfa zây ز harfini; zarûreten murahhas vakfa sâd ص harfini işaret olarak koymuş ve vakf yapmak caiz olmayan yerleri de lâmelif ل ile işaretlemiştir.¹⁵⁷ Onun bu sistemi genel kabul görmüş, daha sonra yapılan geliştirme ve eklemelere esas teşkil etmiştir. Paretin'in tespitine göre ondan sonra, Doğudaki nüshalarda – Mağrib nüshaları hariç – onun sistemi ya da bu sisteme bağlı işaretler kullanılmıştır.¹⁵⁸ Ancak öyle anlaşıyor ki bu şöhret ve kabul görme daha sonra Batı'ya da intikal etmiş olmalı, çünkü R.Sellheim'in tesbitine göre Kâhire'de resmi olarak basılan Kur'an nüshalarında bu işaretler kullanılmıştır. Bu yüzdendir ki, vakf çeşitleri için işaretleri ilk ihdas eden ve bunları mushafa koyanın Secâvendî olduğu kâbul edilmiş ve bundan dolayı da bu sembollere "Secâvendî" adı verilmiştir.¹⁵⁹ Günümüzde de bu semboller ve daha sonra bunun üzerine bina edilmiş olan vakf sembolleri bu adla kullanılmaktadır.¹⁶⁰

III. VAKF VE İBTİDÂ İLMİNİN ÖNEMİ

Kâriler vakf ve ibtida ilmini öğrenme yolunu tutmuşlardır. Bu hususta aslolan İbn Ömer¹⁶¹ (r.a)'in şu rivâyetidir: "Andolsun ki biz, hayatımızın belli bir dönemini şu şekilde geçirdik: Bize Kur'an'ı öğrenmeden önce imân sunulurdu. Muhammed (sav.)'e belirli bir sûre indirilirdi de günümüzde sizin Kur'an'ı öğrendiğiniz gibi biz de onun helâlini, haramını ve vakf edilmesi gereken yerlerini öğrenirdik. Hâlbuki bugün öyle adamlar gördük ki kendilerine imandan önce Kur'an sunuluyor. Onlar da emirlerinin, yasaklarının neler olduğunu ve nerede durulması gerektiğini bilmeden Fâtihâ'dan Kur'an'ın sonuna kadar okuyup duruyorlar."¹⁶² Bu hadis sahabenin Kur'an'ı öğrendikleri gibi nerede vakf yapılması gerektiğini öğrendiklerine dair bir delildir ve bu sahabeden sabit olmuş bir icmâdır.

Âlimler vakf ve ibtida ilmini bilip, öğrenme ve üzerine itinâ ile eğilmeye teşvik etmişlerdir. Yine âlimlerin büyük bir kısmı bu ilmi bilmeden kimseye fetvâ vermemeyi

¹⁵⁷ R. Paret, "Secâvendî", İA, X, 301.

¹⁵⁸ R. Sellheim, "al-Sadjawandî", The Encyclopedica of Islam (New Edition) Leiden 1995, VIII, 739.

¹⁵⁹ "Aynu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Seb'i'l-Mesânî (Tefsîr-i İbn Tayfûr)", Dâîratu'l-Ma'ârif-i Teşeyyû', Tahran 1373/1995, IV, 513.

¹⁶⁰ Kayhan, ay.

¹⁶¹ Abdullah b. Ömer b. Hattab (73/692) İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 347.

¹⁶² İbn Nehhâs, *el-Kat' ve'l-İ'tinâf*, s. 87

şart koşmuşlardır.¹⁶³ Zira Kur'ân'ın manaları bu ilim sayesinde bilinir. Şerî delilleri istinbât etmek ancak fâsılları bilmekle mümkün olur.¹⁶⁴

Zerkeşî, Kur'ân ilimlerini doğru anlamayı, vakf ve ibtidâyı çok iyi bilmeye bağlar.¹⁶⁵ Bu sebeple tilâvet esnasında her âyet-i kerîmenin bitiminde vakfedip, bilahare devamındaki âyetten başlamak kârinin mutlaka uyması gereken âdâb kaidelerinden birisi olarak mütalaa edilir.¹⁶⁶ İbn Cezerî der ki, “Bizim imamlarımız, bize her âyetle, nasıl vakf ve ibtida yapacağımızı öğretir ve bunu yaparken de parmaklarıyla işaret etmek suretiyle talîm ettirirlerdi. Evvelki meşâyihden bu şekilde bunu öğrenmek adettir.”¹⁶⁷ Hz. Alî (r.a) “*Kur'ân'ı ağır ağır oku*”¹⁶⁸ âyetine geçen “tertîl” kelimesinin, harflerin tecvidine ve vakf-ibtida yerlerinin bilinmesine delalet ettiğini söyler. İbn Enbarî ise, ‘Kur'ân'ı en iyi şekilde okumak, ondaki vakf ve ibtidâyı bilmektir’ der. Bu söz bu ilmin vâcib olduğuna delil gösterilmiştir. Kırâat ilminin tedrisinde ortaya çıkan cem¹⁶⁹ konusunda da bilhassa vakf ve ibtidâ yerlerinin bilinmesi zorunluluğu vardır, çünkü bir âyetle kurrânın ihtilaf ettiği bir kelimenin bütün vecihlerini tamamlamak için çoğu kere âyet sonuna varmadan durmak gerekecektir.

Bu itibarla âyet ortasında duruş ve tekrar başlayış noktalarını iyi tespit etmek ve ona göre tilâvet etmek lâzımdır.¹⁷⁰ Bu da Arap gramerini ve diğer ilimlerin vermiş olduğu bilgiler dâhilinde bütüncül bir yaklaşımla konuya yaklaşma zarureti ortaya çıkaracaktır.¹⁷¹

IV. VAKF ve İBTİDÂ İLMİNİN GAYESİ

Kıraat ilminin en önemli alanlarından bir kabul edilen vakf ve ibtida ilmi sayesinde anlamı bozmadan hem nerede durulacağını hem de nereden başlanması durumunda anlamın sıhhate kavuşacağı bilineceğinden en iyi bir şekilde tilavet

¹⁶³ İbn Cezerî, *en-Neşr*, I, 225.

¹⁶⁴ Suyûtî, *İtkân*, I, 85.

¹⁶⁵ İmâm Bedrî'd-Dîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kurân* (Tahk.: Ahmed Ali), Dâru'l-Hadîs Yay., Kâhire 2006, s. 238; Mennâu'l-Kattan, s.186.

¹⁶⁶ Sofuzade, Seyyid Hasan Hulusi, *Mecmau'l-Âdâb* (Sadeleştiren: Muzaffer Odak), İstanbul ts., s.72.

¹⁶⁷ İbn Cezerî, *en-Neşr*, I, 225.

¹⁶⁸ 73. Müzzemmil, 4.

¹⁶⁹ Kırâat istilahında ‘cem’; rivâyetleri bir araya toplayarak okuma şeklidir. Hicri beşinci asırda ortaya çıkan bu usul, daha sonraki dönemlerde de kabul görmüş ve kıraat tedrisatında günümüze kadar süre gelmiştir. Geniş bilgi için bk., Tetik, *Kırâat İlminin Talimi*, İstanbul 1990, s.101 vd.

¹⁷⁰ Tetik, s.150.

¹⁷¹ Âyet-i Kerîmelerde vuku bulacak vakf ve ibtidâ hatalarından korunabilmek hususunda geniş bilgi için bk., İbn Cevzi, *Fünûnu'l-Efnân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987, s. 353 vd.

gerçekleşmiş olacaktır. Bu yönüyle vakf ve ibtida ilmi anlamın doğru olmasını amaçlamaktadır.

Bu ilim sayesinde Kur'ân'ın değişik şekillerde tefsir edilmesine imkân tanınmış olmakta ve böylece tefsir geleneği içerisinde yer tutmuş görüşlerin dışına çıkılarak farklı anlamlandırmalar mümkün olabilmekte ve anlam zenginliği oluşmaktadır. Bu sebeple bu ilmin gayelerinden birinin de âyetlerin mealini tespit ederken ve tefsir ederken anlam zenginliği katma olduğu söylenebilir.

Vakf ve ibtida ilminin Kur'an'ın indirilmiş olduğu Arap dil ve kaidelerinin gerektirdiği bir tarzda âyetlerin belirli yerlerinde durup başlamayı beceremeyen kişilere bir sistem sunarak onların yanlış düşme ihtimalini ortadan kaldırması da gayelerinden biridir.

Vakf ve ibidâ ilmi yerli-yersiz vakf edilmesi sebebiyle Kur'ân'ı dinleyen kişilerin akıllarına yanlış düşüncelerin gelme ihtimalini ortadan kaldırıp, yanlış düşünceleri bertaraf ederek bu kutsal kitabın indiriliş gayesine uygun olarak hidâyeti gerçekleştirmedeki rolünü yerine getirebilmesini amaçlar.

V. VAKF VE İBTİDÂ İLMİNİN BAĞLAYICILIĞI

Noktalama işaretlerine dikkat edilmeksizin okunan herhangi bir edebî metnin anlamının bozulacağı, ifadeyi işiten kişilerin metinde dile getirilmek istenen şeylerin çok daha farklı şekline muhatap olacakları, böylece metnin içinden çıkılamaz, çirkin bir şekle sokulacağı izahtan varestedir.¹⁷² Bu gibi şeylerin insanlara bir benzerini getirmeleri konusunda meydan okuyan bir edebî metin için söz konusu olmaması gerektiği ise açıktır.¹⁷³

Günlük konuşmada bile kişinin niyetine bakılmaksızın ifadesinin düzeltilmesinin o kişiden istenmesi, Yüce Allah'ın kitabı gibi eşsiz edebî bir metnin okunuşu esnasında bu gibi durumlara düşürmemesi için insanları ve âlimleri daha dikkatli olmaya yöneltmiş ve Kur'ân'ı okurken nerelerde durulup nerelerde durulmayacağını öğretilmesi gerektiği önemle vurgulanmıştır.¹⁷⁴

¹⁷² Abdurrahman, Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, Emin Yay., Bursa 2009, s. 260.

¹⁷³ Nehhâs, s. 88.

¹⁷⁴ İbnü't-Tehhân, Ebü'l-Abbâs Abdülaziz b. Ali b. Muhammed, *Nizâmü'l-edai fi'l-Vakf ve'l-ibtidâ* (Tahk: Ali Hüseyin Bevvâb), Riyad 1406/1985, s. 21.

Bir metinde yer alan ve ifadenin doğru bir şekilde dile getirilmesine yarayan noktalama işaretlerine benzetilebilecek vakıfların okuyuşta dikkate alınmaması sebebiyle ortaya pek çok anlam kayması ve anlam tahrifi çıkmaktadır.

Bu durumlara örnek olarak şu ayetler zikredilebilir;

“(Hakk'a çağrıya) olumlu cevap verenler, ancak (seni gönülden) dinleyip kulak verenlerdir. Ölülere ise, ancak Allah diriltir; sonra da hepsi O'na döndürülürler”¹⁷⁵ meâline ancak يَسْمَعُونَ fiiliyle vakf yapıp وَالْمَوْتَى kelimesiyle ibtida yapılmasıyla ulaşılır. Vakf ve ibtidâya dair herhangi bir uygulamaya yer verilmemesi durumunda anlamın karışması ihtimali doğmaktadır. Yani fasl edilmesi durumunda anlam, “(Hakk'a çağrıya) olumlu cevap verenler, ancak (seni gönülden) dinleyip kulak verenler ve ölülerdir. Allah onları diriltir; sonra da hepsi O'na döndürülürler” şeklinde olacak ve fesada uğrayacaktır.

“Onların (inkârcıların) sözleri seni üzmesin, çünkü bütün güç Allah'ındır”¹⁷⁶ âyetinin okunuşunda قَوْلُهُمْ kelimesinde ilk cümle bitmekte sonra yeni bir cümle başlamaktadır. Ancak iki cümle arası ayrılmadan (vakf yapılmadan) okunduğunda ortaya anlatılmak istenenden çok farklı (Onların, şan ve şeref bütünüyle Allah'ındır sözü seni üzmesin) bir anlam çıkmaktadır. İfadenin doğru bir şekilde ortaya çıkması ancak ilk cümle sonunda durulması, sonra ikinci cümlenin okunmasıyla mümkün olmaktadır.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ “Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değildirler. Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar.”¹⁷⁷ Burada cümle bir önceki âyetin sonunda tamam olmaktadır. Bu durum dikkate alınmayarak vakf yapılmadan iki cümle birleştirildiğinde sonraki âyette yer alan cümle bir önceki cümlenin sıfatı durumuna gelmekte ve mana tamamen değişmektedir. (Ribâ yiyen kimseler hiçbir zaman mahzun da olamazlar.)

“Allah, çocuk edindi” وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَّهُ قَانُونٌ dediler. O, bundan uzaktır. Hayır! Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ındır. Hepsi

¹⁷⁵ 6. En'âm Sûresi, 36

¹⁷⁶ 10. Yunus, 65.

¹⁷⁷ 2. Bakara, 274-275.

O'na boyun eğmiştir.”¹⁷⁸ Burada biri müşriklere diğerleri yüce Allah’a ait cümleler aynı âyet içerisinde yer almaktadır. Aralarını ayırmaksızın okunması halinde Allah’ı tenzih eden ifade (O her şeyden münezzehtir.) müşriklerin ağzından çıkan sözün sıfatı olma özelliği kazanmaktadır. Böylece anlam ters çevrilmektedir: O zalimler “Allah kendisine çocuk edindi, haşa O her şeyden münezzehtir, yerde ve gökte ne varsa O’nundur” dediler.

Yukarıda verilen örnekler Kur’ân’ın okunuşu (orijinal lafzın seslendirilişi) esnasında vakf yerlerine dikkat edilmemesi durumunda ortaya ne gibi durumların çıkabileceğine işaret etmektedir.

Vakflar yukarıda vurgulandığı gibi Kur’an’da bir nevi noktalama görevi görerek anlamın nerelerde bitmediğini, nerelerde tamam olduğunu, cümleler arasında anlam bakımından ilişkiyi dikkate alarak göstermektedir. Bu sebeple Kur’an metninde anlama konulan duraklar görevi görmektedirler. Kur’an metninin orijinal yapısının (nazmının) en önemli özelliklerinden olan ve Kur’an’a kendine has ses güzelliği sağlayan fâsılalar ise çoğunlukla gramatik anlamda birer cümle değildirler. Bu sebeple de anlam çoğu kere birden fazla âyet içerisinde ortaya çıkabilmektedir. Daha sonraları fâsıla yerlerinin belirtilmesi ve buralara son yüzyılda âyet numaralarının konulmasıyla Kur’an tercümelerinin fâsılalara göre yapılması bir nevi adet hâline gelmiştir. Bu durum mânânın fâsılalara uymadığı pek çok yerde anlam bozulmalarına, tercüme yanlışlarına, ifade ve üslupta düşüklüklere yol açmaktadır. Hâlbuki metinde yer alan vakflar mânâyı gözetmekte, cümlenin bittiği yerleri işaret etmektedirler.¹⁷⁹ Bu yönüyle vakf ve ibtidâya riâyet ederek Kur’ân’ın tilâvet edilmesi; anlamın doğru, yanlış düşüncelerin ortaya çıkma ihtimalini engellemeye yönelik olarak kişileri bağlayıcı bir durum haline gelmektedir.

Bu ilimle ilgili olarak asıl ele alınması gereken konu âyet başlarının başlı başına birer durak olup olmadığı, âyet sonlarında vakf yapmanın mecburiyet durumunun ne olacağı Peygamber (sav.)’in âyet sonlarında vakf yaptığına dair görüşün nasıl anlaşılması gerektiğidir.

¹⁷⁸ 2. Bakara, 116.

¹⁷⁹ Güney, s. 82-83.

“Hz Peygamber (sav.) okuyuşunu bölerdi”¹⁸⁰ anlamındaki hadisi delil getirerek İmam Beyhâki ve ehl-i edânın çoğuna göre âyet sonlarında durmak ve daha sonraki âyet başıyla ibtida yapmak mutlak olarak caizdir. Durumu biraz daha farklı boyutta ele alan kimi âlimler ise nakli değil de lafız ve mana ilişkisini göz önünde tutmuşlar âyet sonlarının daha ilerideki ifadelerle lafzî bir taalluk varsa ve anlam da bozuluyorsa vakf caiz değildir demişlerdir. Durulduğunda anlam bozulmuyor fakat sonrasında başladığında anlam bozuluyorsa durulur ve geriden alınarak devam edilir.¹⁸¹ Nefes almaksızın âyet sonlarında sekt yapmak mutlak olarak caizdir. Bu âyet sonlarını beyan etmek içindir.¹⁸² Ayet sonlarında durmanın hükmü âyet sonu olmayan yerlerdeki gibidir. Ayet sonunda anlamın bitip bitmediğine, sonrasında ilgisinin olup olmadığına dikkat edilir. Eğer cümlemin kendisinden sonrasında lafzî bir alakası varsa anlam bitmemiş olacağından burası âyet sonu olsa da burada durulmaz. Ancak lafzî bir taalluk yoksa durulabilir. Aralarında M. Tayfur es-Secâvendî, Ebû Muhammed Hasen b. Ali b. Said el-Ammânî, Zekeriyya el- Ensârî, Ahmed b. Abdilkerim el-Uşmûnî gibi âlimlerin bulunduğu çoğunluk tarafından tercih edilen bu görüş sahipleri Mushaf-ı şerife âyet sonları olduğu gibi âyet içlerinde de anlamı takip ederek vakf işaretleri koymuşlardır. Fakat bu âlimlerin tespit etmiş oldukları vakf çeşitlerinde bir birlik söz konusu değildir. Kimi âlimin hasen dediğine kimi kâfî, kiminin kâfî dediğine de kimi tâm vakf demiştir. Her ne kadar vakf ve ibtida ilmini bağlayıcı olarak tespit etsek de bu kuralların herkes tarafından genel geçer olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Hatta kimi âlimler daha farklı bir bakış açısı getirerek Ebû Yûsuf’un (182/798) Kur’ân’da vakf yapılan yerler takdir edip bunları tâm, nâkıs, kabîh vb. şeklinde isimlendirmenin bidat; bu şekilde adlandırın ve buna göre uygulama yapanın da bidatçı olacağı görüşündedir. Ona göre itirazın dayanağı Kur’ân’ın mucize olmasıdır. O bütündür; tümü de Kur’ân’dır, bir parçası da Kur’ân’dır. Tümü de tâm-hasendir, parçası da tâm-hasendir¹⁸³, demektedir. Bu görüşe itiraz edilmiştir. Alemuddîn es-Sehâvî de tek bir kelimenin i’câzdan nasibinin olmayacağını; muciz olanın hayran bırakan doku ve harikulade nazm olduğunu; i’cazın tek başına terimelerde olmayacağını söylemiştir. “Bütünü tâm-hasen olduğu gibi cüzü/parçası da tâm-hasendir” sözüne gelince; birisi (لَا جَاءَ) okusa ve vakıf

¹⁸⁰ Ebû Dâvûd, *Vitr*, 20; Tirmizî, *Fedâilü’l-Kur’ân*, 23.

¹⁸¹ Mahmûd Husarî, *Meâlimü’l-İhtidâ ilâ Ma’rifeti’l-Vakfi ve’l-İbtidâ*, Kahire ts., s. 52.

¹⁸² Husarî, s. 54.

¹⁸³ Sehâvî, Ebû’l-Hasan Alemüddin Ali b. Muhammed b. Abdüsselam, *Alemu’l-İhtidâ fî Marifeti’l-Vakfi ve’l-İbtidâ* (Tahk: Ali Hüseyin el-Bevvâb) Mektebetü’t-Turâs, Mekke ts., II, 552.

yapsa, bu söz tâm ve Kur’ân mıdır? diye sorulduğunda “Evet” denilecek olsa, “Peki, konuşan (إذا جاء الشتاء) demek istemişse ne olacak?” denilmez mi? İşte, Kur’ân kelimeleri, münferid olarak insan sözünde de mevcuttur. Ancak ne zaman ki bunlar bir araya gelip nazm oluşturur; o zaman başka sözlerden ayrılır ve kendisindeki mûciz olma vasfı ortaya çıkar.¹⁸⁴

VI. VAKF VE İBTİDA İLMİNİN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ

Vakf ve ibtida ilmine vakıf olmak birçok ilmi bilme zaruriyetini ortaya çıkarır, zira bu ilim diğer ilimlerle ilişki içerisinde. Bu ilişki görmezden gelinip diğer ilimlerle olan bağı koparıldığında bu ilmin inceliklerini kavramak bu ilimde maharet sahibi olmak mümkün değildir. İbn Mücahid (324/ 935)¹⁸⁵ bu hususta şunları ifade etmektedir: “ Vakfın tamamen uygulanması ancak Kur’ân kıraatlerini, tefsir ilmini, bir kısmının diğerinde özetlendiği kıssaları, Kur’ân’ın inmiş olduğu dili aynı şekilde fıkıh ilmini bilen dilbilimcilerle gerçekleştir.”¹⁸⁶

A. Kıraat ve Tecvid İlmiyle Olan İlişkisi

1. Kıraat İlmiyle İlişkisi

Bu konu üzerinde yapılan araştırmalar Vakf ve İbtida ilminin kıraat ilminin bir parçası olarak algılandığı ve bu ilmin daha çok kıraat ilmiyle olan ilişkisine vurgu yapıldığını göstermektedir. Bu doğru olmakla beraber bazı eksikliklere sebep olabilecek bir eğilimdir, zira bu ilim, kıraatin manaya uygun olmasını sağlamakta dolayısıyla âyetlerin doğru anlaşılabilmesine imkân vermektedir. Buradan hareketle bu ilmin Kur’ân’ın anlamı ve tefsiri üzerindeki ciddi etkisi göz ardı edilemez. Tefsirle ilgisi olan diğer bazı disiplinlerle olan alakası da buradan gelmektedir.¹⁸⁷ وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ وَالْعَيْنَ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ¹⁸⁸ Bu âyette şâyet kelimesi nasp edilirse tam bir vakıf olur. إِنَّ النَّفْسَ بِالْأَنْفِ ifadesinde durulup daha sonra وَالْعَيْنَ kelimesinin merfû okunması durumunda وَالْعَيْنَ kelimesi ibtidâ bir kelâm olur ve bundan öncesi Tevrat için geçerli olup sonrası da müslümanlar hakkında hüküm olur.

¹⁸⁴ Sehâvî, II, 553.

¹⁸⁵ Ahmed b. Mûsâ, Ebû Bekr b. Mücâhid, zamanındaki kuraların hocası olup “Kıraâtü’l-Kebîr” adlı bir kitabı vardır. (İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ*, Mısır 1932, I, 139)

¹⁸⁶ Dâni, s. 58

¹⁸⁷ Veli Kayhan, Vakf ve İbtida İlmi ve Kur’ân Tefsirindeki Yeri, *C. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, 2006, s. 300.

¹⁸⁸ 5. Maide, 45.

2. Tecvid İlmiyle İlişkisi

Okunacak Kur’ân metninin harf ve kelimelerinin haklarını tam verebilmek ve tezyînatlarını en güzel şekilde gerçekleştirebilmek için tecvid disiplini doğrultusunda yavaş yavaş doğru teleffuzla seslendirilip, o metnin içeriği ile verilmek istenen mesajın düşünce düşünce büyük bir kalp huzuru içerisinde okunması gerekir. Bu da ancak tecvid kurallarının yerli yerince uygulanması ve bu hususta gereken özeni göstermekle sağlanır. Kur’ân-ı Kerîm okurken, “Duruş ve durulan yerden başlayarak devam etme” bilgi ve becerilerini konu alan vakf ve ibtidâ ilmi, bu derece öneme haiz tecvidin temel meselelerinden biri haline gelmiş ve tecvîd kitapları arasındaki yerini almıştır. Tefsir ve diğer Kur’ân ilimlerinde yeterli bilgi düzeyinde olmayanlar, bu konuda sıkıntı çekmemek için, âlimler tarafından öngörülen ve tecvid ilmi içerisinde yer alan vakf ve ibtida ilmine dair kuralları bilerek bu yöntemlerden yararlanma durumundadırlar.

B. Nahiv İlmiyle İlişkisi

Muzafun ileyh olmadan muzaf üzerinde durulmaz. Ref eden âmil olmadan merfû, merfû olmadan da ref eden âmil üzerinde durulmaz. Nasb eden âmil olmadan mensub, mensub olmadan da nasb eden âmil üzerinde durulmaz. Te’kîd olmadan müekked üzerinde, ma’tûfun aleyh olmadan matuf üzerinde, ismi olmadan inne ve ehevâtühâ haberi olmadan da bunların ismi üzerinde durulmaz. İstisnâ olmadan müstesna minh üzerinde, tefsîr olmadan müfesser anh üzerinde, sılası olmadan mevsul üzerinde, hakkında sorulan şey olmadan soru edatı üzerinde, şart ve ceza edatları arasındaki fiil olmaksızın ceza edatı üzerinde, kısacası kendisinden önceki şeye taalluk eden şey (sonrasını bırakıp) üzerinde vakf caiz değildir.¹⁸⁹ Bu vakıf kurallarının uygulanması ancak nahiv ilminin bilinmesiyle gerçekleşebilir. Mesela, الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الْكَفَّيْمَ الَّذِيْنَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا¹⁹⁰ âyetinde عِوَجًا kelimesi üzerinde vakf edilir daha sonra قَيِّمًا ile okumaya başlanırsa anlam bulanıklığı yaşanmaz. Böyle okunması قَيِّمًا kelimesinin عِوَجًا kelimesine sıfat olma ihtimalini ortadan kaldırır, zira “eğrilik” kelimesine “dosdoğru” kelimesinin sıfat olması aklen mümkün değildir.¹⁹¹

¹⁸⁹ Dâni, s. 58.

¹⁹⁰ 18. Kehf, 1-2.

¹⁹¹ Zerkeşî, s. 238.

C. Tefsir İlmiyle İlişkisi

Kur’ân’ı tilavet eden kişinin tefsir ilmiyle de ilgili derin bilgi sahibi olması ve bu ilmin inceliklerine vakıf olması gerekir. قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ. âyetinin سَنَةً kısmında vakf yapılırsa topluluğun şehirden mahrum edilme süresinin kırk yıl olduğu sonucuna varılır. Fakat vakfın قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ kısmında yapılması durumunda o beldenin, sözü edilen topluluğa ömür boyu haram kılınacağı anlamı çıkar.¹⁹³ Bu durum vakf ve ibtidâ ilminin tefsir ilmiyle ne denli iç içe olduğunun bir göstergesidir.

D. Meâni İlmiyle İlişkisi

Kurrânın çoğu âyet başı olmasa dahi mana ile vakf yapmayı tercih etmişlerdir. Daha sonra gelen âlimlerden bazıları bu duruma “Bu sünnete muhaliftir çünkü Allah Rasûlü (sav.) her âyet sonunda vakf ederdi; الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ der dururdu, رَبِّ الْعَالَمِينَ der yine dururdu” diyerek itiraz etmişlerdir. Ebû Dâvud¹⁹⁴ ve Tirmizî¹⁹⁵’nin tahrir ettiği bir hadiste de Ümmü Seleme aynı doğrultuda rivâyette bulunmuştur: “Peygamber (sav.)’in kıraati âyet âyetti.” Bunun manası da Allah Râsûlü’nün âyet başlarında durarak Kur’ân’ı tilâvet ettiği¹⁹⁶.

Kur’ân âyet sonlarının çoğu ya tam ya da kâfi vakftir. Bu genelde Vâkiâ Sûresi gibi kısa âyetlerden müteşekkil sûrelerde görülür. Her ne kadar kendisinden sonrasında alakası olsa da âyet sonlarında vakf etme en iyi duruş biçimidir. Nitekim kurrâdan bazıları da âyet sonlarında durma ve Allah Rasûlü’nün sünnetine tabi olmanın daha evlâ olduğu görüşündedir. “Şua’bü’l-Îmân” ve diğer eserlerinde Beyhâkî bu durumu ifade edip kendisinden sonra ilgisi olsa da âyet başlarında vakf etmeyi tercih eden âlimlerdendir.¹⁹⁷

E. İslâm Hukukuyla İlişkisi

Vakf ve İbtidâ ilminin fıkıh ilmiyle de sıkı bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Bu ilişkiye örnek olarak Bakara sûresinin 196.âyetini verebiliriz.

¹⁹² 5. Mâide, 26.

¹⁹³ Dâni, s. 58.

¹⁹⁴ Ebû Dâvûd, Vitr, 20.

¹⁹⁵ Tirmizî, Fedâilü’l-Kur’ân, 23.

¹⁹⁶ Zerkeşi, s. 241.

¹⁹⁷ Zerkeşi, s. 241.

...وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ... ayetinde bulunan وَالْعُمْرَةَ kelimesini bir başlangıç ifadesi olarak değerlendirdiğimizde öncesindeki¹⁹⁸ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ üzerinde durulup وَالْعُمْرَةَ lafzının merfû okunması üzerine vakf-ı hasen meydana gelmiş olur. Buna göre Umre değil sadece Hac vacip olur. Kıraat imamlarından Şa'bî ve Âmir böyle okumuşlardır. İlim ehli bu ayeti şöyle yorumlamışlardır: “Allah Teâlâ, menâsikleri yerine getirilmek suretiyle Haccın tamamlanmasını emretti. Daha sonra sevabının çok olması ve yapılmasına teşvik etmek amacıyla Umre'nin Allah için olduğunu yeniden haber verdi.” Fakat Umre kelimesini, Hac kelimesi üzerine atfederek nasp üzere okuyan kıraat imamlarının geneline göre sadece Hac değil Umre de vücûbiyyete dâhil olur. Bu durumda anlam, “Haccı da, Umreyi de Allah için tamamlayın” şeklinde olur.¹⁹⁹

Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurulmasını ifade eden Nûr Sûresi'nin 4. âyetinde وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا ج diyerek vakfedilmesi durumunda yalancı şahitlerin ebedî olarak şahitliklerinin kabul edilmeyeceği sonucuna ulaşılır.²⁰⁰ Şâyet أَبَدًا kelimesinden önce vakf yapılırsa şahitliğin kabul edilmeme süresi ebedî olmaktan çıkar ve kendisinden sonraki هُمُ الْفَاسِقُونَ cümlesiyle “Onlar ebedî olarak fâsık kalacaklardır” şeklinde bir anlam alır.

F. Kelâm İlmiyle İlişkisi

Vakf ve ibtidâ ilminin ayetlerden itikâdi konularla ilgili çıkarım yapmada önemli bir etkisinin olduğunu görürüz. Cümle içerisinde çeşitli yerlerde durulması, ayetlerden çıkarılan anlamları etkilemektedir. Her mezhep, vakf ve ibtidâ yapılan yerlere göre kendi görüşleri doğrultusunda yorumlar yapmış, kendi görüşünün doğruluğunu ortaya koymak amacıyla bu ilmin geniş birikiminden faydalanmıştır. Örneğin, “Ama tövbe edip iman eden ve salih amel işleyen kimsenin kurtuluşa erenlerden olması umulur”²⁰¹ anlamında ayet sonundaki من المفلحين'de vakf-ı tam vardır. Zira lafız ve mana yönüyle bir sonraki cümle öncesinden farklılık arz eder. Aynı şekilde, devamında bulunan مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ'da, Allah'ın değil, mahlûkatın yaratma ihtiyarını nefyeden مَا olduğu için يَخْتَار'da da vakıf tamdır. Yani, onların seçim hakları yoktur, bilakis fiillerini seçmek Allah Teâlâ'ya aittir. O, yaratmalarındaki hikmetlerin

¹⁹⁸ 2. Bakara, 196.

¹⁹⁹ Uşmûnî, s. 87.

²⁰⁰ Zerkeşî, s. 238.

²⁰¹ 28. Kasas, 67.

tüm yönlerini en iyi bilendir. Yarattıklarından hiç kimsenin bu konuda bir seçim hakkı söz konusu değildir.

Ebu'l Hasan Şazelî şöyle der: “Kişinin seçimlerinin tümü Allah’a gider. Her kim bir şey istese, ona ulaşip ulaşamayacağını bilemez. Kişi istediği şeye ulaşsa o şey daim olacak mı olmayacak mı bilemez. O şey ömür boyu daim olsa, hayırlı mı değil mi bilemez. Dolayısıyla, hayır Allah’ın dilediğindedir. يختار ‘da vakf yapmak Ehl-i sünnetin görüşüdür. Burada vakfın terk edilmesi ise Mutezilenin görüşüdür. Yalnız Ehl-i Sünnet âlimlerinden olan Taberi ما ‘nın nafiye olmasını ve öncesinde vakf yapılmasını men ederek şöyle der: “Bu takdir, ‘gelip geçmiş yaratmalarda onların seçim hakkı yoktur, gelecekte olanlarda vardır’ şeklindeki bir mananın ortaya çıkmaması içindir.” Bu görüş İbn Cerir’in İbn Abbas’tan rivayetinde de mevcuttur. Buna göre Taberî’nin görüşü doğrultusunda ما harfi nasp mahallinde ve aid zamiri mahzuf olarak mevsule kabul edilmiş olup öncesinde vakf yapılmaz. Mana, “ما كان لهم الخيرة فيه” “Allah, onların, o konu hakkındaki seçtikleri şeyleri seçer” şeklinde olur ve bu cümlenin amili يختار fiili olmuş olur. Şayet ما masdariyye kabul edilirse de durum aynıdır. Mana, “Allah onların seçimlerini seçer” şeklinde olur.²⁰²

Görüldüğü gibi vakf ve ibtida ilminin Kur’ân’ın âyetleri ile yakın ilişki içerisinde olması birçok ilimle beraber mütalaa edilmesine sebep olmuştur. Bu ilimlere vakıf olmak isteyenlerin vakf ve ibtida ilmini göz ardı etmesi ve bu sayede sağlıklı bir sonuca erişmesi mümkün değildir.

²⁰² Uşmûnî, s. 446.

İKİNCİ BÖLÜM

I. VAKF İŞARETLERİ

Kur'ân okuyan herkesin Arapça bilemeyeceği, dolayısıyla Arap dilinin inceliklerine vâkıf olamayacağı yönüyle bakıldığında vakf işaretlerinin önemi anlaşılabacaktır. Bu nedenle kıraatle ilgili eser veren yazarlar bu konu üzerinde önemle durmuş, Kur'ân okuyuşu sırasında durulması ve durulmaması gereken yerlerle ilgili bir takım işaretler geliştirmişlerdir. Aynı konuyla ilgili birçok müellif tarafından eserler yazılmış olmasına rağmen Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî (ö. 1165) tarafından düzenlenen işaretler kabul görmüş ve daha sonra yapılan birtakım harf ilaveleriyle beraber İslâm dünyasında kullanılmıştır. Kur'ân'a sonradan konulan bu işaretler "secavend" olarak adlandırılmıştır. Gerçi vakf ve ibtidâ ile ilgili ilk eser el-Kisâi (ö. 804)'nin hocası Muhammed b. Hasan er-Ruâsî'e aittir.²⁰³ Aynı konuyla ilgili birçok müellif tarafından eserler yazılmış olmasına rağmen Secâvendî (ö. 1165) tarafından düzenlenen işaretler kabul görmüş ve İslâm dünyasında kullanılmıştır.

Secavendînin yaptığı bu taksimatın geniş kabulü ve kullanan kesimin genişlemesiyle beraber bu işaretlerin daha kolay bir şekilde hatırlanıp, benimsenmesi amacıyla çeşitli yöntemler geliştirilmeye çalışılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Dârü'l-Mesnevî Bölümü no: 4'te kayıtlı bir yazma içerisinde 331b yaprağında bulunan ve altı beyitten oluşan bir manzûme secavendle ilgilidir. Manzûmenin şâiri belli değildir ve şiirde mahlas da kullanılmamıştır. Şiire bir başlık verilmediği gibi, manzûmenin telif tarihi de bulunmamaktadır. Öğreticilik vasfı bulunan manzûmenin dili oldukça sade ve anlaşılır özelliktedir. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezniyle ve mesnevî nazım şekliyle kaleme alınan bu manzûmede altı vakf harfine yer verilmiştir. Bu harfler şunlardır: Cim, Ze, Tı, Sâd, Mîm ve Lâmelif.

Bu altı harfin dışında da vakf işaretleri kullanılmakta olmasına rağmen şair sadece altı harften bahsetmiştir. Bu yönüyle baktığımızda şairin yaptığı bu tasnif, Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin yaptığı tasnife uymaktadır. Bahsettiğimiz manzûme şöyledir:

²⁰³ Bk., Karaçam, s. 321.

Cim câiz geçme andan hem revâ
Durmağın evlâdurur bilsen sana

Zâ mücevvez anda dahi durdular
Geçmeği durmakdan evlâ gördüler

Tâ nişân-ı vakf-ı mutlak oldu bil
Kande bulsan tur andan geçme gil

Sâd vakfında murahhas didiler
Hâlet-i dermândelikde durdılar

Mîm lâzım vakfdan oldu nişân
Geçse havf-i küfr vardır bî-gümân

Lâmelif gelse revâ geç durma gil
Hiç tevakkuf kıluben dem urma gil²⁰⁴

Bu işaretler aynen Türkçedeki noktalama işaretleri mahiyetindedirler. Okumayı ve anlamayı kolaylaştırmak amacıyla yerlerine konulmuşlardır. Bunlar – م – ج – قف – ز – ع – ص – ط – ص – ق – ص – لا – ك – ع ilaveler de yapılmıştır.²⁰⁵ Belirtmiş olduğumuz bu vakf işaretlerini ve işlevlerinin neler olduğunu şu şekilde özetleyebiliriz:

(م) **Vakf-ı Lâzım:** Geçildiğinde (vasıl yapıldığında) mana bozulabilir gerekçesiyle, vakıf yapılması önemle istenen ve geçilmemesi gerekli yerde bulunur. Bununla birlikte, geçmek, haram işlemek ve günah kazanmak demek değildir. Kasten olursa durum değişebilir.

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ²⁰⁶

(ط) **Vakf-ı Mutlak:** Geçmek için bir gerekçe yoktur, durulmalıdır anlamı taşır. Durulduğunda, her iki tarafın da, mana yönüyle birbirinden bağımsız olabileceği yerlerde bulunur.

²⁰⁴ Alim Yıldız, “Kur’ân-ı Kerim’deki Vakf İşaretleri Secavend”, *Somuncu Baba Dergisi*, Mart 2011, Sayı 125, s. 56-58.

²⁰⁵ Konuyla ilgili tasnif yapanlar için bk., Temel, s. 65-79

²⁰⁶ 6. En’âm, 36.

قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ ط قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ²⁰⁷

(ج) **Vakf-ı Câiz:** Hem vakfin, hem de vaslın (geçmenin) mümkün olabileceği, bununla birlikte, vakfı tercih etmenin öngörüldüğü yerde bulunur.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ ج إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ²⁰⁸

(ز) **Vakf-ı Mücevvez:** Aynı şekilde hem vakfin, hem de vaslın mümkün olabileceği, bununla birlikte, vaslı tercih etmenin öngörüldüğü yerde bulunur.

وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ ن وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ²⁰⁹

(ص) **Vakf-ı Murahhas:** Ayetin uzun olması ve nefesin yetişmemesi gibi durumlarda, vakıf yapmaya ruhsat vermek için konmuştur. Aksi halde geçmek daha uygundur.

وَأَنْ يَمْسِسَكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ ص وَإِنْ يُرِدْكَ بَخِيرٌ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ²¹⁰

Bu vakf çeşitleri ve işaretlerinin dışında, başka işaretler de kullanılabilmektedir.

(ل) Bulunduğu yerin her iki tarafı da, mana yönüyle birbiriyle alakalı olduğunda bu işaret görülür.

الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ لَا يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ²¹¹

Âyet ortasında bulunduğunda; Burada durma! Eğer zaruret gereği durursan, biraz geriden alarak devam et, anlamı taşır. Âyet sonunda bulunduğunda; durabilirsin, fakat okuyuşu burada bitirme, geriye gelmeden bir sonraki âyete devam et, mananın tamam olduğu bir yere kadar git, anlamı taşır.

(ف) Mana itibariyle durmanın uygun olabileceği yerlerde bulunur.

قُلْ رَبِّیْ أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فف فَلَا تُحَارِبْهُمْ²¹²

(ع) Rukû‘ işareti denir. Bir mevzunun tamamlandığı ve diğerinin başladığı yerlerde bulunur. Namazda iken konuyu tamamlayıp sonra rukûya gitmeye yardım ettiğinden bu isim verilmiştir.

²⁰⁷ 27. Neml, 47.

²⁰⁸ 18. Kehf, 13.

²⁰⁹ 38. Sâd, 4.

²¹⁰ 10. Yûnus, 107.

²¹¹ 16. Nahl, 32.

²¹² 18. Kehf, 22.

وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَاكُمْ فِئْتَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ²¹³

Hatim ve aşır okurken, başlayış ve bitiriş yeri tayininde veya herhangi bir yeri ezberlerken, ders başı ve sonu olarak da bu işareti esas almak uygun olur.

(:: ::) Vakfı Mu‘âneka: Birbirine yakın iki ayrı yere konan, üçer noktadan ibarettir. Hangisinde durmak tercih edilecekse, diğerinde geçmeyi öngörür.

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ²¹⁴

(صلى) Vasl işaretidir. Vasl evlâ vakf câizdir. Durulursa geriden alınmaz.²¹⁵

II. YAPILIŞ AMACI BAKIMINDAN VAKFIN ÇEŞİTLERİ

A. Vakf-ı İztırâî

Kârinin, Kur’ân ayetlerinin mana boyutunu gözetmeksizin tilavet esnasında meydana gelen nefes kısılması, unutma veya devam etmeye güç yetememe gibi herhangi bir zaruri sebeple yaptığı vakfa denilir. Diğer bir tarife göre, kelâm ne mana ne de lafız yönünden tamam olmadan, zarûî bir sebeple yapılan vakıftır.²¹⁶ Bu durum herhangi bir yere has olmayıp nefes nerede kesilirse orada ıztırâî vakıf gerçekleşmiş olur. Bu zaruretin ortaya çıkmasıyla beraber mana tamam olmadan bile bir kelimedede vakf caiz olur. Şu kadar var ki mananın tamam olmaması halinde vakf yapılan kelimededen veya başlamaya müsait değilse, manaya uygun daha evvelinden başlamak gerekir.²¹⁷ Ancak bunun aksi şekilde davranan kıraat âlimleri de vardır. Örneğin İmam Hamza (156/772)’nin kıraatinde, ortasında veya sonunda hemze bulunan her bir kelimedede hemzeyi teshil etmek istediğinde –mananın tamam olmadığını bir şekilde ihsas eyleyerek- vakf yaptığı, dahası muzâf-ı ileyhten ayırıp muzâfta vb. yerlerde vakf yaptığı rivâyet edilmektedir.²¹⁸

B. Vakf-ı İhtiyârî

İki ifade arasını vakf yapmayı kastederek hiçbir zarurî sebep olmaksızın, tercihe ve seçime bağlı olarak yapılan vakf çeşididir. Bir diğer ifadeyle anlatımın sona ermesi

²¹³ 8. Enfâl, 28.

²¹⁴ 2. Bakara, 2.

²¹⁵ Çetin, s. 269-271.

²¹⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 226.

²¹⁷ Karaçam, s. 328; Temel, s. 66.

²¹⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 225, Suyutî, s. 255; Kayhan, s. 312.

sebebiyle yapılan vakfa denilir. Bu da mananın tamam olmasına dayanır.²¹⁹ İbnü'l-Cezerî bunu, “Kelâmın tamam olduğu vakfa denilir”²²⁰ şeklinde tarif eder.

Genel olarak vakf ifadesi geçtiğinde kastedilen de bu olmalıdır. Diğer vakıf çeşitleri içerisinde üstün tutulan, bakış açısına bağlı olarak taksimi yapılan da budur.²²¹

C. Vakf-ı İhtibârî

Buna imtihan için yapılan vakf denilir. Bir üstadın huzurunda, herhangi bir kimsenin kıraatindeki bilgisini ve maharetini öğrenmek maksadıyla, şayet bir özür sebebiyle vakf yapmaya mecbur kalmışsa, vakfı niçin yaptığını anlama için yapılan vakflara bu isim verilmiştir.²²²

D. Vakf-ı İntizârî

Bir kelime üzerinde, muhtelif rivayetleri cemettiği zaman başkasını ona vakfetmek için yapılan vakfa denilir.²²³

D. Vakf-ı Ğufrân

Peygamber (sav.)’in Allah’a duâ etmek ve niyazda bulunmak amacıyla yaptığı vakfa denilir. Ğufrân vakfı Kur’ân-ı Kerîm’de on yerde bulunur.²²⁴

E. Vakf-ı Muânaka

Ayet içerisinde bir ifadenin anlatımında birbirine alternatif iki durak bulunmasıdır. Bu duaklardan öncesinde durulduğunda sonrasında, sonrasında durulduğunda öncesinde vakf yapılmaz. Örnek olarak لَا رَبِّ فِيْهِ verilebilir. Burada لَا رَبِّ üzerinde durulduğunda فِيْهِ üzerinde de durulduğunda لَا رَبِّ üzerinde vakf yapılmaz.²²⁵

²¹⁹ Kayhan, s. 312.

²²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 225.

²²¹ Suyutî, s. 255; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 225.

²²² Karaçam, s. 328; Temel, s. 66.

²²³ el-Minah, s. 63; *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd*, s. 156 vd., Karaçam, s. 328.

²²⁴ Temel, s. 82.

²²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 237; Kayhan, s. 324.

F. Vakf-ı Cibrîl

Sehâvî şöyle demektedir: “Kur’ân okuyucusunun Cebrail (a.s)’ın vakf ettiği yeri bilmesi gerekir ki bu yerde Âl-i İmrân sûresinde bulunan **قُلْ صَدَقَ اللَّهُ** tır. Cebrâil (a.s) daha sonra kıraatine **فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ** şeklinde devam etmiştir.²²⁶

G. Vakf-ı Nebî

Uşmûnî Cibril (a.s) vakfettiği yeri belirtmesinin hemen akabinde Allah Rasûlü’nün vakfettiği şu dokuz ayeti vermektedir:

أَيُّنْ مَا تَكُونُوا يَأْتِ (Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!)²²⁷ ile vakf eder **يَكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا** (Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir) ile ibtidâ,

سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ (Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem)²²⁸ ile vakf eder, **إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ** (Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen bunu bilirdin.) ile ibtidâ

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ (De ki, işte benim yolum budur! Ben de, Allah'a davet ediyorum)²²⁹ ile vakf eder, **عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي** (Ben ve bana uyanlar basiret üzere Allah'a çağırırız.) ile ibtidâ,

لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ (İşte Allah, böyle misaller verir)²³⁰ ile vakf eder, **الْحُسْنَىٰ** (Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır) ile ibtidâ,

لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ (Hayvanları da yarattı)²³¹ ile vakf eder, **وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا** (Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır) ile de ibtidâ,

لَا يَسْتَوُونَ (Hiç mü'min, fasık gibi olur mu?)²³² ile vakf eder, **أَقَمْنِ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا** (Bunlar elbette eşit olmazlar) ile de ibtidâ,

ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَىٰ فَحَشَرَ (Sonra sırt dönüp koşarak gitti ve hemen (adamlarını) topladı)²³³ ile vakf, **فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَىٰ** (Onlara, “Ben, sizin en yüce Rabbinizim!” dedi) ile ibtidâ, **لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ** (Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır)²³⁴ ile vakf, **تَنْزِيلُ الْمَلِكَةِ وَالرُّوحِ** (Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş

²²⁶ Uşmûnî, s. 18.

²²⁷ 2. Bakara, 148.

²²⁸ 5. Mâide, 116.

²²⁹ 12. Yûsuf, 108.

²³⁰ 13. Ra'd, 17.

²³¹ 16. Nahl, 5.

²³² 32. Secde, 18.

²³³ 79. Nâziât, 23.

²³⁴ 97. Kadir, 3.

için iner de iner) ile de ibtidâ yapmıştır. Hz. Peygamber (sav.) çoğu ayet sonu olmayan bu yerlerde kasıtlı olarak vakf yapmıştır. Bu da ancak Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu ledünni bir ilim vasıtasıyla olmaktadır. Buna göre fiil ve sözlerin tümünde O'na tabi olmak sünnettir.²³⁵

H. Vakf-ı Beyân

Vakfetmeksizin anlaşılmayan bir manayı açıklamak, beyan edip ortaya çıkarmaktır. Fetih sûresi 9. âyetindeki “وتوفروه” (Ve O'na yani Peygamber (s.a.v)'e saygı gösteresiniz diye) kelimesinde vakıf gibi ki burada vakfetmek iki zamir arasını ayırır. Şöyle ki; bu kelimedeki mef'ul zamiri Peygamberimiz (s.a.v)'e aittir. Sonrasındaki “وتسبحوه” (Ve O'nu yani Allah'ı tesbih edesiniz diye) ifadesindeki mef'ul zamiri ise Allah'a aittir. Söz konusu kelime vakfetmek kastedilen bu manayı ortaya çıkarır.²³⁶

III. LAFİZ VE MANA YÖNÜYLE VAKF ÇEŞİTLERİ

Vakıflar lafız ve mana ilişkisi gözönünde bulundurulduğunda şu dört kısımda incelenirler:

A. Vakf-ı Tam

Kendisinden sonrası ile lafzen ve ma'nen bağlantısı olmayan yerde; başka bir ifadeyle; sözün her bakımdan tamam olduğu yerde yapılan vakfa denilir.²³⁷ Söz lafız olarak da mana olarak da tamam olduğundan dolayı bu ad verilmiştir. “Buna muhtar vakf” da denilmiştir.²³⁸ Bu sebeple kendisinden sonraki cümleyle söze başlanabilir.²³⁹ Bundan dolayı vakf-ı tam çoğunlukla konuların bitiminde ve anlamı tamam olan cümlelerin sonunda ve sûre bitiminde yapılır. Meselâ Bakara Sûresi 5. ayette اُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ de yapılan vakf böyledir, zira burada hem lafız hem de mana yönünden kelimeler tamam olmuştur.²⁴⁰

²³⁵ Uşmûnî, s. 18-19.

²³⁶ Uşmûnî, s. 21.

²³⁷ İbnü't-Tahhân, Ebu'l-Abbâs, *Nizâmü'l-Edâi fî Vakfi ve'l-İbtidâi*, s. 33.

²³⁸ Sehâvî, *Alemü'l-İhtidâ*, II, 563.

²³⁹ Uşmûnî, s. 21-22.

²⁴⁰ İbnü'l-Enbârî, I, 149.

Tam vakf çeşidi kendi içerisinde, aralarında çok ince farklılıklardan dolayı derece farkı arzedeabilmektedir. Nitekim imamlar da alt ve üst dereceler tespit ederek buna dikkat çekmişlerdir. Yukarıda zikri geçen *هُمُ الْمُفْلِحُونَ* da yapılan vakf etem (daha üst tât/ üst düzeyde tât)'dir zira müminlerin zikri burada bitmekte kâfirlerin anlatımına başlanmaktadır. Duraktan sonraki kısmın öncesiyle hiçbir alakası bulunmamaktadır.²⁴¹

Vakf-ı tât, herhangi bir ayetin sonunda olabildiği gibi bir sonraki ayeti de içine alarak anlamın tamamlandığı yerlerde de görülmektedir. Örnek olarak Saffat Sûresi'nin 137-138. ayetleri verilebilir. *وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ وَبِالْأَيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ* (*Şüphesiz sizler (yolculuklarınız sırasında) sabah akşam onların (harap olmuş) yurtlarına uğrayıp duruyorsunuz. Hâlâ düşünmeyecek misiniz?*) Burada birinci ayetin sonunda durulması durumunda anlam tamam olmamakta *وَبِالْأَيْلِ* ile başlayan ikinci ayete ihtiyaç duyulmaktadır ki anlam bu ayetle kemâle ermektedir. *وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ* ile vakf yapmak ise tât vakfın bir üst derecesi olan etemm vakftır, çünkü bununla beraber kıssa sona ermektedir.²⁴²

Vakf-ı tâtında amaç konu ve lafız birliğini sağlamak olduğuna göre, anlamın tamamlanması için bazen birkaç ayet birleştirilip sonunda vakf yapılabilir. Bunun örneği de Bakara Sûresi'nin 40-46. ayetleridir. Anlamın tamamlanması için şu ayetlerin birlikte ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir:

يَا بَنِي إِسْرَٰءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ وَأَمِنُوا بِمَا
أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ
وَتَكُنُوا الْحَقَّ وَانْتُمْ تَعْلَمُونَ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ
وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا
رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

“Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun! Elinizdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'an'a) iman edin. Onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin ve bana karşı gelmekten sakının. Hakkı batılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin. Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin. Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz hâlde,

²⁴¹ İnbü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 227; Ensârî, *Maksad*, s. 3.

²⁴² Uşmûnî, s. 22.

kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz? Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir."

Kimi zamanlarda vakfın tam olabilmesi için ayetin sonuna varılması gerekmeyebilir. Mesela, *وَجَعَلُوا أَعْرَءَ أَهْلِهَا آذِلَّةً* bölümünde yapılan vakıf tâmdır, çünkü burası Belkıs'ın sözünün sonudur. Daha sonrasındaki *وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ* Allah'a aittir.²⁴³ Burada vakf etmek etemm'dir ve aynı zamanda ayet sonudur.

Her ne kadar kıssaların sonunda yapılan vakf tam olsa da, vakfın tam olabilmesi için kıssa sonlarına ulaşmak gerekmez. Mesela, her ne kadar kıssa ayetin sonuna kadar devam etse bile *مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ* müptedâ ve haberden oluşur ve lafzatullahla beraber vakf-ı tâm gerçekleşmiş olur.²⁴⁴

Vakf-ı tâm kastedilen manayı kuvvetli bir şekilde beyan ettiği, yapılmadığı takdirde kastedilen manada hakkında şüpheye düşüleceğinden dolayı bu vakfa Secâvendî "Vakf-ı Lâzım" bazıları da "Vakf-ı Vâcib" demişlerdir. Bundan dolayı vakf-ı tâmda muhakkak vakf yapılmalıdır. Bütün kıssa sonları ve evvellerindeki, bütün surelerin sonundaki vakflar vakf-ı tâmdır.²⁴⁵

Vakıf bazen tefsir, i'rap ve kiraate göre tâm olmasına rağmen bu hususların dışındaki kimi kriterlere göre tâm olmayabilir. Örnek, *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* ayetidir. Burada, ilimde derinleşmiş kişilerin müteşabih ayetlerin tevilini bilmediklerine dair anlamla *وَالرَّاسِخُونَ* müpteda, *يَقُولُونَ* de onun haberi yapılırsa *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ* da yapılan vakf tâmdır. *وَالرَّاسِخُونَ* şayet lafza-i celâle atfedilirse bu durumda anlam ilimde derinleşmiş kişiler müteşabih ayetlerin tevilini bilir anlamı ortaya çıkar fakat buna göre *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ* da yapılan vakf tâm değildir.²⁴⁶

B. Vakf-ı Kâfi

Kelime, lafız ve mana yönünden tamam olmakla birlikte, sonrası ile anlam yönünden ilgisi devam eden yerde yapılan vakfa denilir.²⁴⁷ Mesela, *أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا*

²⁴³ Uşmûnî, s. 21; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 227.

²⁴⁴ Uşmûnî, s. 21.

²⁴⁵ Dâni, s. 121; Uşmûnî, s. 22-23, Temel, s. 67.

²⁴⁶ Uşmûnî, s. 22.

²⁴⁷ İbnü't-Tahhan, Ebu'l-Abbâs, *Nizâmü'l-edâ-i fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, s.38; Sehavî, Ebu'l-Hasen, *Cemâlü'l-Kurra ve Kemâlü'l-ikra* (Tahk: Ali Hüseyin el-Bevvâb), Mekke 1987, II, 561.

²⁴⁸de yapılan vakıf böyledir. Bu ayette lafız tamamdır. Ancak, manası itibariyle, kendisinden sonraki ayetle ilgisi devam etmektedir, çünkü Yüce Allah kâfirlerle ilgili olarak anlatacaklarını sona erdirmemiştir.²⁴⁹

Vakf-ı kâfiye verilebilecek diğer bir örnek de *وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَارَ عَنْكُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا* ayetidir. Bu ayette şayet *وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا* ifadesinde durulursa vakf-ı kâfi olur, zira daha sonra gelen ifadeler Rasûlullah'ın verdiği emre uymayarak konumlandıkları yerden öne geçip ganimetlere doğru ilerleyen kişiler hakkındadır. Lafız her ne kadar tamam olsa da mana henüz tamam olmamıştır. Âyet şöyle devam etmektedir: *“Kiminiz dünyayı, kiminiz âhireti istiyordu. Sonra denemek için sizi onlardan çevirdi (bozguna uğrattı).”*²⁵¹ Hâlbuki Rasûlullah (sav.) ashabının birbirleriyle ilişkili olacak bir vaziyette aralarında yakın mesafe olmasını ve kimsenin bulunduğu mekândan ayrılmamasını emretmiştir.²⁵²

Bu vakfa kâfi denilmesinin sebebi kendisinden sonrası ile alakasının zorunlu olmayıp sonrası ile de mukayyed olmamasıdır (cümlelerin kendi kendine yeterli olup herhangi bir âmilden müstağni olması).²⁵³ Vakf yapıldıktan sonraki zamirler vakf yapılan yerin öncesine dönmesi vakf yapılmasına engel olmaz. Bu durum vakf-ı tâm ve kâfi cinsinin tümünde genel geçer bir durumdur.²⁵⁴

Vakf-ı kâfinin câiz olmasının delili İbn-i Mesud (r.a)'dan gelen şu rivayettir: “Bana Rasûlullah (sav.) okumamı buyurdu. Bunun üzerine ben, “Kur’ân sana indirildiği halde ben mi sana okuyayım?” diye sorunca O, “Kur’ân’ı başkasından dinlemeyi severim” dedi. Ben Nisa Sûresini okumaya başladım ta ki ²⁵⁵*إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا* ayetine ulaşınca “yeter” dedi. Uşmûnî bu duruma açıklık getirmek amacıyla şu hususları dile getirmektedir: “Bu ayette *شَهِيدًا* kelimesinde durulması durumunda vakf-ı tâm değil kâfi olur. Zira tam vakf, aynı sûrenin 42. ayetinde *لَا يَكْفُرُونَ* ²⁵⁵*اللَّهُ حَدِيثًا* ifadesindedir. Kıssa, *شَهِيدًا* kelimesi ile değil de *لَا يَكْفُرُونَ* ²⁵⁵*اللَّهُ حَدِيثًا* ile sona ermektedir. Rasûlullah tâm vakfa

²⁴⁸ 2. Bakara, 6.

²⁴⁹ Çetin, s. 267.

²⁵⁰ 3. Âli İmrân, 152.

²⁵¹ 3. Âli İmrân, 152.

²⁵² Uşmûnî, s. 137.

²⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 227; Uşmûnî, s. 22; Güney, s. 77.

²⁵⁴ Uşmûnî, s. 22

²⁵⁵ 4. Nisâ, 33.

yakın olmasına rağmen شَهِيدًا kelimesinde durulmasını istemiştir. Bu şekilde bir vakıf da kâfi olmakla birlikte vakf-ı kâfinin câiz olduğunu göstermektedir.²⁵⁶

Vakf-ı kâfinin derecelendirilmesinde bir takım ayrımlara gidilmiştir. Uşmûnî, İbn-i Cezerî'nin belirtmiş olduğu örneğe²⁵⁷ kitabında şu şekilde yer vermiştir: فِي قُلُوبِهِمْ da durmak kâfi, فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا ekfâ (kâfi vakftan daha uygun), ayet sonunda bulunan²⁵⁸ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ da durmak ise önceki iki vakftan daha ekfâdır.

Vakıf kimi zaman tefsir, irap ve kıraate göre kâfi olmasına rağmen başka bir hususa göre kâfi olmayabilir. يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السُّحْرَ de durmak sonrasındaki مَا'nın nafiye yapılması durumunda vakf-ı kâfi olmasına rağmen ism-i mevsul yapılması durumunda vakf-ı hasen olur.²⁵⁹

C. Vakf-ı Hasen

Kelâm tamam olmuş, bir mana bütünlüğü sağlanmış olmakla beraber lafzen sonrasıyla irtibatın devam ettiği yerde yapılan vakfa denilir. Anlam yönüyle her ne kadar böyle bir yerde vakıf yapmak makul karşılansa da sonrasıyla mana bütünlüğünün en üst düzeyde sağlanamaması ve irap noktasında birbirini gerektiren unsurların aralarının ayrılması sebebiyle böyle bir yerde vakf yapmak uygun değildir.²⁶⁰ Örneğin istinâ edatında durulması durumunda müstesnâ minh'i zikretmeden anlam tamam olmayacaktır. Ya da daha sonrasıyla sıfat, bedel, hâl ya da tekid vb. ilişki içerisinde olabilir.²⁶¹ Bu sebeple vakf-ı hasen ayet sonrasında ise tâkip eden ayetin başından okunarak devam edilir. Eğer ayet ortasında yapılmış ise, mânânın bütünlüğünü sağlamak şartıyla, o kelimedenden ya da daha geriden alınarak devam edilir.²⁶² Ayet içerisinde yapılan vakfa Fatihâ sûresinin birinci ayetini örnek verebiliriz. “*Hamd Allah içindir*” anlamında اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ da vakf yapılması durumunda hasen vakf meydana gelmiş olur. Görüldüğü gibi bu vakfla beraber mâkul ve anlaşılabilir bir mana ortaya çıkar fakat ayet beraberiyile ele alındığında bir eksikliğin var olduğu hemen göze çarpar. Bu da

²⁵⁶ Uşmûnî, s. 22- 23.

²⁵⁷ İbn Cezerî, *et-Temhîd*, s. 183-185.

²⁵⁸ 2. Bakara, 10.

²⁵⁹ Uşmûnî, s. 23.

²⁶⁰ Sehavî Ebü'l-Hasen, *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ*, II, 564; Uşmûnî s. 23; İbnu'l Cezerî, *en-Neşr*, I, 226; *et-Temhîd*, s. 186; Ensârî, *Maksad*, s. 3.

²⁶¹ Uşmûnî, s. 23.

²⁶² İbnu'l- Cezerî, *en-Neşr*, I, 226; Çetin, s. 272.

lafza-i celâli anlam yönünden tamamlayan رَبِّ الْعَالَمِينَ izafetidir. Vakf, ayet içerisinde yapıldığından dolayı ibtidâ bu izafetle beraber değil daha öncesinden yapılmalıdır.

Eğer vakf-ı hasen ayet sonunda yapılmış ise takip eden ayetin başından okunarak devam edilir. Örneğin, صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ (kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet...) ile vakf yapılırsa bir sonraki ayet başında bulunan غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ile ibtidâ yapılır. Ayet başı olması sebebiyle her ne kadar önceki ayet sonrasıyla lafız ve anlam yönüyle ilişki içerisinde olsa da geriden almaya gerek yoktur. Bu Hz. Peygamber (sav)’in kıraatine dayandırılır. Ümmü Seleme’den şöyle rivâyet edilmiştir:

“ Hz. Peygamber Kur’ân okuduğunda kıraatini bölerek yapardı. بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ der sonra vakf yapardı. Sonra الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ile okumasına devam ederdi. Sonra vakf yapar daha sonra الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ derdi. Daha sonra yine vakf yapardı.”²⁶³

D. Vakf-ı Sâlih

Uşmûnî’nin bizzat kendisi sâlih vakfın ne olduğuna dair kitabında herhangi bir bilgi vermemiştir. Vakf ve ibtidâ ile ilgili yazılmış diğer kitaplarda hasen vakfın aynı zamanda salih vakf olarak da adlandırıldığını görürüz. Şöyle ki okuyan kimse nefesinin kesilmesi sebebiyle her zaman her yerde tâm ya da kâfi derecede vakf yapma imkânı bulamayabilir. O zaman bu vakf türünü uygular.²⁶⁴

E. Vakf-ı Câiz

Vakf yapmanın ve terk etmenin mümkün olduğu vakf çeşididir. Örneğin, Bakara sûresi dördüncü ayette bulunan وَمَا أَنْزَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ و harfî atıf içindir ve vakfın olmamasını, öncesiyle vasl edilmesini gerektirir. Fakat وَيُؤَقِّنُونَ بِالْآخِرَةِ و harfinin atıf görevine bakılmaksızın vakıf gerekir. Buna göre ayetin takdiri وَيُؤَقِّنُونَ بِالْآخِرَةِ olur. Bu tür durumlarda vakfın bir işlevi vardır ve bu da iki konuşanın sözlerinin arasını ayırmaktır. Buna göre burada adeta “...Senden öncekine de” ifadesi Allah tarafından söylenirken “Onlar ahiret gününe inanırlar” ifadesi ise müminlere ait olmaktadır. Kimi zaman da böyle bir ayırım tek bir kişinin sözlerini ayırma amaçlı olarak yapılır. Allah Teâlâ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ (Bugün mülk (hükümranlık) kimindir?)²⁶⁵ diye sormakta ve daha sonra sorusuna

²⁶³ Hâkim, *Müstedrek*, 7910.

²⁶⁴ Dâni, s. 145.

²⁶⁵ 40. Mü’min, 16.

cevap veren kimse olmadığı için kendisi cevaplamakta ve **لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ** (Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır) buyurmaktadır. Bu ayette soruda vakf, cevapla da ibtidâ yapılarak Allah Teâlâ'nın sözlerinin arası ayrılmış olmaktadır.²⁶⁶

F. Vakf-ı Kabîh

Kelâm lafız ve mânâ yönünden tamam olmadan ve sonrasında sıkı bir ilişki içerisinde olmasına rağmen yapılan vakıftır. Başka bir ifadeyle sonrasının öncesiyle lafzen ve ma'nen ayrılamayacak derecede bağlantısı olan vakıftır. Bu gibi yerlerde vakf yapılması durumuna kastedilen mana anlaşılamaz ya da yanlış anlaşılır.

Mananın anlaşılamadığı yere örnek olarak Fatihâ sûresinin birinci ayetini verebiliriz. **الْحَمْدُ** deyip durulduğunda kişinin zihninde ister istemez bir soru işareti oluşacak ve hamdın ne olduğunu, hamitten ne kastedildiğini sormak durumunda kalacaktır. Zira cümle tamamlanmamış, anlamlı bir ifade oluşmamıştır.

Mananın yanlış anlaşıldığı yere örnek olarak da Nisâ 4/43. âyetinde yer alan **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ** (Ey iman edenler! Namaza yaklaşmayın) ifadesi verilebilir. Şayet vakf yapılırsa Allah'ın sarhoş ve yıkanıncaya kadar da cünüplük durumu için getirmiş olduğu hüküm genel olarak anlaşılır ve yanlışlık yapılmış olur. Dolayısıyla vakf yapılmaması gerekir.

Diğer bir örnek de “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor” anlamında Nahl 16/90. ayetidir. Bu âyeti okurken **وَيَنْهَى** lâfzında durmak uygun değildir. Nefesin yetmemesi sebebiyle buralarda bir yerde vakf yapmak gerekirse, **وَابْتَأْ ذِي الْقُرْبَىٰ** diye durmalı ve geriden tekrar **وَابْتَأْ ذِي الْقُرْبَىٰ** diye alınıp devam etmelidir. Çünkü **وَيَنْهَى** lâfzında durunca, buraya kadar okunan yerden: “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder ve nehy eder” gibi ters bir mana çıkmaktadır. Yahut da **وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ** diye vakfedip, sonra tekrar **وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ** diye geriden alarak devam etmelidir. Bir başka şekil olarak **وَابْتَأْ ذِي الْقُرْبَىٰ** lâfzında durup nefes aldıktan sonra, geriden almadan **وَيَنْهَى** lâfzıyla okumaya devam etmek de mümkündür.²⁶⁷

²⁶⁶ Uşmûnî, s. 24.

²⁶⁷ Çetin, s. 114.

Yukarıda örnekleri verilen ve yanlış bir anlamın ortaya çıkmasına sebep olan vakfa “**akbah vakf**” denilmiştir.²⁶⁸

Bu sebeplerden dolayı kabih vakf olabilecek yerlerde durmak ancak nefesin kesilmesi gibi zaruri durumlara mahsus bir durum olarak kabul edilmiş, zorunlu olmadıkça buralarda durulmaması gerektiği özenle vurgulanmıştır.²⁶⁹

Âlimler genel olarak, bilerek ve ortaya çıkan bozuk, çarpık, yanlış anlama inanarak kabîh vakfı icrâ edenin kâfir olacağına kanidirler. Ancak, kasıtlı olmaksızın ve manasına inanmayarak bu vakfı yapanın tekfir edilmesi noktasında düşünmek gerektiğini söylerler. Eğer böyle yanlış bir itikada sahip ise –ister vakf yapsın ister yapmasın- zaten kâfirdir. Fakat müslüman dinen zorunlu olarak bilinen birşeyi inkâr etmedikçe dinden çıkmaz. Bu itibarla, inanmaksızın, yapılan bu vakf bir hatadır; manasını bilmiyorsa –âlimlerin ittifakıyla- bir mahzur teşkil etmez. Manasını biliyor da olsa, inanmıyor sözü sadece sahibinden naklediyor olacağından herhangi bir sorun meydana gelmez.

Kur’an-ı kerim okurken maba’di olmadan sorunun meydana geleceği yerlerden bazıları şunlardır:

1. Fâil olmadan fiilde; mesela, وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ (Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, kesin olarak emretti.)²⁷⁰ ayetinde وَقَضَىٰ fiilinde durulmaz.

2. Muzafun ileyh olmadan muzafta; mesela, وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ (İman edenler için Rableri katında bir doğruluk makamı bulunduğunu müjdele)²⁷¹ ayetinde قَدَمٌ kelimesinde durulmaz.

3. Mefûl olmadan fâilde; mesela, ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ (Allah ışıklarını yok ediverir)²⁷² ayetinde ذَهَبَ اللَّهُ şeklinde durulmaz.

4. Haber olmadan mübtedâda; mesela, مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ (Muhammed, Allah’ın Resûlüdür)²⁷³ ayetinde رَسُولُ اللَّهِ lafzını okumadan مُحَمَّدٌ diye durulmaz.

²⁶⁸ Sehâvî, *Alemu’l-ihidâ*, II, 565.

²⁶⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 226; *et-Temhîd*, s. 187.

²⁷⁰ 17. İsrâ, 23.

²⁷¹ 10. Yûnus, 2.

²⁷² 2. Bakara, 17.

²⁷³ 48. Fetih, 29.

5. İsimleri olmadan كَانَ ve kardeşlerinde; mesela, *وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا* (Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.)²⁷⁴ ayetinde Allah lafzını okumadan كَانَ diye durulmaz.

6. Haberleri olmadan da isimleri üzerinde, *وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا* ayetinde عَلِيمًا حَكِيمًا lafzını okumadan كَانَ اللَّهُ diye durulmaz; beşinci ve altıncı maddelerin beraber değerlendirilmesi gerekir. İsimleri olmadan كَانَ ve kardeşlerinde, haberleri olmadan da isimleri üzerinde durulmaz.

7. İsimleri olmadan إِنَّ ve kardeşlerinde; mesela, *إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ* (Şüphesiz ki Allah hakkıyla işiten, hakkıyla görendir.)²⁷⁵ ayetinde Allah lafzını okumadan إِنَّ diye durulmaz.

8. Haberleri olmadan da isimleri üzerinde *إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ* ayetinde سَمِيعٌ بَصِيرٌ lafzını okumadan إِنَّ اللَّهَ diye durulmaz; 7 ve 8 inci maddeleri birlikte değerlendirmek gerekir. İsimleri olmadan إِنَّ ve kardeşlerinde, haberleri olmadan da isimleri üzerinde durulmaz.

9. Sıfat olmadan mevsufta durulmaz; mesela, *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* (Bizi doğru yola ilet.)²⁷⁶ ayetinde الْمُسْتَقِيمَ lafzını okumadan إِهْدِنَا الصِّرَاطَ şeklinde durulmaz.

10. Cevabı olmadan kasemde; mesela, *لَا أَقْسِمُ بِبَيْتِ الْكَيْفَةِ* (Kıyamet gününe yemin ederim)²⁷⁷ ayetinde لَا أَقْسِمُ diye durulmaz.

11. İsm-i mevsulde mesela; *الَّذِينَ*, *وَالَّذِينَ* gibi kelimelerde durup mab'adinden ibtida edilmez.

11. a) *الَّذِي يُؤَسُّسُ* (Ki o, insanların göğüslerine vesvese verir.) ayetinde; الَّذِي kelimesinde durup يُؤَسُّسُ kelimesinden ibtida ederek devam edilmez.

11. b) *وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا* (Ve ismetini pek güzelce muhafaza etmiş olanı da (yâd et ki) kendisine rûhumuzdan üfle miştik.) ayetinde; وَالَّتِي kelimesinde durup أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا kelimesinden ibtida ederek devam edilmez.

11. c) *الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ* (o kimseler ki iman ederler)²⁷⁸ ayetinde; الَّذِينَ kelimesinde durup يُؤْمِنُونَ kelimesinden ibtida ederek devam edilmez.

²⁷⁴ 4. Nisa, 17.

²⁷⁵ 22. Hac, 61.

²⁷⁶ 1. Fâtiha, 6.

²⁷⁷ 75. Kıyâmet, 1.

²⁷⁸ 2. Bakara, 3.

12. İstisna olmadan müstesna minh'de; mesela, وَقَالُوا لَنْ تَمْسَنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً (Bir de dediler ki: “Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır”)²⁷⁹ ayetinde وَقَالُوا لَنْ تَمْسَنَا النَّارُ şeklinde durulmaz.

13. Anlaşılması istenen şey olmadan, istifham harflerinde; mesela, وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ (Mûsâ, Tûr'a varınca): “Seni, acele ile kavminden uzaklaştıran nedir, ey Mûsâ?” (dedik.)²⁸⁰ ayetinde وَمَا şeklinde durulmaz.

14. Anlaşılması istenen şey olmadan, istifham isimleri üzerinde; mesela, فَكَيْفَ إِذَا (Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hâli nice olacak!.)²⁸¹ ayetinde فَكَيْفَ şeklinde durulmaz.

15. Meczumu olmadan nehiy lââmı olan (لا) da; mesela, وَلَا تَعْتَوْفِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın)²⁸² ayetinde وَلَا şeklinde durulmaz.

16. Tefsirsiz müfesserün anhdde; mesela, وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً (Hani, biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik.)²⁸³ ayetinde لَيْلَةً lafzını okumadan وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ şeklinde durulmaz.

17. Meşrut olmadan şart edatı üzerinde; mesela, وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءً (Kim bir kötülük yapar) ayetinde وَمَنْ şeklinde durulmaz.

18. Ceza olmadan şart üzerinde; mesela, وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ (Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir)²⁸⁴ ayetinde يَعْلَمُهُ اللَّهُ lafzını okumadan وَمَا تَفْعَلُوا şeklinde durulmaz.

19. Cevabı olmadan emir üzerinde; mesela, فَأَوَّا إِلَى الْكَهْفِ يَنْسُرُ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ (o hâlde mağaraya çekilin ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın)²⁸⁵ ayetinde يَنْسُرُ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ lafzını okumadan فَأَوَّا şeklinde durulmaz.²⁸⁶

Bu gibi yerlerde durulacak olsa kelimeler tamam olmaz ve mana anlaşılmaz, buralarda vakf caiz olmaz ve maba'dinden ibtida edilmez.

²⁷⁹ 2. Bakara, 80.

²⁸⁰ 20. Tâhâ, 83.

²⁸¹ 4. Nisâ, 41.

²⁸² 2. Bakara, 60.

²⁸³ 2. Bakara, 51.

²⁸⁴ 2. Bakara, 197.

²⁸⁵ 18. Kehf, 16.

²⁸⁶ Temel, s. 92-107, Çetin, s. 261-266.

IV. UŞMÛNÎYE GÖRE VAKFIN MERTEBELERİ

Uşmûnî, Menaru'l Hüda adlı eserinde vakıfları mertebelere ayırarak kategorize etmiştir. Bu tasnifi şu başlıklar altında gösterebiliriz:

- 1- Tam veya Etem Vakf²⁸⁷
- 2- Kâfi ve Ekfa Vakf²⁸⁸
- 3- Hasen ve Ehsen Vakf²⁸⁹
- 4- Salih ve Eslah (Caiz) Vakf²⁹⁰
- 5- Kabîh ve Ekbeh Vakf²⁹¹

Kâfi ve hasen birbirine yakındır. Tââm bunların üstündedir. Salih bunların altındadır. Mertebelerin en yücresi (üstünü) etem'dir. Sonra ekfa, sonra ehsen, sonra eslahtır. Eslaha caiz de denilir.

V. UŞMÛNÎ VE SECÂVENDÎ'NİN VAKF VE İBTİDÂ İLMİNE DAİR DEĞERLENDİRMELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Hem Uşmûnî hem de Secâvendî vakf ve ibtida konusunda olması gereken şekilde manayı esas almış, manaya göre vakıf çeşitlerini ve mertebelerini, vakıftan sonra ibtidanın nereden yapılırsa uygun olup, nereden yapılırsa uygun olmayacağını belirlemiş, tespit etmişlerdir. Vakıf çeşitleri ve mertebelerini belirlerken isimlendirmeleri birbirinden farklı olmuştur.

Tam olarak karşılamayıp çoğu yerde denk gelmediği görülse de Secâvendî'nin belirlediği vakf-ı lazım, vakf-ı mutlak ve vakf-ı caizin bir açıdan bakıldığında Uşmûnî'nin belirlediği, sırasıyla vakf-ı tam, vakf-ı kâfi ve vakf-ı salihe nisbeten denk gelebileceği söylenebilir.

Secâvendî'nin belirlediği vakf-ı mücevveze ise Uşmûnî'nin belirlemelerinde denk karşılık olabilecek bir vakıf çeşidi yoktur. Çünkü O, böyle bir vakıf belirlememiştir. O'na göre bir manayı esas alarak vasletmek uygun oluyorsa böyle bir yerde ya vakıf yoktur, ya da vakf-ı kabih vardır. Dolayısıyla esasen vakıf yoktur demektir. Aynı yerde bir diğer manayı esas alarak vakfetmek uygun oluyorsa burada vakf-ı kabih dışındaki

²⁸⁷ Uşmûnî, s. 429.

²⁸⁸ Uşmûnî, s. 126.

²⁸⁹ Uşmûnî, s. 416-417.

²⁹⁰ Uşmûnî, s. 23.

²⁹¹ Uşmûnî, s. 25.

vakıf çeşitlerinden biri vardır. Uşmûnî böyle yerlerde her iki manaya göre vasl ve vakf durumunu zikretmiş; bazen iki durumdan hangisini tercih ettiğini belirtmemiş, bazen kendi tercihini ilk sırada arz etmiş, bazen de zayıf olan duruma قیل (denilmiştir) ifadesiyle işaret etmiştir.

Secâvendî'nin belirlediği vakf-ı murahhasa yine aynı şekilde Uşmûnî'nin belirlemelerinde denk olabilecek bir vakıf çeşidi yoktur.

Uşmûnî'nin tespit ettiği vakf-ı hasenin Secâvendî'nin tespitlerinde karşılığı yoktur. Çünkü Secâvendî'ye göre kendi tespit ettiği vakıf çeşitlerinin hepsinde ibtidâ, durulan yerden sonrası ile olur. Oysa Uşmûnî'nin belirlediği vakf-ı hasende durmak güzeldir, ancak durulan bu yerden sonrasıyla iptida etmek güzel olmaz. Geriden manaya uygun bir yerden iptida etmek uygun olur.

Yine Uşmûnî'nin belirlediği vakf-ı kabih, sonrasının öncesiyle hem lafız hem mana bağlantısı olduğu için durmanın uygun olmadığı, hatta durulunca kastedilmeyen bir mananın ortaya çıkabileceği yerdir. Bundan dolayı esasen böyle bir yerde vakıf yoktur. Vakf-ı kabihin de Secâvendî'nin tespit ettiklerinde denk karşılığı yoktur.

Daha önce de değindiğimiz gibi, incelediğimiz örnek ayetlerde de görüleceği üzere Uşmûnî ve Secâvendî'nin vakıf ve iptidaya bakış tarzları ayetlerin manasına göre şekillenmiştir. Ayetlerin manası bu konuda belirleyici olmuştur. Her iki zat da mana verme kriterlerine (Arap dili, edebiyatı, İslam'ın genel ilkeleri v.s.) uygun olarak ayetlere verilmesi caiz olan manalardan, kendi tercihlerine göre en kuvvetli olanı esas alarak ona göre ayetlerdeki vakıf yerlerini ve vakfın çeşitlerini belirlemişlerdir. Bu belirlemeyi yaparken kimi zaman tercih ettikleri mana aynı olmuş, aynı ayetin aynı yerinde vakıf tespit etmişlerdir. Fakat bu vakfa isim vermeleri birbirinden farklı olmuştur. Bazen de tercih ettikleri mana birbirinden farklı olmuş, dolayısıyla farklı sonuçlara varmışlardır ki bu da doğaldır. Çünkü esas alınması gereken kriterlere uymak şartıyla, herhangi bir ayete birbirinden farklı, çeşitli manalar verilebilir. Nitekim bu güne kadar verilmiştir de. Bu manalara göre de elbette ki vakıf yerleri ve çeşitleri birbirinden farklılık arz edecektir.

Bu bölümde vakıf yapılırken kullanılan işaretler ve bu işaretlerin gösterdiği vakıf çeşitlerini, bir vakfın hangi amaçlar gözönünde bulundurularak yapıldığını, vakıf çeşitleri içerisinde hangi vakfın diğerinden daha fazla tercih edilebileceğini, vakıf yapılırken lafız ve mana ilişkisinin ne denli önemli olduğunu, Uşmûnî'nin eserini

oluştururken yer vermiş olduğu vakıf çeşitlerini belirttikten sonra bu ilmin, ayetlerin anlamını etkilemede ne denli öneme sahip olduğunu Üşmunî'nin eseri bağlamında örneklerle ele alıp inceleyeceğiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. MENÂRU'L-HÜDÂ ADLI ESER BAĞLAMINDA VAKF VE İBTİDÂ

A. VAKF VE İBTİDANIN ÂYETLERİ ANLAMLANDIRMADAKİ ETKİSİ

1. Vakf-ı Tâm'ın Anlama Etkisi

Daha önce de ifade edildiği üzere vakf-tâm, lafız ve mânâ ilişkisi tamam olduktan sonra sonraki ifadeyle ibtidâ yapmaya denilmektedir. Şimdi Uşmûnî'nin kitabında vakf-ı tâm ile ilgili örneklerle değinelim:

*(İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, “Allah’a ve ahiret gününe inandık” diyenler de vardır)*²⁹² ayet sonunda vakf etmek eğer sonrasındaki *يُخَادِعُونَ اللَّهَ* başlangıç ifadesi yapılırsa tâm olur. Bu durumda sanki birisi şöyle demektedir: “Bunlara ne oluyor ki daha iman etmeden iman ettik diyorlar ve iman ettiklerini gösteriyorlar.” *يُخَادِعُونَ اللَّهَ* cümlesi *مَنْ*’in sılası olan *يَقُولُ*’dan bedel olduğunda²⁹³ *يُخَادِعُونَ اللَّهَ* üzerinde vakıf olmaz, zira münafıkların sözleri aldatmayı kapsamaktadır. Buna göre anlam, “İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, “Allah’a ve ahiret gününe inandık” diyenler de vardır ki bunlar Allah’ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar.” Aynı şekilde *يُخَادِعُونَ اللَّهَ* cümlesi *مَنْ*’deki müstatir zamire hâl olduğunda yine vakıf olmaz. Buna göre anlam, “İnsanlardan Allah’ı ve mü’minleri aldatmaya çalıştıkları halde inanmayarak Allah’a ve ahiret gününe iman ettik, diyenler vardır” olur. *يُخَادِعُونَ* cümlesi mahallen mecrûr olarak *بِمُؤْمِنِينَ*’ye sıfat olamaz, çünkü bu durum münafıkların aldatmasının nefyini gerektirir. Anlam şöyle olur: “Onlar Allah’ı ve müminleri aldatmaya çalışan mümin değillerdir.” Oysa ayet, aldatmanın onlar için isbatı ve onların iman etmemelerini ortaya koymak amacıyla getirilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse nefy, hâl ve sıfattan herbirisi ile irtibatlandırıldığında *بِمُؤْمِنِينَ* üzerinde vakıf olmaz. Ancak *بِمُؤْمِنِينَ* ile ayet sona erdiğinden dolayı vakf etmek ise caizdir.²⁹⁴

²⁹² 2. Bakara, 8.

²⁹³ Bu tür bedele bedel-i iştimâl denilir. Bedel-i iştimâl, mübdelü’n-minh’e tam olarak uymayan, onun bir parçası da olmayan ancak, başka yönden ilgisi bulunan; daha çok mübdelün minh’in durum ve özelliğini bildiren bedeldir. اعجبنى عثمان علمه (Osman’ın ilmi hoşuma gitti.) örneğinde olduğu gibi. Ayrıntılı bilgi için bk., Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2007, s. 366.

²⁹⁴ Uşmûnî, s. 55.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ²⁹⁵

“Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. anlamında ’اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ’da vakf yapıp kendisinden sonrasındaki ’الْحَيُّ الْقَيُّومُ’ müptedâ yapılır ve ’اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ’ de bunun haberi olursa ’الْحَيُّ الْقَيُّومُ’ da tam vakıf olur. Ya da ’الْحَيُّ الْقَيُّومُ’ dan sonrası mahzûf bir mübtedânın haberi yapılırsa yine tam vakf olmuş olur. Takdir ise ’اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ’ olur. Ancak Allah kelimesi mübtedâ olup kendisinden sonrası da ref konumunda bunun sıfat yapılırsa vakf yapılması mümkün olmaz, zira bu durumda şöyle bir anlam ortaya çıkacaktır: “Kendisinden başka hiçbir ilahın olmadığı Allah” ’الْحَيُّ الْقَيُّومُ’ ise buna göre haberdir²⁹⁶ ve müptedâyı haberin arası ’الْحَيُّ الْقَيُّومُ’ da vakfedilerek ayrılmaz. Aynı şekilde ’الْحَيُّ الْقَيُّومُ’ kelimesini ’الْحَيُّ الْقَيُّومُ’ zamirinden bedel yaptığımızda da vakf yapılamaz, zira bedel ve mübtedâ’n-minh’in arası vakfedilerek ayrılmaz.²⁹⁷

وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبَعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ
إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ²⁹⁸

(“Sizin dininize uyandan başkasına inanmayın” dediler) anlamındaki bu ayet-i kerîmede دِينَكُمْ kelimesinde durmak vakf-ı tamdır. Buradaki vakfin alakalı olduğu yer daha sonra gelen هُدَىٰ izafetidir. Bu izafetin sonrasıyla vasl edilmesi nahivcilerin tartışma alanına girmektedir ki vakfin nasıl yapılması gerektiği de bu irab şekillerine göre değişmektedir.

Nahivcilerin ’أَنْ يُؤْتَىٰ’da dokuz farklı görüşleri vardır. Bunlardan üç tanesi merfû, dört tanesi mansub, bir tanesi mecrûr diğer biri de nasb ver cer şeklinde okunmasının muhtemel olduğuna dair görüştür.

’أَنْ يُؤْتَىٰ’da şu dört durumda vakf yapılabilir. Birincisi ’أَنْ يُؤْتَىٰ’ ifadesinin istifham ile okunması durumundadır, zira istifhamın kelamın başında okunma özelliği vardır. İkincisi iştiğal, üçüncüsü هُدَىٰ kelimesine mütâallik olarak ’أَنْ’nin mansub olarak okunması, dördüncüsü ise ’أَنْ’nin ’مَا’ anlamında olması durumundadır. ’أَنْ’nin هُدَىٰ’dan bedel ya da ’أَنْ’nin haberi olması, öncesinin mamulü olması, ’وَلَا تُؤْمِنُوا’ nun mütâalliki

²⁹⁵ 3. Âli İmrân, 2-3.

²⁹⁶ Mahmud Hâfî, *el-Cedvel fî I’râbi’l-Kur’âni ve Sarfihî ve Beyânihi*, Dâru’r-reşîd, Beyrut, ts., II, 106.

²⁹⁷ Uşmûnî, s. 106.

²⁹⁸ 3. Âli İmrân, 73.

olması, daha önceki ifadenin illeti olacağından dolayı اَنْ يُؤْتَى'nın fetha ve kasr ile okunması durumunda هُدًى الله'da vakf yapılmaz. Bu dokuz durumu belirttikten sonra kısaca bunların sebeplerine değinelim:

Merfû vecihlerden birincisinin sebebi şudur: اَنْ يُؤْتَى'nın müptedâ olmasından dolayı merfû okunması sahihtir. اَزِيدْ ضَرْبَتَهُ cümlesinde olduğu gibi. Dolayısıyla haber mahzuftur ve اَنْ يُؤْتَى müptedâsı اَنَّ يُؤْتَى şeklinde istifhâm ile okunmuş olur. Yani “Size verilir de bu verileni tasdik ettiğinizin bir benzerinin herhangi bir kişiye verilmesinden ötürü mü (böyle söylüyorsunuz)?” Bu anlamdan şöyle bir sonuca varılır: “Ey Yahudiler! Size verilmiş olan Tevrat ve benzeri kitapların bir benzerinin herhangi bir kişiye verilmesini onaylamayın, inkâr edin.” Görüldüğü gibi bu ifade Yahudilere aittir. Buradaki takdire göre هُدًى الله kelamı Allah’a ait olduğundan burada durmanın vakf-ı tam olduğu sonucuna varılır. Merfû vecihlerden ikincisinin sebebi şudur: اِنَّ اَنْ يُؤْتَى'nin haberi olan هُدًى الله'dan bedeldir. Anlam şöyle olur: “Muhakkak ki hidâyet Allah’ın hidayetidir ki bu hidayet de size verilenin benzerinin verilmesidir.” اَنْ يُؤْتَى اَحَدٌ ifadesindeki اَحَدٌ’un anlamı “Bize gelen gibi birisi” olur ki buradaki bizden kastedilen Yahudidir. Dolayısıyla söz Yahudilere ait olur. Merfû vecihlerden üçüncüsünün sebebi اِنَّ اَنْ يُؤْتَى'nin اِنَّ'nin haberi olması yönündeki görüştür.

Nasb vecihlerden birincisi şöyledir: Hemzenin fethasıyla اَنْ, لا anlamındadır. Kimi kişiler bunu Ferra’dan nakletmişlerdir. Ferra buradaki اَنْ’in مَا , اَوْ in de اِلَّا anlamında olduğunu dolayısıyla اَنْ ve ona dâhil olan kelimelerin mahzuf bir ifadeyle mahallen mansup olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda anlam “Onlara şöyle deyin: Size verilenin bir benzerinin başkasına verilmesi, onların Rabbinizin huzurunda aleyhinize delil getirmeleri içindir.” Fakat اَنْ’in nehy için olmasına dair görüş kabul görmemiştir.

İkincisi اَنْ تَتَكْرَوا اَنْ يُؤْتَى takdirinde mahzuf bir ifadeyle meful olmasıdır. Yani “Hidâyet yalnızca Allah’ın hidâyetiyse size verilenin benzerinin birisine verilmesini inkâr etmeyin.” Ebû Hayyan bu görüşü şu şekilde eleştirmiştir: “Burada nehy harfi ve mamulünün hazfî olduğundan dolayı bu görüş güvenilir değildir.” Fakat öğrencisi

Semîn,²⁹⁹ Ebu Hayyan’a itirazını şu ifadelerle iletmiştir: “Amilin hazfıne delalet eden bir karine bulunduğunda herhangi bir veçhin gelmesi caiz olur.”³⁰⁰

Nasp vecihlerinin üçüncüsü أَنْ يُؤْتَى’nın mefulün li eclih olmasıdır. Yani “Size verilenin bir benzeri başkasına verilir de Rabbinizin huzurunda üstün gelir ya da aleyhinize delil getirirler diye kendi dininize uyanlardan başkasına uymayın.” Ya da yine mefulün lieclih olmak üzere istifhamla أَنْ يُؤْتَى şeklinde okunur ki bu durumda cümle Yahudilerin sözü olmaktan çıkar. Anlam, “Size verilenin bir benzeri başkasına verilir de Rabbinizin huzurunda üstün gelir ya da aleyhinize delil getirirler diye mi (bu korkudan dolayı mı kendi dininize uyanlardan başkasına uymayın diyorsunuz?!) olur. Nasp vecihlerin dördüncüsü de أَنْ يُؤْتَى’nın iştiğal kuralları gereği mansup olmasıdır. Buna göre أَنْ يُؤْتَى ifadesi mahzûf تذكرون ifadesinin mansubudur ve cümlemin devamında bir başka تذكرون cümesiyle tefsir edilmiştir.

أَنْ يُؤْتَى’nın harfî cerin hazfedilmesi üzerine وَلَا تُؤْمِنُوا’ya mutaallik olmasına gelince, bu durumda anlam şöyle olur: “Size verilenin bir benzeri başkasına verilecek ve Rabbinizin huzurunda size üstün gelecekler diye korkmayın.” Bu durumda أَنْ يُؤْتَى ve ona atfedilenler وَلَا تُؤْمِنُوا’nun mefulü olur. Böylece لِمَنْ تَبَعَ دِينَكُمْ’da vakf yapmak mümkün olmaz, zira أَنْ kendinden öncesiyle alakalıdır ve fiille mefulün arası ayrılmaz. Ancak ب harfî takdir edilmezse şöyle demek caiz olur: “Nübüvvet ve kitap ancak sizin dininize tabi olan birine verildiğinde inanın.” Dolayısıyla أَنْ يُؤْتَى Yahudilerin ifadelerini tamamlayıcı bir işleve sahip olur.

“De ki: “Şüphesiz hidayet, Allah’ın hidayetidir”³⁰¹ anlamında قُلْ إِنَّ الْهُدَى هُدَى اللَّهِ ifadesi fiil ile meful arasında itirâzî bir cümledir. Şâyet هُدَى, أَنْ يُؤْتَى kelimesine bağlanırsa anlam şöyle olur: “Ey Müslümanlar! Hidâyet, size verilenin bir benzerinin kimseye verilmemesi şeklindeki Allah’ın hidâyetidir.” Ebû Hayyan ve öğrencisi Semîn’e³⁰² göre bu durumda vakf لِمَنْ تَبَعَ دِينَكُمْ’da yapılmış olur.³⁰³

²⁹⁹ Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf, *ed-Durru’l-Mesûn fî Ulûmi’l-Kitâbi’l-Mekûn* (Tahk: Ahmed Muhammed Harrâd), Dimeşk ts., III, 250-260.

³⁰⁰ Uşmûnî, s. 125.

³⁰¹ 3. Âli İmrân, 73.

³⁰² Semîn el-Halebî, III, 250-260.

³⁰³ Uşmûnî, s. 126.

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ
بِالْمُفْسِدِينَ³⁰⁴

(Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir)’de ve daha sonra gelen “Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz ki Allah fesat çıkarıcıları çok iyi bilir” anlamındaki ayette yapılan vakf, tâmdır. Zira “Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz ki Allah fesat çıkarıcıları çok iyi bilir” anlamındaki sonraki ayet, الْحَكِيم kelimesi ile sonrasının anlam ve lafız yönüyle farklılık arz ettiğini göstermektedir. Bir sonraki ayet sonundaki بِالْمُفْسِدِينَ’de de tam vakıf vardır. Buradaki tam vakfın açıklaması ise şöyle yapılabilir: Allah’ın fesad çıkarıcıları bildiğine dair ifadeden sonra ehl-i kitaba ortak olan kelimedeki buluşma çağrısı yapılmakta, dolayısıyla farklı bir konudan bahsedilmekte, öncesiyle lafız ilişkisi ise aynı şekilde sona ermektedir. Sonrası mahzûf bir müptedanın haberi olarak merfû kılınırsa “De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin” anlamındaki قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ’da yapılan vakf da aynı şekilde tâmdır, fakat Nâfi’ye göre وَبَيْنَكُمْ’den sonra mahzûf bir müptedâ takdir edilir ve اَلَّا ile başlayan kısım da mahallen merfû olmak üzere haber olur. Bu takdir kesin bir şekilde gereklidir, çünkü adet olan اَلَّا ile cümleye başlanmamasıdır. اَلَّا genel olarak mahallen mensup ya da mecrur olup bir amile ihtiyaç duyar. Fakat bu ayette اَلَّا ile haber takdirinde merfû olmak üzere ibtidâ yapılmış olur. Burada sanki “Aranızda ortak bir söz nedir?” sorusuna هِيَ اَلَّا نَعْبُدُ اِلَّا اللَّهَ “Yalnızca Allah’a ibadet etmemizdir” şeklinde bir cevap verilmiş olmaktadır. اَلَّا’nın Arapça kaidelerine dayanılarak merfû yapılması caiz olsa da en iyisi merfû konumdaki اَلَّا ile ibtidâ yapılmayıp vasledilmesidir. اَلَّا’da bulunan اَنْ ve ona dahil olanlar mahallen merfû olmak üzere müpteda, öncesindeki zarf olan بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ ise haber yapılırsa herhangi bir şekilde vakf yapılmaz. اَنْ ve ona dahil olanlar kendinden önceki zarfın fâili olursa bu durumda vakf اَلَّا’da yapılır ve ibtidâda اَلَّا نَعْبُدُ اِلَّا اللَّهَ ile yapılır. Fakat buna göre anlam şöyle olur: “Allah’tan başkasına ibadet etmememiz, O’na hiçbirşeyi ortak koşmamamız, Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmemesi ancak ve ancak aramızda olacak (cereyan edecek) bir iştir.” Buna göre anlam fesada uğrayacaktır. اَلَّا’nın كَلِمَةٍ’den bedel olmak üzere mahallen mecrûr kılınması durumunda vakf yapılmaz. Buna göre ise

³⁰⁴ 3. Âli İmrân, 62-63.

anlam, "...Ortak bir söze gelin ki bu söz de, yalnız Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmamamız ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmemesidir."³⁰⁵

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنْاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ³⁰⁶

"Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır." anlamındaki ayetin sonunda وَهُمْ يَسْجُدُونَ da durmak tam vakıftır. Fakat daha sonraki ayetin başlangıcında bulunan يُؤْمِنُونَ kelimesi يَسْجُدُونَ'dan hâl yapılırsa ya da يَسْجُدُونَ'deki zamirden hal yapılırsa ve zamire bitişik fiil, hâlde amil olursa يَسْجُدُونَ'de durmak mümkün olmaz. Çünkü bedel ve mübdelü'n-minhin, hâl, sahibü'l-hâl ve âmilinin arasının açılması sahih olmaz. Buna göre anlam, "Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanır, iyiliği emreder, kötülükten men eder, hayır işlerinde birbirleriyle yarışır oldukları halde secde ederler." Fakat bu takdirlerin meydana getirdiği anlam makul karşılanmamıştır; zira iman etmek, iyiliği emredip, kötülükten sakındırmak müminlerin genel vasfı olup secdeye has değildir.³⁰⁷

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ³⁰⁸

"Hani sen mü'minleri (Uhud'da) savaş mevzilerine yerleştirmek için, sabah erken aیلenden (evinden) ayrılmıştın. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir" anlamındaki ayetin sonunda وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ifadesinde durulması durumunda, sonraki âyet başlangıcındaki إِذْ'in mukadder bir اذْکُرْ ile nasp edilirse vakf-ı tam meydana gelmiş olur. Buna göre anlam, "Hatırlaki, hani sizden iki takım (paniğe kapılarak) çözülmeye yüz tutmuştu" olur. Fakat إِذْ'deki âmil daha öncesi olursa vakf yapılmaz. Anlam ise şöyle olur: "İki gurup yeltendikleri zaman Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." Yani tasarladıkları şeyi açığa vursalar da gizleseler de Allah hakkıyla işitendir, bilendir.

³⁰⁵ Uşmûnî, s. 122.

³⁰⁶ 3. Âli İmrân, 113-114.

³⁰⁷ Uşmûnî, s. 131.

³⁰⁸ 3. Âli İmrân, 121-122.

Fakat Allah'ın iştirme ve bilme vasfı âyette ifade edilen iki gurubun yeltenme vaktiyle alakalı olmayıp umumidir.³⁰⁹

وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلُونَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَائِكُمْ فَاتَّابَكُمْ عَمَّا بُعِمَ لِكَيْلًا تَحَرُّنَا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ³¹⁰

“Andolsun, Allah, izniyle, onları (müşrikleri) kırıp geçirdiğiniz sırada size olan va’dini gerçekleştirdi. Nihayet sevdiğiniz şeyi (zaferi) size gösterdikten sonra, za’f gösterdiniz. (Peygamber’in verdiği) emir konusunda tartıştınız ve emre karşı geldiniz. İçinizden dünyayı isteyenler de vardı, ahireti isteyenler de. Sonra sizi denemek için onlardan yüzünüzü çevirdi. (Kaçıp hezimete uğradınız. Buna rağmen) sizi bağışladı. Allah, mü’minlere karşı çok lütufkârdır.” anlamındaki ayetin sonunda *وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ* de yapılan vakf tamdır. “Siz durmadan dağa yukarı kaçıyordunuz” anlamında *إِذْ تُصْعِدُونَ* diye başlayan daha sonraki âyetteki *إِذْ*’in amilinin daha önceki ayette bulunan *وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ*³¹¹ olduğunu söyleyenlere göre ise bu ayetin sonunda bulunan *الْمُؤْمِنِينَ* kelimesinde vakf yapılması doğru değildir. Bu durumda anlam “Peygamberinizin emrine itaat etmeyip, hezimete uğradığınız zaman” olacaktır. Bu anlama göre *وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ* da vakf yapılmaz, zira amil ile mamulünün arasının açılması sorun meydana gelecektir.³¹²

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غَزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحِبُّ وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ³¹³

“Ey iman edenler! Kardeşleri sefere veya savaşa çıktığında onlar hakkında, “Onlar bizim yanımızda olsalardı, ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi” diyen inkârcılar gibi olmayın. Allah, bunu (bu düşünceyi) onların kalplerine bir hasret (yarası) olarak koydu. Allah, yaşatır ve öldürür. Allah, yaptıklarınızı görmektedir” anlamındaki ayette bulunan *لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا* ifadesinin sonunda yapılan vakf, Ahfeş’e göre tamdır³¹⁴; zira münafıkların sözleri sonlanmış Allah Teâlâ’nın buyruğu başlamıştır. Buna göre *لِيَجْعَلَ اللَّهُ* *لِ* deki *ل* ise mahzup bir ifadeye mütaalıktır. Anlam ise şöyle olur: “Sizi

³⁰⁹ Uşmûnî, s. 133.

³¹⁰ 3. Âli İmrân, 152-153.

³¹¹ “(Kaçıp hezimete uğradınız. Buna rağmen) sizi bağışladı.”

³¹² Uşmûnî, s. 137.

³¹³ 3. Âli İmrân, 156.

³¹⁴ Ahfeş, s. 238.

hariç tutup onların kalplerine bunu bir hasret olarak koymasından dolayı onlar gibi olmayın!” Zemahşerî ise şöyle takdirde bulunmuştur: “Onlar bizim yanımızda olsalardı, ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi diyen münafıkların ifade ve inançlarına sahip olmayın!”³¹⁵

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ³¹⁶

“*Sakın Allah yolunda öldürülenleri ölümleri sanmayın!*” anlamında وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا da durmak Muhammed b. İsa’ya göre vakf-ı tamdır, zira أَمْوَاتًا’dan sonra gelen بَلْ atıf değil ibtidâ harfidir.³¹⁷ Atıf olarak kullanılması durumunda anlam bozukluğu yaşanacak ve şöyle olacaktır: “Allah yolunda öldürülenleri ölümler ve diriler zannetmeyin!” Halbuki أَمْوَاتًا’dan sonra gelen istinâfi bir cümle olup takdiri şöyledir: “بَلْ هُمْ أَحْيَاءُ” Bu cümlelerin cümleye atfolması cinsindendir.³¹⁸

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا³¹⁹

“İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır. O, kendisine Allah’tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilir” anlamındaki ayette لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ ifadesi istinafi bir cümle yapıp, Müslümanlar muhatap alınırsa öncesiyle bağlantı kesilir ve وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا (Kimdir sözü Allah’inkinden daha doğru olan?)³²⁰ üzerinde durulursa vakf-ı tām gerçekleşmiş olur. Muhatap olarak Müslümanlar değil de daha önce zikri geçen kâfirler alınırsa bu durumda öncesiyle lafız bağlantısı olduğundan dolayı vakf-ı hasen olur. Müfessirler bu iki yorumun da olabileceğini ifade etmişlerdir. Bu âyeti hem Müslümanlar hem de ehl-i kitap kendi lehlerine delil göstermişlerdir. Müslümanlar بِأَمَانِيكُمْ’deki zamirden “Bize azap olunmayacak ve biz tekrar diriltilmeyeceğiz” diyen kâfirlerin kastedildiğini, kelâmın öncesine bağlı olduğunu ifade ederek ehl-i kitaptan daha fazla hidâyet içerisinde olduklarını söylemişlerdir. Ehl-i kitap ise “Biz Allah’ın oğulları ve

³¹⁵ Ebu’l-Kâsım Muhmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, Mektebetü’l-Ubeykân, Riyad 1998, I, 645; Uşmûnî, s. 138.

³¹⁶ 3. Âli İmran, 169.

³¹⁷ Mahmud Hâfî, II, 371.

³¹⁸ Uşmûnî, s. 140.

³¹⁹ 4. Nisa, 122-123.

³²⁰ 4. Nisa, 122.

sevdikleriyiz, bize belirli günlerin dışında azap dokunmayacak. Dinimiz sizin dininizden, peygamberimiz peygamberinizden öncedir” diyerek Müslümanlara karşı çıkmışlardır.”³²¹

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ
الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا

“Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.”³²² anlamındaki ayette *فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ*’da durulması ile yolcunun namazını kısaltmasına dair ifadelerin sona ermesinden dolayı vakf-ı tâm meydana gelir. Daha sonra gelen *إِنْ خِفْتُمْ* ile başlayan ifade iki âyettir ve cümlede yer alan şart, hüküm ifade etmesi için getirilmemiştir. Aksi halde kısaltma hükmü korku şartına bağlanmış olurdu. Halbuki korku bulunmasa bile namaz kısaltılabilmektedir. O halde şart, devamında gelen hükümle ilgilidir. O da korku namazıdır. Korku namazıyla ilgili hükümlerde korku bulunmadığı durumlarda namazın, yolculuk halinde kısaltılarak mukim durumunda ise tam kılınarak edâ edilmesi emredilmiş olunmaktadır. Dolayısıyla şart, kasredilen namazla ilgili değildir. Bu ifadelerin ardından Yüce Allah *وَإِنْ خِفْتُمْ* ifadesiyle söze başlamaktadır. Arapça kuralları gereği de bu cümlenin başında *و* harfinin takdir edilmesidir. Buna göre ifade *وَإِنْ خِفْتُمْ* şeklinde olmaktadır. Burada iki ayrı olayın anlatıldığı konusunda kimse şüphe edemez. *كَفَرُوا* ifadesi züerinde durup bunu yolculuğa has bir ayet sayanlara göre ayetin anlamı “Korksanız da kormasanız da yolculukta namazı kısaltmanızda bir sakınca yoktur” şeklindedir.

فَبِمَا نَفَضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ³²³

“İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular.

³²¹ Uşmûnî, s. 162.

³²² 4. Nisa, 101.

³²³ 5. Mâide, 13-14.

(Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Çünkü Allah, iyilik yapanları sever” anlamındaki ayetin sonunda إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ’de durulması Ahfeş’e göre vakf-ı tâmdır, zira sonrasıyla öncesinin arası ayrılmıştır. Sonrasındaki âyette “Biz hristiyanız” diyenlerden de sağlam söz almıştık. Ama onlar da akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını unuttular”³²⁴ buyrularak Hristiyanların söz verip sözünde durmamalarından bahsedilmektedir, zira Hristiyanlardan Allah’a ve Resûlü Muhammed (sav)’e iman etmelerine dair bir söz alınmıştır. Allah Teâlâ’nın âyette “Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle...”³²⁵ buyurduğu gibi Hz. Peygamber’in zikri onların kitaplarında da mevcuttu. Böylece الْمُحْسِنِينَ kelimesinde durulması ancak vakf-ı tâm olur. Sonraki âyet başlangıcı olan وَمِنَ الَّذِينَ ise sıfatının kendi yerine geçtiği mahzûf bir müptedânın haberi olup anlam şöyledir: “Biz Hristiyanlarınız diyenlerden misaklarını aldığımız bir kavim vardır.” Burada “misaklarını aldığımız” ifadesi kavimden sonra sıfat olarak gelmekte, kavim kelimesi de müptedâ olmaktadır. “Onların misakları” ifadesindeki zamir de bu mahzûf müptedâ olan kavim kelimesine dönmektedir.³²⁶

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ
إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ³²⁷

“Allah’ın, size, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O’na ortak koştuktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştüğünüz şeylerden ne diye korkayım? Öyle ise iki taraftan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin” anlamındaki ayetin sonunda فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ İN كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ifadesi ile durulması sorunun bitip daha sonraki âyete de haber vererek başlanıldığı için vakf-ı tâmdır. Durulmayıp vasledilmesi durumunda ise iman edenlerle önceki ifadede kendilerine soru yöneltilen kişiler karışacaktır. Hâlbuki iman edenler anlamındaki الَّذِينَ آمَنُوا müptedâ, وَمِنَ الَّذِينَ ise onun haberidir ve كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ İN cümlesindeki İN’in cevabı mahzuftur. الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ İN ile vakfedilerek sonrasındaki ifade olan الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ (İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.) ile lafız ve anlam

³²⁴ 5. Mâide, 14.

³²⁵ 7. A’raf, 157.

³²⁶ Uşmûnî, s. 175.

³²⁷ 6. En’âm, 81-82.

ilişkisi kesilmiş olur. Bu vakfa göre anlam şöyle takdir edilir: “Şâyet ilim ehlinde iseniz, müşriklerin mi yoksa muvahhitlerin gurubunun mu emniyette olduğunu bana haber verin.” Burada أَيْ الْفَرِيقَيْنِ'ye izafe edilerek “müşriklerin gurubu” ve “muvahhitlerin gurubu” olmak üzere iki topluluk da muhatap alınmış ve adalet gözetilmiştir. Biz mi yoksa siz mi güvende olmaya daha lâyıktır? şeklindeki soruyla muvahhit gurubu soyutlanmaktan kaçınılmış ve böylece bu gurubun muhatap alınarak temize çıkarılması daha da kuvvetlendirilmiştir.³²⁸

المص كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنَذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ³²⁹

المص'da durulması şâyet bu ifadenin cer konumunda kasem olup cevabının da mahzuf olması üzerine vakf-ı tâmdır. Kasem yapıp cevabının da mahzuf değil sonraki ifade yapılması durumunda ise vakf yapılmaz. Bu durumda anlam “Ey Muhammed! Bu harflere yemin olsun ki bu, kendisiyle (insanları) uyarman için ve mü'minlere öğüt olarak indirilmiş bir kitaptır” şeklinde olur. Buna göre المص'da durulmaz. Bu takdire göre sûre başlarında bulunan harflerin tümü mureb olup irapta mahalli vardır.³³⁰

المص كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنَذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ إِتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ³³¹

(Bu, sana, kendisiyle (insanları) uyarman için ve mü'minlere öğüt olarak indirilmiş bir kitaptır. Artık ondan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın.) وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ şeklinde âyet sonunda durulup daha sonraki ayet başında gelen إِتَّبِعُوا şeklindeki hitap Peygamber (sav)'e yapıp, hitaptan murat edilen de müminler olursa vakf-ı tâm olur. Hitap sadece müminlere yapıldığında ise vakf yapılmaz, zira buradaki inzar görevi söylemeye dönüşür ve takdir, “Ey Muhammed! Rabbinizden size indirilene tabi olmanız gerektiğini onlara söylemen için” olur. Hitabın sadece müminlere olması durumunda anlam bağı her ne kadar vakf yapılmaması gerektirse de إِتَّبِعُوا'nun âyet başı olması sebebiyle vakf etmek câizdir.³³²

³²⁸ Uşmûnî, s. 198.

³²⁹ 7. Araf, 1-2.

³³⁰ Uşmûnî, s. 210.

³³¹ 7. Araf, 2-3.

³³² Uşmûnî, s. 211.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ
الَّذِينَ يُعِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ³³³

“Mü’minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O’nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler”³³⁴ anlamındaki ayet sonunda وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ da durmak, daha sonraki ayette gelen الَّذِينَ’nin müptedâ حَقًّا cümlesinin de haber olması üzerine vakf-ı tamdır. Anlam, “Namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimseler var ya işte onlar gerçekten mü’minlerdir” olur. Ya da الَّذِينَ’nin mahzûf bir müptedânın haberi olması üzerine vakf-ı tâmdır. Takdir ise وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ هُمُ الَّذِينَ olur. Anlam, “Rablerine tevekkül ederler ki onlar şu şu kimselerdir...” olur. Mahzûf bir اعني takdir edilip nasp edilmesi durumunda ise vakf-ı kâfi olur. Anlam, “Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler. Onlardan da namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayarak gerçekten mü’min olanları kastediyorum” olur. الَّذِينَ ism-i mevsulü kendinden öncekinin bedeli, sıfatı ya da atf-ı beyânı olursa bu durumda herhangi bir vakıf yapılmaz.³³⁵

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَائُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ³³⁶

(Oysa sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildir. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir.) وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ifadesi ile ayetin sonunda durulması vakf-ı tâmı meydana getirir, zira Allah Teâlâ bir yeri içerisinde peygamberleri varken helâk etmez. Şâyet onlar şirk koşmalarından tevbe ederlerse Allah onlara azap edecek değildir. Onlar küfre ve günahlara devam ettiği müddetçe Allah’ın onlara azap etmemesi gibi bir durum ise söz konusu değildir. Dolayısıyla ayette azaba dair umumi ifadeler kullanılırken bir sonraki ayette “Onlar Mescid-i Haram’dan (mü’minleri) alıkoyarken ve oranın bakımına ehil de değillerken, Allah onlara ne diye azap etmesin?” buyrulurken azapa müstehâk olmak için özel bir duruma dair açıklama getirilmekte ve önceki ayetle lâfız ilişkisi kesilmektedir. Lafız ilişkisi

³³³ 8. Enfâl, 2-3.

³³⁴ 8. Enfâl, 2.

³³⁵ Uşmûnî, s. 230.

³³⁶ 8. Enfâl, 33-34.

kesilmesine rağmen anlam özel bir boyutla irtibatlandırıldığına göre وَهُمْ يَسْتَعْجِرُونَ üzerinde durmanın kâfi vakfı meydana getireceği de söylenmiştir.³³⁷

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُمُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ³³⁸

“Şüphesiz ben, daha önce, beni Allah’a ortak koşmanızı kabul etmemiştim” anlamında denilerek durulması şeytanın son sözü olması sebebiyle Ebû Amr’a göre vakf-ı tâmdır. Allah, kullarına bir lütuf olarak o günde şeytanın söyleyeceği şeyleri hikâye etmektedir ki kullar bunu tasavvur etsinler, şeytan ve her türlü fitneden kurtulmayı Allah’tan istesinler. Ayet içerisinde daha sonra “Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır” buyrulması öncesinden farklı bir anlama değinildiğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde lafız ilişkisinde sona ermiştir.³³⁹

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ³⁴⁰

(Yalanı, ancak Allah’ın âyetlerine inanmayanlar uydurur. İşte onlar, yalancıların ta kendileridir.) ifadesi ile ayetin sonunda durmak vakf-ı tâmı meydana getirir, çünkü daha sonraki ayet başı olan مَنْ كَفَرَ مِنَ ref mahallindedir. O da cevabı mahzup bir şarttır ve مَنْ شَرَحَ bu mahzup cevaba delalet etmektedir. Mana şöyledir: “Zorlanan hariç kim Allah’ı inkâr ederse onlara azap vardır. Bununla birlikte kim gönlünü (zorlanmaksızın) küfre açarsa azap onlaradır.” Eğer الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ veya الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ’den bedel yapılırsa anlam, “Yalanı, ancak Allah’ın âyetlerine inanmayanlar uydurur ki onlar da kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah’ı inkâr edenlerdir” olur. Eğer الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ’den bedel yapılırsa anlam, “İşte onlar,

³³⁷ Uşmûnî, s. 233.

³³⁸ 14. İbrahim, 22.

³³⁹ Uşmûnî, s. 310.

³⁴⁰ 16. Nahl, 105-106.

yalancıların ta kendileridir ki yalancılar da kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr edenlerdir” olur.³⁴¹

وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مَرْفَقًا³⁴²

“(İçlerinden biri şöyle dedi:) “Onlardan ve Allah’tan başkasına tapmakta olduklarından yüz çevirip ayrıldığınızda mağaraya çekilin ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve içinde bulunduğunuz durumda yararlanacağınız şeyler hazırlasın” anlamındaki ayette ^{اللَّهُ} فَأَوْا إِلَى الْكَهْفِ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ da durmak, sonrasının istinafi bir cümle olarak değerlendirilmesi durumunda vakf-ı tamdır. Sonrasının öncesine müteallik olduğu gözönüne alınırsa vakıf olmaz, çünkü فَأَوْا ifadesi Ferra’ya göre ^{إِذْ} in cevabıdır. ^{إِذْ} ise ^{إِذَا} gibi bazen gelecek için olabilir. Kelamda bunun örneği ^{إِذَا فَعَلْتَ كَذَا فَانْجُ بِنَفْسِكَ} (Şöyle yaparsan kendini kurtarırısın) cümlesidir. Bu ifadede ^ف harfi olmadan ^{كَذَا} üzerinde durup daha sonra ^{فَانْجُ} ile başlayarak fasl yapılmasının güzel olmayacağı aşikârdır. Buna göre ^{إِلَّا اللَّهَ} da vakf yapılmayıp sonrası ile birleştirilir. Bu ayette de mahzuf birtakım cümleler vardır ki bu cümlelerin varlığına daha önce geçen birbirine bağlı ifadeler delalet etmektedir. Örneğin bu mahzuf cümleye ^{فَأَوْا إِلَى الْكَهْفِ} den sonra gelen ^{إِلَى الْكَهْفِ} verilebilir. Yani Ashab-ı Kehf mağaraya sığınmış daha sonra da Allah onlara uyku vererek dualarını kabul etmiş ve ayette de belirtildiği gibi mağarada onları birtakım şeylerle yüceltmıştır.”³⁴³ Dolayısıyla ayette mahzuf olan ifade, içlerinden birinin “mağaraya çekilin” sözüne kulak vererek mağaraya sığınmalarını ifade eden cümledir. Allah Teâlâ’nın onları taltif etme sebebi de bu mahzuf ifadeye dayanmaktadır.

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ فِي بُيُوتٍ أُذِنَ لِلَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ³⁴⁴

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından

³⁴¹ Uşmûnî, s. 331.

³⁴² 18. Kehf, 16.

³⁴³ Uşmûnî, s. 346.

³⁴⁴ 24. Nûr, 35-36.

tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir” anlamındaki ayet sonunda *وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* ifadesinde vakf-ı tam vardır. Bunun vakf-ı tam olarak değerlendirilmesinin şartı da şudur: Şayet sonraki ayet başında bulunan *في بيوت* ifadesi fiiline müteallik olursa yani “adamlar evlerde tesbih ederler” anlamında değerlendirilirse ya da *في بيوت* ifadesi mahzuf bir *يسبحوه* fiiline müteallik kabul edilirse vakf-ı tām olur. Şayet *في بيوت* ifadesi, *و الزجاجة و الكوكب* kelimelerinin hâl’i olarak düşünülürse yani anlam “Ki bunlar, Allah’ın yapımına izin verdiği evlerdedir” şeklinde değerlendirilirse vakıf yapılmaz. Şayet *في بيوت* ifadesi *مشكاة* veya *مصباح* veya *زجاجة* kelimelerinden herhangi birine sıfat olarak kabul edilirse bütün bu durumlarda *عليم* kelimesinde vakıf yapılmaz.³⁴⁵

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأَذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا³⁴⁶

“Mü’minler ancak Allah’a ve peygamberine inanan, onunla beraber toplumu ilgilendiren bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmeyen kimselerdir. O hâlde bazı işlerini görmek için senden izin isterlerse, içlerinden dilediğine izin ver ve onlar için Allah’tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” anlamındaki ayet sonunda *إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ*’de durulması durumunda vakf-ı tām olur. Zira bu ayette müminlerin vasıflarından ve Peygamberlerinden izin istemelerinden bahsedilmekte daha sonraki ayette ise O’na karşı saygı ifadelerine yer verilmektedir. Dolayısıyla önceki ayetle sonraki ayet lafzen ve manen ayrılmış olur. “(Ey inananlar!) Peygamberin (sizi) çağırmasını aranızda birbirinizi çağırmanız gibi tutmayın” anlamında daha sonraki ayette bulunan *لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا* ifadesinde durulursa aynı şekilde vakf-ı tām meydana gelir. Vakf-ı kâfi olduğu da söylenmiştir fakat mana, “Peygamberinize birbirinize hitap ettiğiniz gibi hitap etmeyin, ona saygılı, hürmetli bir şekilde hitapta bulunun. Ona öfke duymayın, isyan etmeyin. Aleyhinize bir duâ eder de o duâ kabul olunur. Onun duâsını başkasının duâsı sanmayın.

³⁴⁵ Uşmûnî, s. 407.

³⁴⁶ 24. Nûr, 62-63.

Şayet o duâ ederse muhakkak kabul olunur” olmakta ve sonrasında anlam ilişkisi sonlanmaktadır. Buna göre her iki şekilde de vakıf tamdır.³⁴⁷

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ ذِكْرَى وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ³⁴⁸

“Biz, hiçbir memleketi uyarıcıları olmadıkça helâk etmedik” anlamında وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ denilerek yapılan vakıf tamdır. Daha sonraki ayet başlangıcında bulunan ve “hatırlatma” anlamındaki ذِكْرَى’yı da içeren bir şekilde yapılacak vakıf bir öncesinden daha tamdır, yani vakf-ı etemmdir. ذِكْرَى’yı öncesiyle birleştirmeksizin de ibtida yapılabilir. Yani, ya “هي ذِكْرَى” takdirinde “Bu, bir hatırlatmadır” anlamında, ya da “انذارنا ذِكْرَى” takdirinde “Bizim uyarmamız bir hatırlatmadır” anlamındadır. “ذِكْرَى” şayet nasp mahallinde değerlendirilirse o zaman “يُنْذِرُهُمُ الْعَذَابَ ذِكْرَى” veya هذا القرآن ذِكْرَى takdirindedir. Bu durumda ise anlam, “Onların başına gelecek azap ya da bu Kur’ân bir hatırlatma olduğu halde onları uyarır” olur. Yahut da ذِكْرَى kelimesi ذِكْر’in mefuludur. Yani ذِكْرُنَاهُمْ ذِكْرَى takdirinde, “Biz onlara bir öğüt verdik, bir hatırlatmada bulunduk” anlamındadır ve bu takdire göre ذِكْرَى ‘da yapılan vakıf, vakf-ı kâfîdir, çünkü ذِكْرَى her ne kadar sadece mana bakımından merfû olsa da مُنْذِرُونَ’a müteallik olduğundan lafzen ve manen mansuptur.³⁴⁹

“Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu sizi ezmesinler” dedi”³⁵⁰ anlamında قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٌ وَجُنُودُهُ ‘da yapılan vakıf tamdır, çünkü karıncaların sözü bu ifadelerle sona ermektedir. Daha sonra Allah Teâla şöyle buyurur: “وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ” yani, onlar Süleyman’ın karıncaların konuştuklarını anladığının farkına varamazlar. Dolayısıyla lafız ve anlam yönünden yeni bir cümle başlamaktadır. Allah Teâla Süleyman’a; saltanatını ziyadeleştirdini, kimsenin karıncalarla konuşamayacağını ancak rüzgârın onların sözlerini kendisine taşıyarak konuşmalarını O’na ulaştıracağını ve O’nun da bu konuşmaları anlayabileceğini vahyetti. Süleyman üç mil öteden karıncaların konuşmalarını işitti ve sonra diğer karıncalara çağrıda bulunana şöyle dedi: “Niçin “yuvalarınıza girin” dedin, karıncalara zulmetmemden mi korktun?” Karınca

³⁴⁷ Uşmûnî, s. 412.

³⁴⁸ 26. Şuara, 208-209.

³⁴⁹ Uşmûnî, s. 429.

³⁵⁰ 27. Neml, 18.

şöyle cevap verdi: “Hayır, fakat senin saltanatınla meşgul olup da Allah’a taatten geri kalırlar diye korktum.”³⁵¹

فَكَلَّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ³⁵²

“Allah, onlara zulmediyor değildi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı” anlamında *لِيُظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ* ‘deki vakıf tamdır. Zira daha önce geçen ifadelerde günahları yüzünden yakalanan, taş yağmuruna tutulan, korkunç sesin yakaladığı, yerin dibine geçirilen ve suda boğulan kimselerden bahsedilmiş; bu kişilerin kendi yaptıkları zulümler sebebiyle azaba düşer oldukları bildirilmiş daha sonraki ayette genel olarak Allah’tan başkalarını dost edinenlerin durumuna dair örnek ve bu örnekte anlatılan hayvanın hali ifade edilmiştir. Yani ayet sonrasıyla lafız ve mana yönünden farklılık arz eder. Ahfeş *كمثل العنكبوت*’da vakıf yapmıştır fakat buna karşı çıkmıştır, çünkü devamındaki cümle *التي* ‘nin gizlenmesi ile sıfat olmaya uygundur. Teşbih âmil olarak, devamındaki cümle de hâl olarak düşünülse bile gizli bir *التي* ‘ye ihtiyaç kalmaksızın vasl evladır. Ebû Hâtim *اتخذت بيتا*’da vakıf yapmıştır, çünkü teşbihten kasıt, örümceğin, eğirdiği bir maddeden gayet zayıf ve korunaksız olan yuva yapmasıdır. Bu yuvanın ise hiçbir faydası yoktur. Buna rağmen örümcek bu yuvasına güvenir ve dayanır. Hâlbuki tıpkı puta tapanlara putların hiçbir faydasının olmadığı gibi bu yuvanın ona da bir faydası yoktur.³⁵³

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا³⁵⁴

“Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir” anlamındaki ayet sonunda *جَهُولًا* kelimesi üzerinde durulması durumunda Ebû Hâtim’e göre vakf-ı tam meydana gelir; çünkü O, bir sonraki ayet devamında bulunan *لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ*’deki *ل* harfini kasem lââm’ı olarak

³⁵¹ Uşmûnî, s. 431.

³⁵² 29. Ankebût, 40-41.

³⁵³ Uşmûnî, s. 452.

³⁵⁴ 33. Ahzâb, 72-73.

değerlendirmiştir. Bu duruma karşı çıkmıştır zirâ sahih olan vakfın olmamasıdır. Zira burada söz konusu ل harfi kalem için olmayıp sayrûret içindir, çünkü emanet insanoğluna azap etmek için yüklenmedi. İnsan o emaneti yüklendi ve sonrasında durum, nifak içinde olup şirk koşana Allah'ın azap etmesine ve iman edenin de tevbesini kabule dönüştü. Yani insan kendi sonunu kendi eli ile hazırlamış oldu. Aynı şekilde ل harfini öncesiyle alakalı olarak كي manasında alanlara göre de burada vakıf yoktur. Ameş, illeti emaneti yüklenenin fiiline kasrederek يتوب şeklinde ref olarak okumuştur. Daha sonra يتوب 'yü isti'naf olarak değerlendirir. Bu durumda anlam şöyle olur: "Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmek için insana emaneti yüklemiştir. Allah, mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların ise tövbelerini kabul eder."³⁵⁵

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ³⁵⁶

"Şöyle derler: "Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı?" anlamında قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا 'de vakıf yapmak çoğunluğa göre vakf-ı tamdır. Ve denilmiştir ki daha sonra gelen هذا üzerinde vakıf, şayet مرقدنا'dan bedel veya onun sıfatı olarak cer mahallinde kabul edilirse yapılabilir. Bu şekilde düşünüldüğünde هذا ve ما وعد الرحمن 'da da vakıf yapılır. Takdir, ما وعد الرحمن şeklinde ref mahallinde, ما بعتكم şeklinde ref mahallinde, ما وعد الرحمن وصدق المرسلون حق عليكم (Rahmân'ın vadettiği ve Peygamberlerin doğruladığı şey sizin üzerinize hak oldu, gerçekleşti.) şeklinde de takdir olunabilir. Bu, kafirlerin "bizi kabirlerimizden kim kaldırdı" şeklindeki sözlerine cevaben meleklerin veya müminlerin sözüdür. Bu değerlendirme, Suyûti'nin Şerhi's-Sudûr'da Mücâhid'den naklettiği, "Kıyamet gününden önce kâfirlerin uyku şeklinde bir halleri olur. Sura üflenildiğinde kafirlerin 'vah bize, kim kaldırdı bizi kabirlerimizden' şeklinde yakınmalarına karşılık olarak müminlerin 'bu Rahmân'ın vaat ettiği ve hakkında Resullerin hakkı söylediği şeydir' şeklindeki" söz konusu takdiri teyit etmektedir.³⁵⁷

فَقَوْلَ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نَكْرٍ خُشْعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنتَشِرٌ³⁵⁸

³⁵⁵ Uşmûnî, s. 472.

³⁵⁶ 36. Yâsin, 52.

³⁵⁷ Uşmûnî, 491.

³⁵⁸ 54. Kamer, 6-7.

“*Sen de onlardan yüz çevir*” anlamında *فَقَتَوَلَّ عَنْهُمْ*’de durmak Ebî Hâtim’e göre vakf-ı tâmdır. Kendisinden sonrasına vasledilmesi caiz değildir, zira sonrasına vasledilirse *فَقَتَوَلَّ عَنْهُمْ* kelimesi *فَقَتَوَلَّ*’un zarfı olur ve anlam, “Çağırının görülmemiş bir şeye çağırdığı gün, sen de onlardan yüz çevir” olur. Hâlbuki durum bunun aksinedir ve *فَقَتَوَلَّ عَنْهُمْ* kelimesi *فَقَتَوَلَّ*’un değil daha sonraki ayet içerisinde bulunan ve “*çıkıyorlar*” anlamındaki *يَخْرُجُونَ* fiilinin zarfıdır. Mana takdim ve tehire göredir. Yani anlam, “Çağırının çağırdığı gün kabirlerinden kalkarlar” olur. Anlam böyle olunca *فَقَتَوَلَّ عَنْهُمْ*’da durmak vakf-ı tâm olur, zira zarf kendinden önceki birşeye teallük ettiğinde zarfdan daha öncesinde vakf yapılmaz. Dolayısıyla öncesindeki ifadeyle birlikte “*O gün ki dâvetci korkunç, dehşetli bir şeye dâvet eder*” anlamında *نُكِرَ شَيْءٌ*’de vakf yapılmaz. Aynı şekilde *أَبْصَارُهُمْ* üzerinde de vakf yapılmaz, zira *خُسَعًا* kelimesi, *يَخْرُجُونَ*’deki zamirden hâl olmak üzere mansuptur. Anlam ise, “Çağırıcının çağırdığı gün gözleri düşkün düşkün kabirlerinden çıkarlar” olur.³⁵⁹

مَا آفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَى لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ
لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ³⁶⁰

“*Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah’ın azabı çetindir*” anlamında *وَمَنْ يُشَاقَّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ*’da vakf-ı tâm vardır. Burada hoş bir sekte yapılması gerekir. Azabın şiddetinin fakirler için olacağı şeklinde yanlış bir düşünceden korunmak amacıyla *الْعِقَابِ* kelimesi sonrasıyla birleştirilmez. Birleştirilmesi durumunda ayet *لِلْفُقَرَاءِ* olur. Halbûki durum böyle değildir ve azabın fakirler için olacağı yanlış bir düşüncedir. Doğru takdir, *لِلْفُقَرَاءِ*’nin mahzuf bir müptedânın haberi, anlamın da bu zikredilen payların fakirler için olduğudur. Başka bir takdire *لِلْفُقَرَاءِ*’den önce bir fiil getirilir ve anlam bu durumda “Zikrettiğimiz bu paylar fakirler için harcanır” olur. *لِلْفُقَرَاءِ* kelimesi Zemahşeri’nin³⁶¹ de dediği gibi *وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ*’dan bedel yapılırsa *وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ*’dan *وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ*’ya kadar vakıf yapılmaz. Bununla birlikte *فَخُذُوهُ*, *فَانْتَهُوا*, *وَاتَّقُوا اللَّهَ* ve *الْعِقَابِ* kelimelerinde durulmaz, zira bedel ile mübdelü’n-minhin arası vakıfla ayrılmaz. Şayet *لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ* ve sonrasındaki üç ayet birbiriyle ilintili olarak kabul

³⁵⁹ Uşmûnî, s. 578.

³⁶⁰ 59. Haşr, 8.

³⁶¹ Zemahşerî, II, 563.

edilirse müsamaha yolu hariç bunların aralarında vakf yapılmaz, çünkü Allah Teâla Muhacirler hakkında, *لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ* (fakir muhacirler); Ensar hakkında, *وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ* (Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar)³⁶² ve Tabiin hakkında da *وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ* (Onlardan, Muhacirlerle Ensar'dan sonra gelenler)³⁶³ buyurmuştur. Yani bu mallara sahip olma noktasında zikredilen bu gurupların arasında herhangi bir ayırım yapılmamalıdır. Bu üç ayet arasında vakf yapılmaması durumunda bu kişilerin de belirlenen mallardan istifade edebileceği anlamına ulaşılır.³⁶⁴

Uşmûnî'nin vakf-ı tam ile ilgili vermiş olduğu örnekleri incelediğimizde vakf-ı tamı tespit kriterinin lafız ve mana ilişkisine dayandığını görürüz. Kendisinden sonrası ile lafzen ve ma'nen bağlantısı olmayan yerde; başka bir ifadeyle; sözün her bakımdan tamam olduğu yerde yapılan vakfı, tām olarak tespit eder ve sonraki ifadeyle ibtidâ yapılması gerektiğini savunur. Söz lafız olarak da mana olarak da tamam olduğundan dolayı bu vakfı tercih etmiştir. Bundan dolayı vakf-ı tam çoğunlukla konuların bitiminde ve anlamı tamam olan cümlelerin sonunda ve sûre bitiminde yapılır.

³⁶² 59. Haşr, 9.

³⁶³ 59. Haşr, 10.

³⁶⁴ Uşmûnî, s. 597-598.

2. Vakf-ı Kâfi'nin Anlama Etkisi

Kelime, lafız ve mana yönünden tamam olmakla birlikte, sonrası ile anlam yönünden ilgisi devam eden yerde yapılan vakfa kâfi vakf denilir. Uşmûnî'nin konu ile ilgili örnekleri şunlardır:

الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ³⁶⁵

Eğer هُدًى kelimesi فِيهِ ile veya ibtidâiyye olmak üzere merfû olur ve فِيهِ de هُدًى kelimesinin haberi olursa رَيْب kelimesinde vakf-ı tam meydana gelir. Eğer لَا رَيْب'deki لَا'nın haberi mahzûf olursa رَيْب üzerindeki vakf-ı kâfi olur, çünkü Araplar لَا'nın haberini hazf eder ve şöyle derler: لا مثل زيد ای في البلد Burada مثل kelimesi لَا'nın ismi olup haberi olan في البلد mahzuftur. Bazen de Araplar لَا'nın ismini hazf edip haberini zikrederler ve şöyle derler: لا بأس عليك yani لا عليك. Burada عليك haber olarak zikredilmiş ve بأس de ismi olmak üzere hazfedilmiştir. Sibeveyh'e göre لَا'nın ismi müfred olursa لَا ismi le birlikte mahallen merfû müpteda olur, haberde لَا'nın ameli görülmez. Eğer لَا'nın ismi muzaf veya şibh-i muzaf olursa bu takdirde hem Sibeveyh ve hem de diğer nahivcilere göre لَا haberde amel eder. Ahfeş'e göre لَا'nın ismi ref mahalinde olup لَا haberde amildir. Buradaki takdir هُدًى فِيهِ هُدًى şeklinde ve birinci فِيهِ haberdur. فِيهِ'deki zamirin الْكِتَاب'a râci olmasıyla mana açık olur. Ahmed b. Cafer bu görüşü reddederek şöyle der: "Mutlaka bir aid zamir gereklidir." Fakat bunun hilafına Secde Sûresindeki şu ayet delalet etmektedir: "تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ"³⁶⁶ Çünkü ittifakla رَيْب üzerinde vakf edilemez. Buna göre nahivciler vakfın uygun bir yerde yapılabilmesi amacıyla vakfın sıhhatini şart koşmuşlardır. Fakat ortaya atılan bu görüşler nahivciler tarafından yapılan zorlamalardır. Bunlar لَا'nın haberi kendine bitiştiğinde mahalli takdir ederek mahalli ile yetinmişlerdir, çünkü lâ-i tebrî'e'nin haberinin isminin nasp ve cer halinde mukadder olması inkâr edilemez bir durumdur. Buna göre her iki duruma şu örnekleri verebiliriz: Ref ile okunursa ان زرتنا فلا براح şeklinde, nasp ile okunursa ان زرتنا فلا براح şeklinde okunur. لَا'nın ismini nasp ve cer durumunda Nahivciler takdir etmektedirler. Aslında bu Nahivcilerin yapmış oldukları

³⁶⁵ 2. Bakara, 1- 2.

³⁶⁶ 32. Secde, 2.

kıyas uzak değildir. Eğer mukadder haber lafzî olursa لَا رَبَّ فِيهِ هُدًى denilir ki bu ise Arap dilinde geçerli bir durumdur.³⁶⁷

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ³⁶⁸

“Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah’ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O’na döndürüleceksiniz” anlamında كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ da yapılacak vakf sonrasında يُمَيِّتُكُمْ’un öncesinden bağımsız bir başlangıç cümlesi yapılması üzerine Ebû Hâtim’e göre vakf-ı kâfi olur. Bu ayette Allah Teâlâ bildikleri ve ikrâr ettikleri şeyle onları kınamıştır. Bu durum onların, babalarının sülbünde nutfeler halinde ölümler olup sonra o nutfelerden dirilttikdiklerini itiraf edip daha sonra ölümden sonra tekrar dirilmeyi inkâr etmeleri sebebiyledir. Böylece Allah Teâlâ onları azarlayarak şöyle buyurmuştur: “Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah’ı nasıl inkâr ediyorsunuz?” Sonra yeniden başlamış ve şöyle buyurmuştur: “Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O’na döndürüleceksiniz.” “Sonra sizi diriltecek” anlamında يُمَيِّتُكُمْ ile başlayan kısmın bir başlangıç ifadesi olmadığını savunanlar da bulunmaktadır. Buna تَمَّ’nin haberlerin ardarda geldiğini ifade etmiş olması sebebiyet vermektedir. Fakat Ebû Hâtim يُمَيِّتُكُمْ’un başlangıç ifadesi olduğunu savunmaktadır. Yani “Sonra O Allah sizi diriltir” anlamı ortaya çıkar. Durum böyle olursa yani تَمَّ’dan sonraki kısım başlangıç cümlesi olarak kabul edilirse daha sonra gelen يُمَيِّتُكُمْ da aynı şekilde başlangıç cümlesi olarak değerlendirilmek zorunda kalır. Burada asıl problem cümlelerin başına dâhil olan تَمَّ’nin durumunun ne olduğudur. Halebî, Ali el-Ezherî’ye, تَمَّ’nin cümlelere dâhil olduğunda tertip ifade etmeyeceğini söylemiştir. Tertip ifade etmeyeceğine göre bu cümlelerin başlangıç ifadeleri olarak değerlendirilmeleri mümkün olur.³⁶⁹

³⁶⁷ Uşmûnî, s. 50.

³⁶⁸ 2. Bakara, 28.

³⁶⁹ Uşmûnî, s. 61.

قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقَى الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْإِنِّ جُنْتُ بِالْحَقِّ فَدَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ³⁷⁰

“Musa da (aldığı emir üzerine) «Rabbim o, yeri sürüp ekini sulayarak boyunduruğa girmemiş bir sığırdır, salmadır, hiç alacası lekesi yoktur, buyuruyor» demişti. Onlar: «İşte şimdi hakikatle geldin» demişlerdi. Bunun üzerine o sığırı boğazladılar. Az kalsın bunu yapmıyacaklardı” anlamındaki ayette لَا ذَلُولَ üzerinde durmak, sonrasında gelen تُثِيرُ’nun mahzuf müptedânın haberi yapılması durumunda vakf- kâfidir. Ferra bu vakfla ilgili olarak görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “O sığır zelûl üzerinde vakf yoktur, çünkü ayetin manası şöyledir: “O sığır zelûl değildir ve toprağı da sürmez.” Burada vakf yapılır daha sonrasında başlanırsa sanki sığırın toprağı süreceğı şeklinde yanlış bir anlam ortaya çıkar, zira sonrasındaki تُثِيرُ ile ibtida yapılırsa sığır toprağı sürme vasfıyla karşı karşıya kalacaktır. Toprağı sürmek de sığırın zelûl olmama vasfına hâlel getirecektir. Sonuç olarak toprağı süren değil, sürmeyen لَا ذَلُولُ olarak vasıflandırılabilir.

Ebûbekir, Sicistânî’den لَا ذَلُولُ üzerinde vakfedilip sonrasında ibtidâ yapılmasına dair şunları nakleder: “Allah bu sığırı yeri süren, ekini de sulayan bir canlı olarak vasıflandırmıştır.” Ebûbekir, Sicistânî’nin bu görüşünün yanlış olduğunu, şu ifadeleriyle anlatmaktadır: “Yeri süren sığırdaki ekini sulama vasfı da bulunur. Hiçbir imamdan bu hayvanı bu şekilde vasıfladıklarına dair bir görüş ve bu hayvan hakkında Sicistânînin görüşüne benzer bir ifade nakledilmemiştir. Bu ayetin tefsirinde bu görüşe aykırı olarak meşhur olmuş anlayış şudur. “Bu hayvan zelûl değildir ki yeri sürüp ekini sulasın. Ayrıca Sicistânî’nin sözü ayetin zahiri ile de uyuşmamaktadır, çünkü bu sığır, toprağı sürdüğünde zelûl olur. Oysa Allah bu hayvandan bu vasfı nehy etmiştir. Dolayısı ile Sicistânî’nin bu görüşü doğru olarak değerlendirilip bu görüşe meyledilemez.³⁷¹

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سَلِيمٍ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٌ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السَّحَرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ³⁷²

“Süleyman’ın hükümrânlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedir. Fakat

³⁷⁰ 2. Bakara, 71.

³⁷¹ Uşmûnî, s. 67.

³⁷² 2. Bakara, 102.

şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler...” anlamındaki ayette وَمَا كَفَرَ سُلَيْمُنُ de vakıf daha sonrasındaki ifadede bulunan مَا'nın nafiye yapılması durumunda kâfi olur ve sonrasında وَمَا أُنْزِلَ ile ibtidâ yapılır. Yani “O ikisine ne sihir ne de batıl indirildi. O ikisine ancak Allah'ın hükümleri indirildi ve onlar hakka yardım, batılı iptal ile emrolundular.” Eğer burada مَا nafiye değil الَّذِي anlamında alınırsa vakıf olmaz. Anlam ise şöyle olur: “Fakat insanlara sihri ve Allah'ın iki meleğe indirdiğini öğretmek sureti ile kâfir oldular. الْمَلَكَيْنِ lām'ını fetha ile okuyan³⁷³ melek üzerinde vakf eder ve هَارُوتَ مِنْ بَابِلَ den başlar. الْمَلَكَيْنِ lām'ını kesra ile okuyan bu ikisiyle Dâvûd ve Süleyman (a.s.)'ı kasteder. Hârut ve Marut'un irap yönünden konumu ise şöyledir. Birincisinde Hârut melek kelimesi üzerine atf-ı beyan olmak üzere cer konumundadır. İkincisinde ise Marut, Hârut üzerine matuftur veya bu iki kelime melekeyni'ye bedel olurlar. Hârut ve Marut kelimeleri alem ve ucme veya alem ve tenisten dolayı gayr-ı munsarıftırlar. وَمَا أُنْزِلَ deki مَا ister nafiye olsun ister الَّذِي anlamında olsun Mârut üzerindeki vakf tamdır. Zührî ve Dehhak, Hârut ve Mârut isimlerini mahzuf müptedânın haberi olmak üzere merfû okumuşlardır. Bu şekildeki bir kıraate göre Babil üzerinde vakf edilir. Ya da bu iki isim müptedâ, بِبَابِلَ haber olmak üzere merfû olurlar. Anlam ise “Hârut ve Mârut, Bâbilledir” olur. Bu takdir ile oluşan bu kıraatte melekeyni üzerinde vakf edilir. Bu vakıf ehl-i tefsir nezdinde birincisinden yani Hârut ve Mârut isimlerinin mahzuf müptedânın haberi olmak üzere merfû okunmasından daha uzak bir vecihtir. Mukadder bir اعني ile bu iki kelimenin mansup okunması da caizdir. Bu takdirde vakıf, Bâbil üzerinde kâfi olur. الشَّيَاطِينِ'nin nûn harfinin mansup okunduğu kıraate göre bu iki isim الشَّيَاطِينِ kelimesinen bedel olmak üzere mansup olurlar. Bu takdirde bedel ve mübdelü'n-minh ayırlamayacağı için vakıf olmaz. Bu ayette geçen وَمَا كَفَرَ سُلَيْمُنُ ifadesi Süleyman (a.s.)'ın mülkü sihirle elde ettiği kuruntusunda olan şeytanlara bir cevaptır. Yahudiler kendi inançlarına göre sihri Süleyman (a.s.) dayandırdıklarında Allah, Süleyman (a.s.)'ın bundan uzak olduğunu ve sihrin ona yakışmayacağını bildiren ayetini indirmiştir. Yahudilerin Süleyman (a.s.)'a sihir nispet etmelerinin sebebi de gerçekte O'nun sihirle uğraşması değil insanların sihirle uğraşmalarına engel olması amacıyla tüm sihir kitaplarını tahtının altında toplamasından ibarettir. Süleyman (a.s.) vefat ettiğinde tahtı altındaki bu kitaplar

³⁷³ Cemâluddîn Muhammed Şerif, s. 16.

bulunmuş ve şeytanlar O'nun mülkünün bu kitaplara bağlı olduğunu, bu kitaplar sayesinde O'nun hükümrانlığını devam ettirdiğini iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Yahudiler arasında Hz. Süleyman'ın sihirbaz olduğu vehmi yayılmıştır. Allah (c.c.), Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderdiğinde Yahudiler O'nunla bu kitaplar hususunda mücadeleye giriştiler. Bunun üzerine Allah, *“Süleyman'ın hükümrانlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdıkları yalanların ardına düştüler. Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedir. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler...”* ayetini indirerek Süleyman (a.s.)'in beratını göstermiştir.³⁷⁴

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ³⁷⁵

“Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir” anlamında İN الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ üzerinde vakf-ı kâfi vardır. İN الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ üzerinde vakf eden, Safâ ile Merve arasındaki sa'yin vacip olduğunu göstermek için أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا'dan başlar. Bu takdire göre إِيْرَافَهُ İğrâ yani teşvik olur. Yani, *“O kişiye tavaf gerekir”* anlamındadır. Fakat bu takdirde mevcut olduğu gibi gâibin İğrâsı zayıf olup fasih olan muhatabın İğrâ olmasıdır. Rivâyet edildiğine göre Müslümanlar, etrafında putlar olduğu için Kâbe'yi tavaf etmekten çekindiler. Bu durumda -Kâbe'nin etrafında putların olması esnasında Müslümanlara tavaf hususunda hiçbir günahın olmadığını belirtmek amacıyla bu ayetin nazil olduğu söylenmiştir. Ve yine rivayet edildiğine göre Safâ ve Merve iki insandı ve bu ikisi Kâbe'nin ortasında zina ettiler ve suretleri değiştirildi. Bundan dolayı Müslümanlar bu ikisini tavaf etmekten çekindiler. Bunun üzerine bu hususta ruhsat olmak üzere ilgili ayet nazil olmuştur.³⁷⁶

قُلْ أُوْنَّبِكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ³⁷⁷

“De ki: “Size, onlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedi

³⁷⁴ Uşmûnî, s. 72-73.

³⁷⁵ 2. Bakara, 158.

³⁷⁶ Uşmûnî, s. 82.

³⁷⁷ 3. Âli İmrân, 15.

kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır.” Allah, kullarını hakkıyla görendir” anlamındaki ayette قُلْ أُوۡتِبْتُكُمْ بِخَيْرٍ مِّنْ ذٰلِكُمْ da soru sorularak aslında haber verme amaçlanmıştır ve buradaki vakf çeşidi kâfidir. Daha sonra soruya cevap vermek üzere لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنۡدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ şeklinde devam edilir. Dolayısıyla mübteda mübteda haberdir. İfade, “Daha hayırlısı nedir?” şeklinde sorulan bir soruya “Sakınan kullar için Rablerinin katında cennetlerdir” şeklinde cevap olarak söylenmiş bir istinaf cümlesidir. Bu, Allah Tealanın قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِّنْ ذٰلِكُمْ³⁷⁸ şeklinde soru sorup كَفَرُوا şeklinde cevap vermesi buyurmasına benzemektedir. قُلْ أُوۡتِبْتُكُمْ بِخَيْرٍ مِّنْ ذٰلِكُمْ da yapılan bu vakf, عِنۡدَ رَبِّهِمْ'i daha önce geçen بخير kelimesine atfedenler için zayıf bir görüştür, zira bu durumda anlam “Sakınanlar için Rableri yanında daha hayırlı olanı haber vereyim mi?” olur. Buna göre vakıf, عِنۡدَ رَبِّهِمْ de yapılarak vakf-ı hasene dönüşmüş olur ve جَنَّاتٌ kelimesinden de önce mahzûf bir mübteda olan ذٰلِكْ takdir edilir.³⁷⁹

قُلْ اِنْ تُخَفُوا مَا فِى صُدُورِكُمْ اَوْ تُنۡبِـُٔوْهُ يَـُٔـٰلِمُهٗ اللّٰهُ وَيَـُٔـٰلِمُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ اللّٰهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ يَوْمَ تُجۡدُ كُلُّ نَفۡسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحۡضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوۡءٍ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهٗ اَمَدًا بَعِيۡدًا وَيُحۡذَرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ رَّحِيۡمٌ³⁸⁰

“De ki: “İçinizdekini gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklerdeki her şeyi, yerdeki her şeyi de bilir. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir” anlamındaki ayette قُلْ اِنْ تُخَفُوا مَا فِى صُدُورِكُمْ اَوْ تُنۡبِـُٔوْهُ يَـُٔـٰلِمُهٗ اللّٰهُ وَيَـُٔـٰلِمُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ اللّٰهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ şeklinde biten âyet sonunda قَدِيرٌ kelimesi muadder bir اذْكُرْ kelimesinin mefulü bihi yapılırsa vakf-ı kâfi olur. Şâyet يُحَذِّرُكُمْ kelimesiyle nasb edilirse burada vakf yapılmaz. Masdar ve mamulü arasında fasıla meydana geleceğinden dolayı oluş ifade eden مَصِيرٌ kelimesiyle naspedilemez, zira “Her nefsin hayır ve şer cinsinden yaptıklarının önüne konulacağı gün Allah'a varacaksınız” şeklinde bir anlam ortaya çıkar. Âyet başı olmasından dolayı يَوْمَ kelimesinin قَدِيرٌ kelimesi ile nasb edilmesi caiz ise de zayıf bir görüştür, zira Allah Teâlâ'nın kudreti herhangi bir gün ile sınırlı değildir. O daimi olarak kudret sıfatına sahiptir. تَوَدُّ kelimesiyle nasb edilmesi ihtimali de zayıftır. Bu durumda anlam şöyle olur: “Her

³⁷⁸ 22. Hac, 72.

³⁷⁹ Uşmûnî, s. 110-111.

³⁸⁰ 3. Âli İmrân, 29-30.

nefsin hayır ve şer olarak yaptığını bulduğu kıyamet günü, kişi bu günün korkusundan ve yaptıklarından uzak olmayı ister.”³⁸¹

إِنَّ أَوَّلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ³⁸²

“Şüphesiz, insanların İbrahim’e en yakın olanı, elbette ona uyanlardır...” anlamındaki ayette اتَّبَعُوهُ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ’deki vakıf, vakf-ı kâfidir. Kenzâvî bu âyetle ilgili şunları söylemektedir: “اتَّبَعُوهُ”daki zamirin nereye döndüğü tartışma konusudur. Bunun Müslüman cemaatin zamiri olduğu ifade edilmiştir. Hz. İbrahim zamanında yaşayıp O’na inanan ve O’na tabi olan kişiler olduğu da söylenmiştir. Yakup da durmanın vakf-ı kâfi olduğunu belirtmiştir. Daha sonraki وَهَذَا النَّبِيُّ istinâfî bir cümledir. Fakat kâmil bir mananın ortaya çıkması için en iyi olanı ise وَهَذَا النَّبِيُّ’nun istinâfî bir cümle olarak değerlendirilmeyip atfedilmesidir. Buna göre ayetin anlamı, “Şüphesiz, insanların İbrahim’e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu peygamber (Muhammed) ve mü’minlerdir” olur. “Her ailesi bir velisi vardır. Benim velim de İbrahim (a.s.)’dır” anlamındaki müsned hadis bu yorumun doğruluğuna delalet eder. Sonra o yukarıdaki إِنَّ أَوَّلَى النَّاسِ diye başlayan âyeti okudu. Ebû Selam Adeî, اتَّبَعُوهُ’deki he harfine atfen nasp ile okudu. O sanki şöyle demek istemiştir: “Bu peygambere tabi olun, itaat edin.” Bu durumda vakıf آمَنُوا kelimesinde olmaktadır. Nahivdeki iğra kaidesine binaen kim nebi kelimesini nasp ederse اتَّبَعُوهُ’da durur ve daha sonraki وَهَذَا النَّبِيُّ ifadesini mansup okur. O sanki şöyle demek istemektedir: “Emir lafzı üzerine bu Peygambere itaat edin.” Fakat bu en zayıf görüştür. وَهَذَا النَّبِيُّ ifadesi بِإِبْرَاهِيمَ’ye atfen cer ile de okunabilir. Bu durumda anlam “İnsanların İbrahim’e ve bu peygambere en yakını...” şeklinde olur ve اتَّبَعُوهُ’deki zamirin اتَّبَعُوهُمَا şeklinde tesniye okunması gerekir.³⁸³

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ³⁸⁴

“Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin hacetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir

³⁸¹ Uşmûnî, s. 115.

³⁸² 3. Âli İmrân, 68.

³⁸³ Uşmûnî, s. 123.

³⁸⁴ 3. Âli İmrân, 97.

hakkıdır” anlamında حُجُّ النَّاسِ عَلَى اللَّهِ ‘de yapılan vakf şâyet حُجُّ الْبَيْتِ ifadesi mahzûf bir müptedânın haberi olursa kâfi olur. Bu irapla ortaya “Üzerine farz kılınan kimdir?” sorusuna “Gücü yetendir” şeklinde cevap verme anlamı çıkmaktadır. Burada مَنْ mastarın faili değildir, zira böyle olursa gücü yeten kişi haccetmediğinde tüm insanlar günaha düşer ki bu yanlış düşüncedir. حُجُّ kelimesi mefûlüne muzaf olmuştur. Anlam ise şöyledir: “İnsanlardan gücü yetenlerin Kâbe’yi haccetmeleri insanlar üzerinde Allah’ın hakkıdır.” En fasih olansa mastarın failine muzaf olmasıdır. Amil olan masdar fail ve mefulle bir araya geldiğinde evla olan amil olan masdarın merfû olana izafetidir. Örneğin Zeyd’in Amr’a vurması beni şaşırttı denilirken يعجبني ضرب زيد عمراً kullanılırken زيد عمرو ضرب ifadesi kullanılmaz. مَنْ eğer النَّاسِ kelimesinden bedel-i ba’z mine’l-kül olarak alınırsa الْبَيْتِ kelimesinde vakf yapılmaz. Bu durumda anlam şöyle olur: “İnsanlardan yoluna gücü yetenin Beyt’i haccetmesi, insanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır.”³⁸⁵

لَنْ يَضُرُّكُمْ إِلَّا أَدَىٰ وَإِنْ يُفَاتِلُوكُمْ يُؤْلُوكُمْ الْأَنْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ³⁸⁶

“Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşmaya kalkışsalar, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra onlara yardım da edilmez” anlamındaki ayetin sonunaki لَا يُنْصَرُونَ ثُمَّ da durulursa vakf-ı kâfi meydana gelir. لَا يُنْصَرُونَ’un ref alameti olan ن harfi, fiilin merfû olup dolayısıyla istinâfi bir cümle olarak öncesindeki fiille alakasının kesildiğini gösterir, zira önceki fiil meczumdur. Bu fiil ise herhangi bir şarta bağlı değildir. Genel olarak yardım etme düşmanla savaşmaya bağlanmıştır ve bu genel geçer bir kuraldır. Savaş bulunduğu yerde yardım eksik edilmeyecektir. Fakat onlara yardım edilmesi herhangi bir şarta bağlanmamış, savaşınlar ya da savaşmasınlar yardım ebedi olarak uzak kılınmıştır. Yardıma ebedi olarak engel olan şeyse küfürdür. Küfrün bulunduğu yerde küfür sahibinden yardım ebedi olarak uzaklaştırılır.³⁸⁷

³⁸⁵ Uşmûnî, s. 129.

³⁸⁶ 3. Âli İmrân, 111.

³⁸⁷ Uşmûnî, s. 131.

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ³⁸⁸

“Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah, ya tövbelerini kabul edip onları affeder, ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap eder” anlamındaki ayette لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ da durmak vakf-ı kâfidir. أَوْ, إِلَّا ya da حَتَّى anlamında kullanılabilir. Bu kullanımı Zeccâc da onaylamıştır. Şâyet أَوْ, إِلَّا anlamında kullanılırsa anlam şöyle olur: “Allah’ın tevbelerini kabul etmesiyle ancak inanmış olurlar.” Şâyet حَتَّى anlamında kullanılırsa anlam şöyle olur: “Allah tevbelerini kabul edinceye kadar inanmış değillerdir.” Bu iki vecih çeşidinde de vakıf خَائِبِينَ’de yapılırsa kâfi olur. Şâyet يَتُوبَ, لِيَقْطَعَ ifadesine atfedilirse vakf yapılmaz. Bu Ebî Hâtim ve Ahfeş’in görüşüdür, zira onlar لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ ifadesini de لِيَقْطَعَ’yi لِيَقْطَعَ ifadesine atfederek mansup kılmışlardır.³⁸⁹ Ebî Hâtim’in görüşüne göre anlam şöyle olur: “Allah bunu, küfre sapanlardan bir kısmını bölüp ayırmak veya onları zelîl etmek... ya tövbelerini kabul edip onları affetmek, ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap etmek için böyle yaptı. (Dolayısıyla) Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur.”

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّوهُم بِأُذُنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَزَّعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ³⁹⁰

“Andolsun, Allah, izniyle, onları (müşrikleri) kırıp geçirdiğiniz sırada size olan va’dini gerçekleştirdi. Nihayet sevdiğiniz şeyi (zaferi) size gösterdikten sonra, za’f gösterdiniz...” anlamındaki ayette وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ üzerinde durulursa vakf-ı kâfi olur, zira daha sonra gelen ifadeler Rasûlullah’ın verdiği emre uymayarak konumlandıkları yerden öne geçip ganimetlere doğru ilerleyen kişiler hakkındadır. Âyet şöyle devam etmektedir: “Kiminiz dünyayı, kiminiz âhireti istiyordu. Sonra denemek için sizi onlardan çevirdi (bozguna uğrattı).”³⁹¹ Hâlbuki Rasûlullah (sav) ashabının birbirleriyle ilişkili olacak bir vaziyette aralarında yakın mesafe olmasını ve kimsenin bulunduğu mekândan ayrılmamasını emretmiştir. Olayı Kenzâvî şu şekilde anlatmaktadır: “Rasûlullah (sav) okçuları dağın eteklerine yerleştirdi ve 'Yensek de

³⁸⁸ 3. Âli İmrân, 128.

³⁸⁹ Uşmûnî, s. 134.

³⁹⁰ 3. Âli İmrân, 152.

³⁹¹ 3. Âli İmrân, 152.

Kimşenin kimseye takvanın dışında bir üstünlüğü yoktur” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. “Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır”³⁹⁶ ayeti de bu anlamı teyid edicidir. Buna göre بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ müptedâ ve haberden oluşan istinâfi bir cümledir.³⁹⁷ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ cümlesini aynı ayette geçen عَامِلٍ kelimesinden hâl olup mansup olduğu da ifade edilmiştir. Ya da عَامِلٍ kelimesinin sıfatı olup cer konumunda olduğu da söylenmiştir.³⁹⁸ Buna göre بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ cümlesi daha öncesiyle bağlantılı olur ve vakf yapılmaz. Hâl olması durumunda anlam, “Ben, erkek olsun, kadın olsun, bazınız bazınızdan olduğu halde sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim” olur. Sıfat olması durumunda anlam, “Ben, erkek olsun, kadın olsun, bazısı bazısından olan hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim” olur.

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا³⁹⁹

“Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın” anlamında وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا da durulur ve sonrasına “Ana babaya iyilik edin” anlamında وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ile başlanırsa vakf-ı kâfi meydana gelir. وَاعْبُدُوا اللَّهَ dan وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ a kadar vakf yapılamayacağı da söylemiştir. Dolayısıyla وَابْنِ السَّبِيلِ ve إِحْسَانًا شَيْئًا ifadelerinde de sonrası öncesiyle uyumsuz olacağından dolayı vakf yapılamaz.⁴⁰⁰ Buna göre بِالْوَالِدَيْنِ وَاعْبُدُوا اللَّهَ cümlesine atfedilir ve irapta mahalli olmaz.⁴⁰¹

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَانِكُمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ نَصِيرًا مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمِعْ غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لِيَّا بِالْأَسِنَّةِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ⁴⁰²

“Allah, sizin düşmanlarınızı çok daha iyi bilir. Allah, dost olarak yeter. Allah, yardımcı olarak da yeter” anlamındaki ayetin sonunda وَكَفَىٰ بِاللَّهِ نَصِيرًا da durulması sonraki âyette geçen الَّذِينَ’nin öne geçmiş haber yapılması durumunda vakf-ı kâfidir. يُحَرِّفُونَ ise “bir gurup insan, bir topluluk ya da bir kişi” takdirindeki mahzuf bir mevsufun sıfatı olmak üzere mahallen merfûdur. Anlam ise şöyledir: “Yahudilerden bir

³⁹⁶ 49. Hucurât, 13.

³⁹⁷ Uşmûnî, s. 143.

³⁹⁸ Mahmud Hâfî, II, 420.

³⁹⁹ 4. Nisa, 36.

⁴⁰⁰ Uşmûnî, s. 151.

⁴⁰¹ Mahmûd Hâfî, III, 35.

⁴⁰² 4. Nisa, 45-46.

gurup insan, bir topluluk ya da bir kişi kelimeleri tahrif ediyorlar.” Bu anlamdan mevsufun hazfedilip sıfatın onun yerine geçtiği anlaşılır. Ya da müptedâ hazfedilmiş, sıfat da onun yerine getirilmiştir denilebilir. مِنَ الَّذِينَ'nin mahzûf bir müptedânın haberi yapılması da aynıdır. Anlam bu durumda “Onlar Yahudilerdir” olur. مِنَ الَّذِينَ'nin Nisâ 44. âyetteki وَيُرِيدُونَ'nin fâilinden hal yapılması ya da أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا'daki mevsûfu ya da أَعْدَائِكُمْ'dekilerin kim olduklarının açıklamak amacıyla gelmesi durumunda herhangi bir vakf yapılmaz.⁴⁰³

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَن يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا⁴⁰⁴

“Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi? Hayır! Allah, dilediğini temize çıkarır ve kendilerine kıl kadar zulmedilmez” anlamındaki ayette أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ'da durulmasına kimilerinin vakf-ı tam demesine rağmen genel olarak âlimler ifadenin sonrasıyla alakalı olmasından dolayı vakf-ı kâfî demişlerdir ki tefsir ilmi de buna işaret etmektedir. Mücahid bu âyetle ilgili olarak şunları ifade etmektedir: “Onlar, çocukları önlerine geçirir onların günahları yoktur; onlar temizdir, diyerek üzerlerine namaz kılıyorlardı. Fakat “Allah dilediğini temize çıkarır” buyrulmakla temize çıkarmanın onların işi olmadığı zira onların iftiracı olduğu vurgulanmış ve asıl temize çıkaranın Allah olduğu ifade edilmiştir.”⁴⁰⁵

وَلَيْنِ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا⁴⁰⁶

“Eğer Allah'tan size bir lütuf (zafer) erişse, bu sefer de; sizinle kendisi arasında hiç tanışıklık yokmuş gibi şöyle der: “Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşıyaydım” anlamındaki ayette يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ'da durulması daha sonraki ف harfinin sonrasının ibtidâî bir kelâm olarak değerlendirilmesi durumunda vakf-ı kâfidir. Bu şekilde فَأَفُوزُ şeklinde merfû okuyan Hasandır ve kıraati şaz sayılır.⁴⁰⁷ Asıl olan nasb ile okunmasıdır. كُنْتُ'yü اكون anlamında alır ve ف harfinin sonrasını merfû olarak كُنْتُ'ye atfedersek anlam “Keşke ben de onlarla beraber olsaydım, böylece kazanmış olurdum” olur. Böylece büyük başarı onlarla beraber temenni edilmiş ve kişinin saflarını belirlemesi bakımından aidiyet onlarla yani

⁴⁰³ Uşmûnî, s. 152.

⁴⁰⁴ 4. Nisâ, 49.

⁴⁰⁵ Uşmûnî, s. 153.

⁴⁰⁶ 4. Nisâ, 73.

⁴⁰⁷ Cemâluddîn Muhammed Şerif, S. 89.

Müslümanlarla olmuş olur.” Mazideki temenni gelecek için değerlendirilir. Bir şahıs olan değil henüz olmamış bir şeyi temenni edebilir. Buna göre sonrasıyla öncesi birbiriyle uyumlu olsun diye مَعَهُ’da vakf yapılamaz ve sonrası temenninin cevabı olarak nasp edilemez. Zira musibet hezimet, üstünlük de zafer ve ganimettir. Münafıklar batında Müslümanların en büyük düşmanı olmalarıyla beraber zahirde imanlar ettiklerini belirterek onlarla alay etmeye çalışırlar. Onlar herhangi biri Müslümanların sıkıntıya düştüklerinde şöyle der: “Ben onlarla gidip şehit olmadığım içim Allah bana ihsanda bulundu. Ganimet ve zafer sahibi olduklarında ise “Keşke ben de onlarla beraber olsaydım” diyerek Müslümanlara karşı sevgisinin olmadığını, bağlantının çıkar ilişkisine dayalı olduğunu ortaya koyar.⁴⁰⁸

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ
وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا⁴⁰⁹

“Sana “baş üstüne” derler. Fakat senin yanından çıktıklarında, içlerinden birtakımı, geceleyin; (senin gündüz) söylediklerinin aksini kurarlar. Allah, onların geceleyin kurduklarını yazmaktadır. Sen onlara aldırma. Allah’a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter” anlamındaki ayetin başlangıcında طَاعَةٌ’da durulması sonrasındaki فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ ifadesinin ibtidâi bir kelâm yapılmasına binâen vakf-ı kâfidir. طَاعَةٌ kelimesi de mahzuf bir müptedânın haberi yapılmak üzere merfûdur. Nuna göre takdir أَمَرْنَا طَاعَةً لك, anlam ise “Bizim işimiz sana itaat etmektir” olur. Burada herhangi bir vakfın olmadığını söyleyen âlimler de bulunmaktadır, çünkü طَاعَةٌ’da vakf etmek, akla münafıkların muvahhid olduğu düşüncesini getirir ki durum böyle değildir. Bu ifadeler onların muvahhid olduğunu değil münafıklıklarının vasfını beyan etme üzere gelmiştir ki bu anlama da ancak طَاعَةٌ’da vakfedilerek değil sonrasıyla vasledilerek ulaşılır.⁴¹⁰

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا⁴¹¹

“İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır. O, kendisine Allah’tan başka ne bir dost, ne de bir

⁴⁰⁸ Uşmûnî, s. 155.

⁴⁰⁹ 4. Nisa, 81.

⁴¹⁰ Uşmûnî, s. 157.

⁴¹¹ 4. Nisa, 123.

yardımcı bulabilir.” anlamındaki ayetin başlangıcında أَهْلَ الْكِتَابِ da durulması vakf-ı kâfidir. Fakat İbnu'l-Enbârî buradaki vakfın tam olduğunu ifade etmiştir.⁴¹² Bu ifadenin sonrasında gelen مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ “Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır” ifadesini Müslümanlar ve ehl-i kitap hakkında umumi kabul edersek öncesinde anlatılan konunun sona erdiği görülür. Yani vakf-ı tam meydana gelmiş olur. Buna göre İbnu'l-Enbârî'nin tesbiti yerinde olur. Umumi değil de sadece müşriklere has kılındığında ise vakf çeşidi kâfi olur. Zira öncesiyle sorasındaki müşriklere dair anlam ilişkisi devam eder. İfade insanların tümünü kapsayacak şekilde genel kabul edilirse anlam “Her kötülük işleyen yaptığının karşılığını bulacaktır. Kâfirin karşılığını bulacağı şey cehennem, müminin karşılığını bulacağı şey ise dünya hayatının sıkıntı ve zorluklarıdır” şeklinde olur.⁴¹³

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتُ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَتَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ⁴¹⁴

“...Sapmayasınız diye Allah size (hükümünü) açıklıyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir” anlamındaki ayette أَنْ تَضِلُّوا da durulması vakf-ı kâfidir. Yakup ise نَنْ' e nasıl bir anlam verileceğidir. Anlam verirken نَنْ'in öncesine bağlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Zira cemaat نَنْ'in öncesine bağlı olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Basralılara göre كَرَاهَةً kelimesinin muzafun ileyhidir. Anlam ise “Allah sizlere sapmanızın kötülüğünü açıklıyor” olur. Kûfeliler ise نَنْ'den sonra gelen لَ takdir etmişlerdir. Anlam ise bu durumda “Sapmayasınız diye Allah sizlere açıklıyor” olur. Bunun bir benzeri ise ⁴¹⁵ إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا âyetidir. Burada Allah Teâlâ “Şüphesiz ki Allah, gökleri ve yeri zeval bulmasınlar diye tutmaktadır.” buyurmakta bu anlama da نَنْ'den sonra gelen لَ takdir edilerek ulaşılmaktadır. Yukarıdaki âyet dikkatle incelendiğinde mefulün mahzuf olduğu görülür. يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الضَّلَالَةَ لِتَجْتَنِبُوهَا takdirinde mahzuf meful cümleye yerleştirildiğinde anlam “Allah sizlere delaletin ne olduğunu açıklıyor ki ondan sakınasınız” şeklinde

⁴¹² İbnu'l-Enbârî, s. 313.

⁴¹³ Uşmûnî, s. 162.

⁴¹⁴ 4. Nisa, 176.

⁴¹⁵ 35. Fâtır, 41.

olur, zira şer belli olduğunda ondan kaçınılır hayır da belli olduğunda yapılma yoluna gidilir. Buna göre tüm ifadeler göz önünde bulundurulduğunda vakf yine *أَنْ تَصِلُوا*’da yapılır.⁴¹⁶

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيَهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ وَاتُّلِ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ⁴¹⁷

“Allah, şöyle dedi: “O hâlde, orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Bu süre içinde yeryüzünde şaşkın şaşkın dölüp dolaşacaklar. Artık böyle yoldan çıkmış kavme *üzülme*” anlamındaki ayette *فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ*’de durmak vakf-ı kâfidir zira bu Musâ (a.s.)’ın konuşmasının sonudur. Buradaki vakf ya *عَلَيْهِمْ* ya da *سَنَةً* kelimelerinin üzerine bina edilir. *أَرْبَعِينَ* kelimesinin vasl edilip edilmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Acaba bu kelime sonrasındaki yeryüzünde şaşkın şaşkın gezmeleri için bir zaman mı bildirir yoksa önceki beldeye girişlerinin kendilerine kırk yıl boyunca haram olduğunu mu? İşte tartışma buraya dayanmaktadır. Kim beldeye girişin onlara ebedi olarak haram kılınıp şaşkın olarak gezmenin kırk yıl boyunca olacağını söylese *مُحَرَّمَةٌ*’de durmak zorundadır. Buna göre *أَرْبَعِينَ* ifadesi zarf olmak üzere mansup olur ve amili de *يَتِيَهُونَ* olmuş olur. Kim de beldeye girişin haramlığı ve şaşkın şaşkın gezme müddeti kırk yıl olduğunu söylese bu durumda *أَرْبَعِينَ*, *مُحَرَّمَةٌ* ile mansup kılınmış olacak ve vakf *فِي الْأَرْضِ يَتِيَهُونَ*’de yapılacaktır. Bu durumda *يَتِيَهُونَ* kelimesi hal konumunda olacaktır. *يَتِيَهُونَ*’nin istinafi bir cümle yapılması durumunda ise vakfin *سَنَةً أَرْبَعِينَ*’de yapılması caiz olur.⁴¹⁸

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ⁴¹⁹

“O, gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar- üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız: (Her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı. Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakın. Şüphesiz bunda inanan bir

⁴¹⁶ Uşmûnî, s. 171.

⁴¹⁷ 5. Mâide, 26-27.

⁴¹⁸ Uşmûnî, s. 177.

⁴¹⁹ 6. En’âm, 99.

topluluk için (Allah'ın varlığını gösteren) ibretler vardır” anlamındaki ayette قُنُونٌ da durulması sonrasındaki وَجَنَاتٍ kelimesinin müptedâ olarak merfû, haberinin ise mahzûf olması üzere vakf-ı kâfidir. Bu durumda iki şekilde bir haber takdir edilebilir. Şâyet takdir جنات لهم şeklinde olursa anlam “Onlar için cennetler vardır”, وَجَنَاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ şeklinde takdir edilmesi durumunda ise anlam “Üzüm bağlarından bahçeler var ya işte onları biz çıkardık” şeklinde olur. Bu Ameş’in kıraatidir. قُنُونٌ kelimesinin وَجَنَاتٍ kelimesine atfedilerek merfû okunması ise caiz değildir zira cennet üzüm bahçelerinden olup hurma dallarından olmaz. جَنَاتٍ kelimesinin حَبًّا ya da نَبَاتٍ kelimesine atfedilmesi durumunda ise vakf yapılmaz ki yukarıda ayetin meâli bu takdire göre verilmiştir. Bu kelimenin mukadder bir fiil olan أَخْرَجْنَا بِهِ ile nasp edilmesi durumunda ise خَصِرًا, مُتْرَكِيًا, خَصِرًا ve دَانِيَةً kelimelerinde durulması vakf-ı kâfi olur.⁴²⁰

وَلَتَصْنَعِيَ إِلَيْهِ أَفِيدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلَيَرْضَوْنَهُ وَلَيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ⁴²¹

“Bir de (şeytanlar), ahirete inanmayanların gönülleri bu yaldızlı sözlere meyletsin, onlardan hoşlansınlar ve işleyecekleri günahları işlesinler diye (bu fısıldamayı yaparlar)” anlamında مُقْتَرِفُونَ da durulması vakf-ı kâfidir. وَلَتَصْنَعِيَ, mahzûf bir ifade olan وَفَعَلُوا ذَالِكْ ye mutaalliktir. Bu âyetteki üç fiilde de durulmaması gerektiği söylenmiştir. Çünkü وَلَتَصْنَعِيَ ifadesi زُحْرُفُ الْقَوْلِ izafetine atfedilmiştir. Bu mesbûk olan masdarın mefkûk olan masdara atfı cinsindendir. Dolayısıyla matuf ile matufun aleyhin arası açılmaz. Bu fiillerin dizilişi fesahatin son noktasını ortaya koymaktadır. Önce ahirete inanmış gibi görünüp inanmamayarak müminleri aldatma ve daha sonra gönüllerin akması şeklinde meyletme ve sonrasında yaldızlı sözlere hoşlanarak razı olma, en son olarak da günahı işleme gerçekleşir. Sanki bunlardan her biri bir öncekinin sebebidir.⁴²²

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ⁴²³

“De ki: “Ey kavmim! Elinizden geleni yapın. Ben de (görevimi) yapacağım. Ama dünya yurduunun sonucunun kimin olacağını yakında öğreneceksiniz. Şüphesiz, zalimler kurtuluşa eremezler” anlamındaki ayette تَعْلَمُونَ da durulması, sonra gelen مَنْ’in

⁴²⁰ Uşmûnî, s. 201.

⁴²¹ 6. En’âm, 113.

⁴²² Uşmûnî, s. 203.

⁴²³ 6. En’âm, 135.

müptedâ haberinin de mahzûf bir ifade olması durumunda vakf-ı kâfî vardır. Buna göre takdir *من له عاقبة الدار فله جزاء الحسنی* anlam ise “Dünya yurdunun sonu kiminse en güzel karşılık da onun olacaktır.” *مَنْ*’in nâsp konumunda olması durumunda ise herhangi bir şekilde vakf yapılmaz, zira burada *مَنْ* istifham için olup soru cümlesiyle kimin bilineceği ortaya konulmuş olacaktır. Yani anlam “Dünya hayatının sonunun kimin için olacağını ileride bileceksiniz.” Buna göre *مَنْ* istifham olduğu için her ne kadar anlam yönüyle vakf yapılamazsa da âyet başı olması yönüyle vakf yapılmasında herhangi bir beis görülmemiştir.⁴²⁴

فَلَمَّا أَتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا أُتِيَهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ⁴²⁵

“Fakat Allah onlara iyi ve sağlıklı bir çocuk verince de, Allah’ın kendilerine verdiği çocuk konusunda O’na ortaklar koşarlar. Allah, onların ortak koştukları şeylerden yücedir” anlamındaki ayette *فَلَمَّا أَتَاهُمَا*’da durulması Âdem (a.s.) ve Havva’nın kıssasının bitip daha sonra Araplar ve onların şirk koşmasına geçtiği için vakf-ı kâfidir. Şâyet buradaki kıssa tek olup Âdem (a.s.)’dan bahsedilmesine devam etseydi ve eşiyle beraber bir sonraki âyette belirtilen şirk koşma eyleminin aidiyeti onlar için sabit olsaydı, bir sonraki âyete gitme ihtiyacı hissedilmeden *دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا*’dan sonra *عَمَّا يُشْرِكُونَ* ifadesinin gelmesi gerekirdi.⁴²⁶ Sonuç olarak şirk koşma eyleminin Hz Âdem ve eşi için sabit olma durumu herhangi bir şekilde mümkün olmamakta, bu eylemin failleri olarak müşrik Araplar gösterilmektedir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ⁴²⁷

“Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan mü’minlere Allah yeter” anlamındaki ayette *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ*’da durmak, sonrasındaki *مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* ifadesinin mahallen merfû olarak müptedâ olması durumunda vakf-ı kâfidir. Buna göre takdir *وَمَنِ اتَّبَعَكَ* olup anlam, “Sana uyanlar var ya Allah onların hepsine yeter” olur. Şâyet *مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* ifadesi mahallen merfû bir konumda lafzatullah’a atfedilirse vakf yapılmaz. Bu takdire göre anlam, “Ey Peygamber! Sana, Allah ve sana tabi olan mü’minler yeter” şeklinde olur. *وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* mahallen mecrur olup da *ك* harfine

⁴²⁴ Uşmûnî, s. 205.

⁴²⁵ 7. A’raf, 190.

⁴²⁶ Uşmûnî, s. 228.

⁴²⁷ 8. Enfal, 64.

atfedilmesi durumunda da herhangi bir vakf yapılmaz. Anlam ise, “Ey Peygamber! Sana tabi olan mü’minlere Allah yeter” olur.⁴²⁸

وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ⁴²⁹

“Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resûlünden bütün insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü, Allah’a ortak koşanlardan uzaktır” anlamındaki وَرَسُولُهُ kelimesinde durulması halinde bu kelime merfû olarak lafzatullahın mahalli olan ref mahaline atfedilmiş olmaktadır. Zira أَنَّ ifadesi sebebiyle lafzatullahı mansup okunmuştur. Lafzatullah iptidâ makamında olduğu için asıl mahalli merfûluktur. Ya da رَسُولُهُ ifadesi sıfat-ı müşebbehe olan بَرِيءٌ kelimesindeki gizli هو zamirine atfedilmiş olmaktadır. Takdir ise وَرَسُولُهُ olur. Üçüncü bir izah ise رَسُولُهُ kelimesinin, mahzup haberiyle birlikte بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ cümlesine atfedilmesidir. Bu durumda ise takdir منهم بَرِيءٌ şeklindedir. Buna göre الْمُشْرِكِينَ kelimesinde durmak vakf-ı hasen olur. İsa b. Ömer ve İbn Ebî İshak hariç tüm kurrâ وَرَسُولُهُ kelimesinin merfû okunması hususunda ittifak etmişlerdir. Bu iki kâri ise bu kelimeyi nasp ederek okumuşlardır. Buna göre vakf-ı hasen الْمُشْرِكِينَ kelimesinde değil وَرَسُولُهُ kelimesinde olmaktadır. Yani وَرَسُولُهُ kelimesi lafzatullahı atfedilmiş ya da رَسُولُهُ kelimesindeki و harfî beraberlik ifade etmiş olmaktadır.⁴³⁰

المر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ⁴³¹

“Elif Lâmi Mîmi Râ. İşte bunlar Kitab’ın âyetleridir. Sana Rabbinden indirilen gerçektir, fakat insanların çoğu inanmazlar” anlamındaki المر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ the haber yapılrısa da durum aynıdır. Anlam, “Rabbinden sana indirilenler gerçektir” şeklinde olur. Eğer المر müptedâ, تِلْكَ آيَاتُ haber yapılrı; وَالَّذِي أُنْزِلَ de ona atfedilirse مِنْ رَبِّكَ üzerinde vakf câiz olur. Sonra الْحَقُّ ile الْحَقُّ هُو takdirinde yeni bir cümle başlar. Aynı şekilde الْحَقُّ müptedâ, الْحَقُّ هُو haber yapılrısa veya مِنْ رَبِّكَ ifadesindeki her iki kelimedede tek bir haber kabul

⁴²⁸ Uşmûnî, s. 237.

⁴²⁹ 9. Tevbe, 3.

⁴³⁰ Uşmûnî, s. 240.

⁴³¹ 13. Ra’d, 1.

edilirse de böyledir. Eğer الْحَقُّ رَبِّكَ'ye sıfat yapılarak cer okunursa bu durumda vakf olmaz. Bu şekilde şaz bir kıraat mevcuttur. Bu durumda الْحَقُّ üzerinde vakfedilemez, çünkü sıfatla mevsuf arası vakıfla ayrılamaz. Özetlenecek olursa الْحَقُّ üzerinde beş vecih vardır. Bunlardan değinmek istediğimiz nokta olan birincisinde bu kelimenin birinci veya ikinci haber oluşudur. Ya mahzûf bir müptedânın haberi ya da kendinden öncesi haberdur. الْحَقُّ üzerinde vakfetmek de buna göre şekillenecektir. Bu kelimeyi اَيَّاتُ'a atfedersek onun sıfatı olur.⁴³² Anlam ise bu durumda, "Elif Lâm Mîm Râ. İşte bunlar Kitab'ın ve Sana Rabbinden indirilenin hak olan âyetleridir" olur.

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفِضَ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ⁴³³

"Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanır" anlamındaki ayette وَجَنَّاتٌ وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ ifadesinde müptedâ, haberi mahzuftur. Takdiri ise وَفِيهَا جَنَّاتٌ olur. Eğer جَنَّاتٌ 'a atfedilerse vakf yapılmaz. Yukarıdaki anlam buna göre verilmiştir. Yine وَسَخَّرَ⁴³⁴'nin kendisinde amel ettirilerek جَنَّاتٌ cer yapılırsa, yani جَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ takdirinde de vakıf değildir. Hasan-ı Basrî böyle okumuştur. Bu durumda مُتَجَاوِرَاتٌ üzerinde vakf-ı kâfi olur.⁴³⁵ Zira lafız ilişki tamam olmuş anlam ilişkisi ise devam etmektedir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يَضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ⁴³⁶

"İnkâr edenler diyorlar ki: "Ona (Muhammed'e) Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!" De ki: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de doğru yola eriştirir" anlamındaki ayette وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ diye durulması durumunda vakf-ı kâfi meydana gelir. Zira lafız tamam olsa da sonrasıyla anlam ilişkisi devam eder. Anlam ilişkisinin devam ettiğini ise inkâr edenlerin bu istekleri sebebiyle Allah'ın dilemesine bağlı olarak saptırıldıkları göstermektedir. Sonrasındaki الَّذِينَ, takdiri مُم olan mahzûf bir müptedânın haberi yapılırsa aynı ayetin sonunda bulunan مَنْ أُنَابَ de bunun gibidir yani vakf-ı kâfi olur. Ama öncesinden bedel yapılırsa vakıf değildir.

⁴³² Uşmûnî, s. 298.

⁴³³ 13. Ra'd, 4.

⁴³⁴ 13. Ra'd, 2.

⁴³⁵ Uşmûnî, s. 299.

⁴³⁶ 13. Ra'd, 27.

Anlam ise, “Kendisine yöneleni de doğru yola eriştirir ki o kendisine yönelenler ise inanıp, kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır” olur. Fakat, مَنْ أَنَابَ’ nin ayet sonu olması sebebiyle durulmasında herhangi bir beis olmaz. Yalnız en evlâ olanı بِذِكْرِ اللَّهِ’da vakf yapılmasıdır ki bu durumda vakf-ı kâfi meydana gelir⁴³⁷ ve öncesiyle sonrasının arası lafzen ayrılmış olur. Zira sonrası tenbih edatıyla başlamaktadır ve ifadelerin Allah’ı zikretmeye yönelik olması sebebiyle anlam ilişkisi devam etmektedir.

اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ⁴³⁸

“Elif Lâm Râ. Bu Kur’an, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye lâyık, göklerdeki ve yerdeki her şey kendisine ait olan Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır. Şiddetli azaptan dolayı vay kâfirlerin hâline” anlamındaki ayette وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ’de durmak, sonrasındaki ayet başında bulunan الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا’yı müptedâ olarak merfû, haberini de أُولَئِكَ yapanlara göre vakf-ı kâfidir.⁴³⁹ Başka bir görüşe göre burada zemm yapmak amacıyla kat’ yapıp vakf yapılmaz. Diğer bir görüşe göre الَّذِينَ أَدْم takdirinde bir fiilin gizlenmesiyle naspedilmiştir. لِلْكَافِرِينَ’ye sıfat, bedel veya atf-ı beyan olarak cer yapılırsa vakf değildir. Anlam ise buna göre, “Şiddetli azaptan dolayı vay o dünya hayatını ahirete tercih eden, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyen kâfirlerin hâline!” olur.⁴⁴⁰

Eğer sonraki ayet başlangıcında bulunan أَمْوَاتٌ mahzûf bir müptedânın haberi olarak yani الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ (Allah’ı bırakıp da taptıkları şeyler, yaratılmış olduklarına göre hiçbir şey yaratamazlar)⁴⁴¹ ayetinin sonunda yani وَهُمْ يُخْلَقُونَ’da durulması durumunda vakf-ı kâfi olur. Zira sonraki cümle müptedâ ve haberden müteşekkil yeni bir cümledir ve lafız ilişkisi sonlanmıştır. Anlam ise Allah’dan başka tapılanların ölümleri olarak nitelendirilmesi sebebiyle devam etmektedir. Eğer أَمْوَاتٌ، وَهُمْ يُخْلَقُونَ’a ikinci haber

⁴³⁷ Uşmûnî, s. 303.

⁴³⁸ 14. İbrahim, 2.

⁴³⁹ الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ (Dünya hayatını ahirete tercih edenler, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler.)

⁴⁴⁰ Uşmûnî, s. 307.

⁴⁴¹ 16. Nahl, 20.

yapılırsa vakıf olmaz. Eğer أَمْوَاتٌ ve يُخْلَقُونَ iki haber yapılırsa yine vakıf olmaz. وَالَّذِينَ müptedâ, أَمْوَاتٌ haber yapılırsa da aynı şekilde vakıf olmaz. Anlamı takdiri olarak, “Yaratılmış oldukları halde hiçbirşeyi yaratamayan Allah’tan başka taptıkları ölümlerdir, çünkü onlar putlardır.” Burada görüleceği üzere putlar cansız varlıklar olduğu için ölümle vasıflandırılmışlardır.⁴⁴²

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا⁴⁴³

“De ki: “*Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*” anlamında وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ da durulması durumunda vakf-ı kâfi olur. Secâvendî⁴⁴⁴ orada durulmaz demiştir, çünkü إِنَّا أَعْتَدْنَا’nın delaletiyle emir tehdit durumundadır. Yani dileyen iman etsin dileyen de inkâr etsin denilirken Allah Teâlâ inanmayanları tehdit etmektedir ve bu tehdidin de göstergesi daha sonra gelen zalimlere ateşin hazırlandığını belirten ifadelerdir. Zulümle inanmanın alakasının ne olduğu sorusuna verilebilecek en makul cevap, şirkin en büyük zulüm olduğudur. Bu ayette delalet edenle medlûlü arasında fasıl yapılırsa emir mutlak olur. Mutlak emir de vücup içindir. Yani, “dilerseniz inanın, dilerseniz inanmayın” şeklinde değil de “inanmak zorundasınız.” diye bir anlam ortaya çıkar.⁴⁴⁵ اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ⁴⁴⁶ ayetinin benzerinin delaleti hariç mutlak emir başka bir anlama hamledilemez.⁴⁴⁶

فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتُ

نَفْسًا⁴⁴⁷

(Meryem, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, biz ona ruhumuzu gönderdik de o, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü) şeklinde ayet sonunda durulması durumunda vakf-ı kâfi olur. Zira “Meryem, (kendisine tastamam bir insan şeklinde görünen bu adama): “Senden, Rahmân’a sığınırım. Eğer Allah’tan çekinen biri isen (bana kötülük etme)” dedi” anlamlamındaki sonraki ayetle anlam ilişkisi devam etmektedir. Bir sonraki ayette bulunan اِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ üzerinde vakf yapılması da

⁴⁴² Uşmûnî, s. 321.

⁴⁴³ 18. Kehf, 29.

⁴⁴⁴ Secâvendî, II, 660-661.

⁴⁴⁵ 41. Fussilet, 40.

⁴⁴⁶ Uşmûnî, s. 349.

⁴⁴⁷ 19. Meryem, 17.

bunun gibidir, çünkü كُنْتَ تَقِيًّا ifadesi şarttır ve cevabı da mahzuftur. Buna kendinden öncesi delalet etmektedir. Yani, “Ben senden sığınmışım, bana karşı bir şey yapmaya kalkışma, öğüt al!” anlamında kullanılmıştır. Ayette geçen تَقِيًّا kelimesiyle o zaman diliminde fasıklığıyla bilinen bir adamın kastedilmiş ve Hz. Meryem’in de bunu o adam zannettiği ve bundan dolayı da o adamdan sığındığı da söylenmiştir. تَقِيًّا kelimesinin mübalağayı ifade etmek için de getirilmiş olabileceği düşünülebilir. Yani “Şayet sen çok muttaki bir kişi isen ben senden Allah’a sığınırım” anlamında bir ifade olarak getirilmiş olabilir ki تَقِيًّا kelimesiyle ilgili saydığımız bu ihtimallerin dışında herhangi bir durum düşünülemez. Dolayısıyla tüm bu ifade edilenlere göre مَنَّكَ üzerinde vakıf caiz olmayıp تَقِيًّا kelimesi üzerinde durulması da vakf-ı kâfidir.⁴⁴⁸

إِلَّا تَذَكُّرَةً لِّمَن يَخْشَى تَنْزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَوَاتِ الْعُلَى⁴⁴⁹

(Bir tenzil olarak indirdik o yaradandan ki hem Arzı yarattı hem o yüksek yüksek Gökleri) anlamındaki ayette تَنْزِيلًا kelimesi mukadder bir fiille yani نَزَلَ ile mansup okunursa, önceki ayet sonunda bulunan لِّمَن يَخْشَى da durulması vakf-ı kâfidir. Eğer تَنْزِيلًا kelimesi, لِّمَن يَخْشَى dan önce gelen تَذَكُّرَةً den bedel-i istimâl olmak üzere nasp edilirse vakıf olmaz. Buna göre anlam, “Biz Kur’ânı sana zahmet çekesin diye değil, ancak (Allah’dan) korkacak kimselere bir öğüd ve yerle o yüce yüce gökleri yaradanın tedricen indirdiği bir (kitâb) olmak üzere indirdik” olur. Veya تَنْزِيلًا mefûl-u leh değil de hâl yapılırsa vakıf olmaz, çünkü birşey kendisiyle ta’lil edilemez, zira takdir şöyle olur: “Kur’ân-ı ancak talil için indirdik.”⁴⁵⁰

جَنَّاثٌ عَدُنَّ حَرَىٰ مِّنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَٰلِكَ جَزَاؤُا مَن تَرَكَى وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَن أَسْرِ بِعَبَادِي فَاصْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِى الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى⁴⁵¹

Sonrasının bir başlangıç ifadesi (istinâf) olmasına göre “(Firavun’un imana yanaşmaması üzerine) Mûsâ’ya, “Kullarımı (İsrailoğullarını) geceleyin (Mısır’dan) yürütüp çıkar. Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç” diye vahyettik” anlamındaki ayette طَرِيقًا’da durulması vakf-ı kâfidir. Ama “yakalanmaktan korkmayacağın bir yol” manasında لَا تَخَافُ فِيهِ طَرِيقًا’a sıfat yapılırsa

⁴⁴⁸ Uşmûnî, s. 358.

⁴⁴⁹ 20. Tâhâ, 4.

⁴⁵⁰ Uşmûnî, s. 364.

⁴⁵¹ 20. Tâhâ, 76-77.

lafız ve anlam ilişkisi devam edeceği için vakıf olmaz. Zira nekreden sonra gelen cümle bu nekrenin sıfatı olur. Hamza'nın kıraatine göre de yine vakıf değildir. Zira Hamza burada *لَا تَخَافُ* fiili müzarisini *لَا تَخَفُ* şeklinde emrin cevabı olarak cezimli okur. O cevabı alan emir de *فَاصْرِبْ* dir. Yani “Onlar için denizde bir yol aç ki yakalanmaktan korkmayasın.” diye vahyettik. Bu takdire göre daha sonrasında gelen *وَلَا تَخْشَى* iptidaiyedir. Dolayısıyla buradaki *لَا* nafiyledir. Anlam ise “sen boğulmaktan korkmazsın” olur. Eğer *وَلَا تَخْشَى*, *لَا تَخَفُ* üzerine atıf ile meczum yapılsa *وَلَا تَخْشَى* üzerinde durulmaz. *لَا تَخَفُ*’yu emrin cevabı yapmak caizdir. Bu durumda Arap şiirine kıyasen elif kaldırılmaz ve *لَا تَخَافُ* şeklinde okunur.⁴⁵²

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ⁴⁵³

Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık) ayetinin sonunda durulması durumunda vakf-ı kâfi olur. Burada insandan kastolunan insan nesli değil yalnızca Hz. Âdem’dir, çünkü o çamurdandır. “Sonra onu az bir su (meni) hâlinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik” anlamındaki sonraki ayette bulunan *جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً* ifadesindeki zamir her ne kadar bilinir olmasından dolayı zikredilmese de Hz. Âdem’in nesline dönmektedir, çünkü Hz. Âdem nutfeden yaratılmamıştır. O çamurdan bir insandır yani ondan yaratılmıştır.⁴⁵⁴

قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُثَلَّى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَىٰ آعْقَابِكُمْ تُنْكِرُونَ مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ⁴⁵⁵

تُنْكِرُونَ kelimesi ile ayet sonunda vakıf, şayet sonraki ayet başlangıcında bulunan *مُسْتَكْبِرِينَ* kelimesinin aynı ayetteki *تَهْجُرُونَ* ‘un failinden hal olarak nasp edilmesi durumunda kâfidir. Bu durumda iki ayetin birlikte anlamı, “Ayetlerimiz size okunuyordu da siz ökçeleriniz üzerine gerisin geri dönüyordunuz. Ona karşı büyüklük taslayarak, gece boyunca hezeyanlar savuruyordunuz” olur. *مُسْتَكْبِرِينَ* kelimesindeki zamirin hâli olarak düşünülürse vakıf yoktur. Bu durumda anlam, “âyetlerim size okunurdu da siz buna karşı büyüklük taslayarak arkanızı döner, geceleyin (Kâbe'nin etrafında toplanarak) hezeyanlar savururdunuz.” olur.⁴⁵⁶

⁴⁵² Uşmûnî, s. 369.

⁴⁵³ 23. Muminûn, 12-13.

⁴⁵⁴ Uşmûnî, s. 396.

⁴⁵⁵ 23. Muminûn, 66.

⁴⁵⁶ Uşmûnî, s. 400.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا⁴⁵⁷

“İnkâr edenler, “Kur’an ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler. Biz, Kur’an’la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk” anlamındaki ayette وَاحِدَةً جُمْلَةً الْقُرْآنُ عَلَيْهِ نُزِّلَ de vakf-ı kâfi vardır. Şayet Kur’ân’ın nüzûlüyle ilgili teşbih, cümlelerin manasına dâhil edilirse mana şu şekilde olur: Hz. Musa’ya Tevrat’ın ve diğer peygamberlere kitap ve sahifelerin bir seferde indirildiği gibi Hz. Muhammed’e de Kuran tek seferde indirilmeli değil miydi? Allah Teâla da şöyle buyurdu: O’nunla kalbini sabitleyelim diye, yani onu parça parça indirdik ki kalbini onun sabit kılmak için diğer bir ifadeyle gönlünü onunla güçlendirmek için. Hz. Peygamber ümmî olduğu için ezberlemesi için de bu şekilde indirildiği söylenmiştir. Fakat ahsen olan جملة واحدة de vakıf yapmak sonra da كذلك ile ibtida yapmaktır. كذلك ilk durumda müşriklerin sözlerine dahildir. Yani, birincide كذلك öncesine bağlı olup öbür kitaplarda olduğu gibi Kur’ân’ın tek seferde indirilmesine vurgu vardır. İkinci durumda ise كذلك sonrasına bağlı olup Hz Peygamber’in kalbini pekiştirmek amacıyla Allah Teâla’nın Rasûlüne olan sözüne dâhildir.⁴⁵⁸

وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ⁴⁵⁹

“Fir’avn’ın eşi, bu bulunan çocuk benim için de, senin için de göz bebeği (veya gözümün aydınlığı) dedi” anlamında وَلَكَ لِي قُرْتُ عَيْنٍ de vakf-ı kâfi vardır. Zeccâc, vakf-ı tamdır demiştir. Kevaşi ise, “Eğer Zeccac تام sözü ile kıraat ilminde biline anlamıyla تام kavramını değil “uygun” anlamında الصالح anlamını kastediyorsa bu ifadesi doğrudur.” Bu ifadeyle Kevâşî, لَا ‘da durmanın vakf-ı caiz olduğu vehmine engel olmak için لك ‘de durmanın müstehab oluşuna işaret ediyor gibidir. Ve bu durumu güçlendiren bir şey de Zeccac’ın bu şekildeki vakfa az karşı çıkmasıdır.

İbn Abbas’tan rivayetle: “Vakıf, لَا لِي وَلَكَ şeklinde لَا harifindedir, çünkü Firavunun karısı şöyle dedi: Senin ve benim için göz aydınlığı olur. Firavunsa şöyle dedi: Senin için evet ama benim için öyle olmaz. Sonuçta da Firavunun dediği gibi de oldu.” Ferra, Ebû Hatim ve Kûfe ehlinde bir grup, vakfın لَا harfinde

⁴⁵⁷ 25. Furkan, 32.

⁴⁵⁸ Uşmûnî, s. 416-417.

⁴⁵⁹ 28. Kasas, 9.

olması hususunda “bu bir lahn’dır” dediler.” Arapçada böyle bir vakıf vechi yoktur, çünkü şayet öyle olsaydı ref” göstergesi olan nun harfini de kullanarak Firavunun karısı تَقْتُلُونَهُ derdi, çünkü nûn harfinin hazfını gerektiren bir durum söz konusu değildir. Burada nûn harfinin hazfı ancak nehiy harfi olan لا ile olur. لا’nın nehiy olması fikri iptal olunca nunun gelmesi gerekli olur. Ayette تَقْتُلُونَهُ’nun nun’suz geldiği sabit olduğuna göre bu fiilin amilinin لا olduğu ve nûn harfinin hazfının bu لا ile gerçekleştiği bilinir. Böyle olunca da لا ile تَقْتُلُونَهُ fiilinin arasının ayrılması söz konusu olamaz. Bu görüş, fesahat, Arapça, Arap şiiri, Kitap ve Sünnet’in tevili konusunda önder imam olan İbn Abbas gibi bir âlim tarafından ön plana çıkartılmıştır. Sidiyy, İbn Abbas’ın şöyle dediğini söyler: “Şayet Firavun ‘o benim için de göz aydınlığıdır demiş olsaydı bu durum o da iman etmiş olurdu, Allah ona da, eşine olduğu gibi hidayet vermiş olurdu, fakat o imanı reddetti ve hidayet kendine haram oldu.”

Uşmûnî bu değerlendirmeleri şöyle cevaplandırır: İbn Abbas’ın görüşü Arapça’da anlaşılabilir bir görüştür. Şöyle ki تَقْتُلُونَهُ fiilinden önce gizli bir cezmeden harf vardır, çünkü öncesi buna delalet etmektedir. Ayet bu durumda sanki şu şekildedir: لا تَقْتُلُونَهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا قُرَّةَ عَيْنٍ لِي وَ لَكَ لَا şeklinde devam eder. Birinci لا ikinci لا’nın hazfolunduğunun delilidir.⁴⁶⁰

فَاقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ⁴⁶¹

“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler” anlamındaki ayet sonundaki لا يعلمون ‘da vakıf, sonrasındaki مُنِيبِينَ kelimesinin “Allah’a yönelmiş kimseler olun.” anlamında كونوا منييين şeklinde bir takdirle nasp olması durumunda vakf-ı kâfidir. Bunun delili لا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ayetidir. مُنِيبِينَ kelimesinin أنييين kelimesinin mamulü olduğu da söylenmiştir, zira bu fiille nasp olunmuştur fakat ortaya çıkması caiz değildir. Bu görüşe göre يعلمون ‘da da vakıf yapılır. Hâlbuki يعلمون ‘da, şayet “Allah’a yönelmiş olduğun halde yüzünü çevir” anlamında ve فاقم وجهك منييين şeklinde bir takdirle منييين mansup olursa vakf yapılmaz. Burada hitap Hz. Peygamber’e olmakla kasıt ümmettir.

⁴⁶⁰ Uşmûnî, s. 440.

⁴⁶¹ 30. Rûm, 30.

Sanki şöyle denilmiştir: “وَأَقِيمُوا وَجُوهَكُمْ مَنِيبِينَ إِلَيْهِ فِي هَذِهِ الْحَالَةِ” Yani, “Bu haldeyken yüzünüzü Allah’a yönelmiş olduğunuz halde çevirin.” Bu görüşe göre ise فاقم ‘dan “O kimselerden ki, dinlerini parçaladılar ve fırka fırka oldular” anlamındaki مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا⁴⁶² kadar vakıf yoktur.⁴⁶³

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ جَنَّاتٌ عَدْنٌ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ⁴⁶⁴

“Sonra biz, o kitabı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere (Muhammed’in ümmetine) miras olarak verdik. Onlardan kendine zulmedenler vardır. Onlardan ortada olanlar vardır. Yine onlardan Allah’ın izniyle hayırlı işlerde öne geçenler vardır” anlamındaki ayetin sonunda ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ‘de vakıf tam değil kâfîdir, çünkü جَنَّاتٌ عَدْنٌ ifadesi الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ‘in tefsiridir ve anlam ilişkisi devam etmektedir. Sanki “الْفَضْلُ الْكَبِيرُ هُوَ جَنَّاتٌ عَدْنٌ” denilmiştir dolayısıyla ikisinin arası ayrılamaz. Fakat ayet başı olması bakımından ayrılması mağfurdur, mâzur görülmüştür. جَنَّاتٌ kelimesini mübtedâ kabul ederek ref okuyan ve cümleyi haber sayan görüşe göre vakıf kâfîdir. Aynı şekilde ذَالِكْ de durum böyledir. Aynı şekilde جَنَّاتٌ kelimesi ism-i işaretin ikinci haberi olarak kabul edilirse de vakıf kâfîdir. جَنَّاتٌ kelimesi الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ‘den bedel olarak irab edilirse vakıf yoktur. Anlam ise, “İşte bu, girecekleri Adn cenneti olan büyük lütuftur.” Âsım’ın, بِالْخَيْرَاتِ ‘den bedel olarak جَنَّاتٍ عَدْنٍ şeklinde ta’nın kesresi şeklindeki kıraatine⁴⁶⁵ göre de vakıf yoktur. Anlam, “Yine onlardan Allah’ın izniyle hayırlı işlerde (Adn cennetine girme hususunda) öne geçenler vardır.” Yine Âsım’a göre إِبْدَانِ اللَّهِ ‘de ve الْكَبِيرِ ‘de de vakıf yoktur, çünkü bedel ve mübtedâ minh’in arası vakıf ile ayrılamaz.⁴⁶⁶

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ⁴⁶⁷

“Gökte rızkınız ve size vaad olunan şeyler vardır” anlamında وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ ‘da durulması durumunda vakf-ı kâfî olur. İbn-i Muhaysin burayı ism-i fâil olarak وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ şeklinde okumuştur. Hâlbuki Allah Teâlâ için herhangi bir

⁴⁶² 30. Rûm, 32.

⁴⁶³ Uşmûnî, s. 485.

⁴⁶⁴ 35. Fâtır, 32-33.

⁴⁶⁵ Cemâluddin Muhammed Şerif, s. 438.

⁴⁶⁶ Uşmûnî, s. 484-485.

⁴⁶⁷ 51. Zâriyât, 22-23.

mekân, yön tayin edilemez ve “gökte rızık vericidir” şeklindeki tanımlama uygun düşmez. وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ'da durulması da uygun değildir, zira sonrasında bulunan مَا تُوعَدُونَ atıf harfî olan و ile kendisine atfedilmiştir ve ref konumundadır. Matuf-la matufun aleyhin arası ayrılamaz. وَمَا تُوعَدُونَ'un istinâfiye olup haberinin daha sonraki ayet başında bulunan “Göğün ve yerin Rabbine andolsun” anlamındaki فَوَرَبِّ السَّمَاءِ olduğu da söylenmiştir. Bu durumda sonrasında bulunan ve “O (size va’dolunanlar) sizin konuşmanız gibi gerçektir” anlamındaki إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلُ مَا أَنْتُمْ تَنْطِفُونَ anlamındaki فَوَرَبِّ kaseminin cevabıdır. Bu şekildeki bir kabule göre vakfın رِزْقُكُمْ üzerinde yapılması ve sonrasında başlangıç ifadesi yapılması mümkündür.⁴⁶⁸

“Kim Allah’a güzel bir borç verecek ki, Allah da onu kendisine kat kat ödesin. Ona çok değerli bir mükâfat da vardır.” anlamında مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ اyetinin sonunda durulur ve sonraki ayet başındaki يَوْمَ kelimesinin amili de تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu görürsün⁴⁷⁶ anlamındaki cümlenin انت olan zamiri yapılırsa vakf-ı kâfi meydana gelir. يَوْمَ kelimesinin kendisinden önceki ayetle bağlantılı olduğu kabul edilmesi durumunda ise vakf yapılmaz, zira anlam bu durumda “Bugünde onlar için çok değerli bir mükâfat da vardır” olur.⁴⁷⁷

فَحَسَفْنَا بِهِ وَبِذَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيُكَانُّ اللَّهُ يَنْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْ لَا أَنْ مَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيُكَانُّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ⁴⁷⁸

“Sonunda onu da, sarayını da yerin dibine batırdık. Allah’a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi!” anlamındaki ayetin sonunda bulunan مِنَ الْمُنتَصِرِينَ’de yapılan vakf kâfidir. Daha sonraki ayette bulunan “Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, ertesi sabah «vay!» dediler” anlamındaki وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيُكَانُّ kelimesi hakkında görüş ayrılığı mevcuttur. وي ve كان olmak üzere iki kelimedden mürekkep olduğunu söyleyenler olmuştur. وي harftir, أنه da başka bir harftir denmiştir. وي müzari isim fiildir, كان ise harftir denilmiştir. وي’in ويك’nin kısaltması olduğu ك ise muzafun ileyh konumunda zamir olduğu görüşü de vardır. Anlamı اعجب لم فعلت كذا yani, “Niçin böyle yaptın, şaşırdım!” şeklindedir. Kisai وي’de vakıf yapar, كان’de ibtida yapar ve bu görüşünü Ferra’nın şu sözüyle şahitlendirir: “Basra halkından bir Şeyh bana şöyle rivayet etti: ‘Bir bedevî kadını, kocasına [yazık sana, oğlun nerde?] derken işittim. Adam karısına [ويك إنه وراء البيت] [görmedin mi? Evin arkasında] cevabını vermiştir. Buna göre bu ayette وي ve كان ikilisinin manası şöyledir: “Kâfirlerin kurtulamayışına ve Kârunun başına gelenlere şaşarım.” Denilmiştir ki ويك ‘deki ك harfinin harf-i hitap olduğu أنه ‘nun harf ve aslının انه ويليك olduğu ل harfinin de hazf edilmiştir. Burada, Kârun ve halkının giysilerine şaşıran bir cemaate hitap olarak geldiği, ayıplamayı hak

⁴⁷⁶ 57. Hadîd, 12.

⁴⁷⁷ Uşmûnî, s. 591.

⁴⁷⁸ 28. Kasas, 81-82.

edenin bir şahıs olmadığı da rivayet olunur. Çünkü şaşırıanlar mümin olmaları dolayısıyla kınanmayı hak etmiyorlardı. Onlar Musa (a.s.)'ın ashabıydılar.

Şöyle bir açıklama da getirilir: **وي** ve **كأنه** harftir.⁴⁷⁹ Sık kullanımdan dolayı bitişik yazılmışlardır. Bu durumda **وي**'in manası taaccüp olur. “Yâ ve kâf” iki ayrı harfken neden bitişik yazılmıştır denilirse, tıpkı **يا ابن امي** de olduğu gibi çok kullanıldıklarından tek bir harfmiş gibi yazılmışlardır. Bu iki kelime mushafta **وي كأنه** şeklinde tek bir harf gibidir. Bu durumda **وي**'in manası tenbih, **كأنه** ise zecr kelimesidir. Bu şekilde olduğunda **وي** ‘de vakıf yapılabilir. Mana ise “Dikkat et ve yaptığın şeyi terkedip uzaklaş” şeklinde olur.⁴⁸⁰

Uşmûnî'nin vakfı kâfî ile ilgili vermiş olduğu örnekleri incelediğimizde vakf-ı tamda olduğu gibi vakf-ı kâfiyi de tespit kriterinin lafız ve mana ilişkisine dayandığını görürüz. Kelime, lafız ve mana yönünden tamam olmakla birlikte, sonrası ile anlam yönünden ilgisi devam eden yerlerde Uşmûnî vakf-ı kâfiyi tercih etmiştir. Bu örnekler dikkatle incelendiğinde vakıf yapılması durumunda lafız tamamdır ve ortaya mantıklı bir anlam da çıkmaktadır. Buna rağmen mananın kendisinden sonraki ayetle ilgisi devam etmektedir. Uşmûnî bu sebeple böyle durumlarda kâfî vakfı tercih etmiştir.

⁴⁷⁹ Uşmûnî burada kendi görüşünü belirtmektedir.

⁴⁸⁰ Uşmûnî, s. 447-448.

3. Vakf-ı Hasen'in Anlama Etkisi

Kelâm tamam olmuş, bir mana bütünlüğü sağlanmış olmakla beraber lafzen sonrasıyla irtibatın devam ettiği yerde yapılan vakfa denilir. Anlam yönüyle her ne kadar böyle bir yerde vakıf yapmak makul karşılanırsa da sonrasıyla mana bütünlüğünün en üst düzeyde sağlanamaması ve irap noktasında birbirini gerektiren unsurların aralarının ayrılması sebebiyle böyle bir yerde vakf yapmak uygun değildir

⁴⁸¹الم eğer اِقْرَأْ gibi mahzûf bir fiille mansup olursa vakf-ı hasen olur.

الم eğer mukadder kasem harfî ile mansup olursa vakıf olmaz ve ذَلِكَ الْكِتَابُ kasemin cevabı yerine geçer. Sanki Yüce Allah şöyle demiştir: “Bu harflerin hakkı içi Ya Muhammed! Gerçekten bu kitap, senin kendisi ile senden önceki peygamberlerin lisanı üzere vaatte bulunduğu kitaptır. Mukadder kasem harfî kendinden sonrakinde fayda meydana geldiği için sonrasına taalluk eder de sonrasında ayrılmaz, çünkü kasem için mutlaka bir cevap gerekir ve bu kasemin cevabı kendinden sonradır. Kasem kasem edatına ihtiyaç duyar. Burada kelimeler kasem edatından aridir.

Eğer الم müpteda olur, ذَلِكَ haberi olursa yine vakıf olmaz. Ve yine الم birinci müptedâ, ذَلِكَ ikinci müptedâ, الْكِتَابُ ikinci müptedâyâ haber, ikinci müptedâ haberi ile birlikte cümle olarak birinci müptedâyâ haber olursa yine vakıf olmaz. Bu takdirde ذَلِكَ ismi işareti, haber cümlesini müptedâyâ bağlayacak bir bağlaca ihtiyaç bırakmamış olmaktadır. Burada haberin taaddüdünden ve ikinci haberden biri cümle olduğundan dolayı bu açıklama tatmin edici değildir. Fakat تَسْعَى fiilinin haber yapılması şartı ile فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى ayetinde olduğu gibi düşünecek olursak burada da bu açıklama anlaşılır olabilir. Zira bu durumda ikinci haber konumunda olan تَسْعَى cümlesini, müptedâsına bağlayacak açık bir bağlaç bulunmamaktadır. Bu açıdan bizim örneğimize benzemiş olmaktadır. تَسْعَى fiilinin sıfat yapılması durumunda ise böyle olmaz. Yani bu fiil sıfat olarak mutlaka bir rabita ihtiyaç duyar.

Eğer الم birinci müpteda, ذَلِكَ ikinci müptedâ, الْكِتَابُ bedel veya atf-ı beyan olursa الْكِتَابُ üzerinde vakıf hasen olur. Eğer الْكِتَابُ müptedâ, لَا رَيْبُ haber olursa vakıf olmaz. Ya da الْكِتَابُ müptedâ, لَا رَيْبُ ikinci haber olursa yine vakıf olmaz. Veya لَا رَيْبُ ikinci müptedâyâ haber olursa ya da ikinci müptedâ ve haberi birinci müptedânın haberi olursa

⁴⁸¹ 2. Bakara, 1.

vakıf yapılmaz. İşte bu durum bu harflerin mureb oldukları kavli üzere surelerin evvelinde bulunan bütün harfler hakkında ifade edilir. Ayrıca bu harflerin irabda mahalleri yoktur. ذَلِكْ üzerinde vakıf caiz olmaz, çünkü الْكِتَابُ ya ذَلِكْ'ye bedel olur ki en doğru görüş budur ya da ذَلِكْ'ye haber veya bedel olur, makablinden ayrılmaz.⁴⁸²

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتْ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتْ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ
قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ⁴⁸³

“Yahudiler, “Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller” dediler. Hıristiyanlar da, “Yahudiler bir temel üzerinde değiller” dediler. Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar. (Kitab'ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti...” anlamındaki ayette كَذَلِكَ'deki ك'ın ehl-i kitabın kavline taalluk etmesi üzerine يَتْلُونَ الْكِتَابَ'da durulması durumunda vakf-ı hasen olur. Anlam ise şöyle olur: “Arap müsteşriklerden bilmeyenler Yahudi ve Hıristiyanların dediği gibi dediler. İşte onlar cehalette birdirler.” كَذَلِكَ üzerinde vakfeden, kâf harfinin Yahudilerin tilâvetine râci olduğu görüşünü benimsemiş olur ve يَتْلُونَ الْكِتَابَ ifadesini hıristiyanlara râci kılar. Anlam ise, “Hıristiyanlar kitabı, Yahudilerin okuduğu gibi okur” olur. O iki fırkanın her birisi de ehl-i kitaptır. Herbir fırka diğer fırkanın benimsediği görüşü inkâr eder. Bu iki fırka Yahudilerin Hıristiyanlığı, Hıristiyanların da Yahudiliği burhansız, hüccetsiz inkâr ettiği gibi İslâm dinini de inkâr etmişlerdir. Onların yolu Arap müşriklerinden kitabı bilmeyenlerin yolunun aynısıdır. Ehl-i kitabın İslâm dinini inkâr etmede delili olmadığı gibi Arap müşriklerinin de hücceti yoktur. Dolayısıyla onlar cehalette birdirler.⁴⁸⁴

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى

الْمُتَّقِينَ⁴⁸⁵

“Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa...” anlamında إِنْ تَرَكَ خَيْرًا ifadesinde durulması durumunda vakf-ı hasen meydana gelir. Ayrıca bu şekilde durulması durumunda herhangi bir vakfın olmayacağı da söylenmiştir, çünkü daha sonra gelen الْوَصِيَّةُ kelimesi faili isimlendirilmeyen meçhul bir كُتِبَ fiili ile merfû kılınmıştır. الْوَصِيَّةُ kelimesi fâil makamına kâim olmuş ve كُتِبَ fiili

⁴⁸² Uşmûnî, s. 49.

⁴⁸³ 2. Bakara, 113.

⁴⁸⁴ Uşmûnî, 74- 75.

⁴⁸⁵ 2. Bakara, 180.

ile merfû olmuştur. Buna göre anlam, “Siz vasiyet etmeye güç yetirmenizden dolayı vasiyet size farz kılındı. الْوَصِيَّةُ kelimesi hakkındaki diğer bir görüş de bu kelimenin لِلْوَالِدَيْنِ ‘deki lââm harfî ile merfû kılındığıdır. Yani mukadder bir ifade ile şu mana denilmek istenmiştir: “Size ana-babaya vasiyyet etmeniz söylendi. Dolayısı ile fiil-fâil, kavîl-mekûl arasını açmak câiz olmadığı için yukarıda da ifade edildiği üzere burada hiçbir şekilde vakf yapılamaz. Bu ayette الْوَصِيَّةُ kelimesi ile ilgili olarak üçüncü bir ihtimal daha vardır. Bu ihtimal, الْوَصِيَّةُ kelimesinin müptedâ olmak üzere merfû ve daha sonrasında gelen لِلْوَالِدَيْنِ’nin ise bu kelimenin haberi olmasıdır. Bu durumda كُتِبَ’nin mefulü mahzuftur ve anlam da şöyledir: “Vasiyet etmeniz sizlere farz kılındı.” Daha sonra a vasiyyetin kimler için olduğu açıklandı. Veya كُتِبَ fiili mahzûf bir müptedânın haberidir. Bu durumda takdir الإيصاء olup anlam, “Vasiyyet etmek size farz kılındı” olur.

Vasiyyet ana-baba ve yakınlar içindir. İşte bu takdir üzere خَيْرًا ve بِالْمَعْرُوفِ kelimeleri üzerinde vakf-ı hasen vardır. Eğer بِالْمَعْرُوفِ’den sonra gelen حَقًّا kelimesi masdar olmak üzere mansup ise vakf-ı kâfi olur. Anlam ise bu durumda şöyle olur: “Bugün, vasiyyet sizlere gerçekten gerekli bir şekilde farz kılındı.”⁴⁸⁶

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ⁴⁸⁷

“Allah’ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır.” anlamında ayette عِنْدَ اللَّهِ diyerek durulması durumunda vakf-ı hasen vardır. Ferra, وَصَدُّ ayetinin bir öncesindeki ifade olan كَبِيرٌ kelimesi üzerine atfedildiği görüşünü savunmaktadır. Fakat bu durum mana bozukluğundan dolayı reddolunmuştur, zira bu takdir üzere anlam şöyle olmaktadır: “De ki o ayda savaşmak büyük bir şeydir ve yine o ayda savaşmak küfürdür.” Ebû Cafer bu görüşün iki açıdan yanlış olduğunu belirtmiştir. Birincisi, ilim ehli içerisinde haram ayda savaşmanın küfre götüreceğini savunan kimse bulunmamaktadır. Ayrıca bu ayetin devamında عِنْدَ اللَّهِ

⁴⁸⁶ Uşmûnî, s. 85.

⁴⁸⁷ 2. Bakara, 217

buyrularak mescid ehlinin mescidden çıkarılmasının, Allah katında katlden daha büyük bir günah olmadığı vurgulanmıştır. İkincisi ise, *وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ* ifadesinin *قُلْ قَاتِلْ* üzerine atfedilmiş olmasıdır. Bu takdirde mana, “De ki, o ayda savaşmak, Allah yolundan alıkoymak ve onu inkâr etmek büyük birşeydir” olur ki bu anlam fasittir, zira sonrasında ifade edildiği üzere Allah katında daha büyük olan şey mescid ehlinin mescidden çıkarılmasıdır.” Bu görüşü savunan kişi ise Kenzâvî’dir.⁴⁸⁸

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ⁴⁸⁹

“İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler” anlamındaki ayette *وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا* üzerinde durulup sonrasındaki *وَصِيَّةً* kelimesinin müptedâ olmak üzere merfû okunması durumunda vakf-ı hasen vardır. Yani, “Artık onlara eşleri için vasiyyet etmeleri gerekir.” Ya da *وَصِيَّةً* kelimesi *كُتِبَ* fiili ile merfû kılınır. Bu durumda ise anlam, “Onlara vasiyyet farz kılındı” olur. *وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ* kavli *وَصِيَّةً* kelimesinin sıfatı olur. Bu takdir *وَصِيَّةً* kelimesinin *كُتِبَ* fiili ile merfû olduğundaki durumdur. *وَصِيَّةً* kelimesinin mastar olmak üzere mansup okunması durumunda vakıf olmayıp mana “vasiyyeti önerirler” olur. Ammânî şöyle der: “الَّذِينَ müptedâ olup, *أَزْوَاجًا*’e kadar olan kısım sila olur ve *أَزْوَاجًا*’den sonraki kısım ister naspedilsin ister merfû kılınsın müptedânın haberi olursa *أَزْوَاجًا* üzerinde vakf yapılmaz, çünkü bu cümle müptedânın haberi konumundadır. Dolayısıyla müptedâ ve haberin arası ayrılmaz.”⁴⁹⁰

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ⁴⁹¹

“Derken, Allah’ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût’u öldürdü. Allah, ona (Davud’a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti” anlamındaki ayette *فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ*’de sonrasındaki *وَقَتَلَ*’de bulunan vâv harfî atıf için olsa da vakf-ı hasen vardır, çünkü vâv cümleyi cümleye atfetmiştir. Dolayısıyla iki cümle arası ayrılmış gibidir. Bazıları ise *فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ*’de fâ harfinin konumundan dolayı vakf

⁴⁸⁸ Uşmûnî, s. 91.

⁴⁸⁹ 2. Bakara, 240.

⁴⁹⁰ Uşmûnî, s.94.

⁴⁹¹ 2. Bakara, 251.

edip daha öncesinde etmemişlerdir, çünkü hezimet Dâvûdun Câlut’u öldürmesi idi. Ayette kendisine mezkûrun delâletinden dolayı ihtiyaç duyulmayan bir hazif vardır. Ayetin manası şöyledir: “Rableri onlara icâbet ve yardım etti de onlar bunun üzerine Allah’ın yardımını ile o düşmanlarını hezimete uğrattılar. Hezîmetin, yardımın istenmesinden sonra zikredilmesi icâbet manasının olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla فَهَزَمُوهُمْ ifadesi önceki ayet sonunda bulunan “bizi kâfirler kavmi üzerine muzaffer kıl” anlamındaki duâyaya icabet edildiğini ve kâfir kavmin hezimete uğratıldığını göstermektedir. Buna göre ayet sonu olması dışında وَأَنْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ üzerinde vakf-ı tâm ile durulmaz. Anlamın tamam olması amacıyla فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ denilerek durulması vakf-ı tamın gerçekleşmesi açısından gereklidir.⁴⁹²

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ⁴⁹³

“Rabbimiz! Şüphesiz sen, hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacaksın. Şüphesiz Allah va’dinden dönmez” anlamındaki ayette رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ ‘den sonraki ifade ilimde derinleşenlerin değil Allah’ın kelâmıdır. Öncesindeki âyet göz önünde bulundurulduğunda muhataptan gaybete bir geçiş olduğu görülür. Yani 494 إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ifadesinde olduğu gibi muhatap zamiri kullanılmayıp 495 إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ şeklinde zahir isim tercih edilmiştir. Zahir isim de gaybet kabilindendir. Buna göre 496 إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ âyet sonunda durulduğunda vakf-ı hasen olur.

قَالَ رَبِّ ائْتِنِي غُلَامًا وَاقْدِرْ عَلَيَّ الْكَبِيرَ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ⁴⁹⁷

(Zekeriya, “Ey Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çatmış iken ve karım da kısır iken benim nasıl çocuğum olabilir?” dedi) anlamındaki ayette عَاقِرٌ kelimesi üzerinde durulduğunda vakf-ı hasen olur. Fakat bazıları Zekeriyya (a.s.) ve hanımının durumunun bu şekilde olduğuna işaret etmek amacıyla كَذَلِكَ kelimesinde durmuşlardır. كَذَلِكَ Kelimesinde vakf yapıldığında Zekeriyya (a.s.) sanki şunu ifade etmektedir: “Ya

⁴⁹² Uşmûnî, s. 96.

⁴⁹³ 3. Âli İmrân, 9.

⁴⁹⁴ 3. Âli İmrân, 8.

⁴⁹⁵ 3. Âli İmrân, 9.

⁴⁹⁶ Uşmûnî, s. 109.

⁴⁹⁷ 3. Âli İmrân, 40.

Rabbi! Bizim durumumuz bu şekilde olduğu halde nasıl çocuk sahibi olabiliriz?” Bunun üzerine âyetiyle Allah Teâlâ: “Allah dilediğini yapar, siz hangi halde olursanız olun sizin çocuğunuz olabilir” şeklinde cevap vermektedir.⁴⁹⁸

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَتَوْفَيْكَ وَرَافِعُكَ إِلَىٰ وَمُطَهَّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَىٰ مَرْجِعِكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ⁴⁹⁹

“Hani Allah şöyle buyurmuştu: “Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim. Seni inkâr edenlerden kurtararak temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamete kadar küfre sapanların üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz yalnızca banadır. Ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim” anlamındaki ayette كَفَرُوا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا da durulması durumunda vakf-ı hasen meydana gelir. Şâyet اتَّبَعُوكَ’daki hitap Peygamber (sav) ve O’na uyanlarsa anlam şöyle olur: “Ey Muhammed! Sana uyanları kıyamet gününe kadar kâfir olanların üstünde tutacağım.” Fakat bu anlam öncesiyle lafız ve mana bakımından ilgisiz olur, çünkü bu istinâfî bir cümledir ve kendisinin haberi vardır. (ne anlama geldiğine bak) Allah Teâlâ’nın كَفَرُوا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ifadesinden murad; ispat ve delil getirmede başka bir görüşe göre hükümlanlık ve üstün gelme hususunda kâfirlerin üzerine Müslümanların galip gelmesidir. Bunu Sevban’ın Sahihindeki şu hadis teyid edicidir: “Ümmetimden bir gurup hak üzere galip gelmeye devam edecektir. Allah’ın emri gelinceye kadar onlara muhalefet edenler zarar veremeyecektir.”⁵⁰⁰ Buradaki hitaptan kastedilenin İsa (a.s.) olduğu söylenmiştir. Şâyet hitap Peygamberimiz (sav)’e değil de İsa (a.s.)’a olursa كَفَرُوا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا da vakf yapılmaz. Âyet-i kerimde zikredilen İsa (a.s.)’dır, zira ifadeler Hz. İsa’yı öldürmeye çalışan ve kendisinin peygamber olduğunu inkar eden Yahudiler hakkındadır.⁵⁰¹

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ⁵⁰²

“Kitap ehlinde öyleleri var ki, Allah’a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah’a derinden saygı duyarak inanırlar. Allah’ın âyetlerini az bir değere satmazlar.

⁴⁹⁸ Uşmûnî, s. 118.

⁴⁹⁹ 3. Âli İmrân, 55.

⁵⁰⁰ Buhârî, Menâkıb, 28; Tevhid, 29.

⁵⁰¹ Uşmûnî, s. 120-121.

⁵⁰² 3. Âli İmrân, 199.

Onlar var ya, işte onların, Rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir” anlamındaki ayette **وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ** deki vakfin hasen olduğu genel kabuldür. Zira ortada mantıklı bir anlam olmasına rağmen kitap ehlinin vasıfları anlatılmaya “Allah’ın âyetlerini az bir değere satmazlar. Onlar var ya, işte onların, Rableri katında mükâfatları vardır” ifadeleriyle devam etmektedir. Bazı kişilerse vakfin **خَاشِعِينَ** de yapılması daha sonra da **لَهُ**’den başlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu durumda anlam “Allah için, Allah’ın âyetlerini az bir değere satmazlar” şeklinde değişir. Fakat bu kişiler **لَهُ**’deki **ل** harfinin daha sonrasına bağlanmayacağını gözardı etmişlerdir, çünkü **لَهُ** , **خَاشِعِينَ**’ye anlam olarak bağlanmıştır ve ayrılamazlar. Ayrılması durumunda kime derinden saygı duyulacağı belli olmamaktadır.⁵⁰³

وَابْتَئُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَن يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللهِ حَسِيبًا⁵⁰⁴

“Yetimleri nikah çağına erinceye kadar deneyiniz” anlamında **وَابْتَئُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا** da durmak vakf-ı hasendir. Kimi âlimler ise **الْيَتَامَىٰ**’da durmanın daha iyi olacağı görüşündedirler zira daha sonra gelen **حَتَّىٰ** anlam itibariyle ibtidâ için değil ibtidânın sona erdiğini belirtmek amacıyla gelmiştir. Yani âyette ifade edilen yetimlerin denenmesinin son noktası buluş çağıdır. Buluş çağıyla beraber bu deneme süresi sona erer. Bu durumda anlam “buluş çağına erdiklerinde değil erinceye kadar yetimleri deneyin” olur. Nitekim âyette buna zıt bir anlam bulunmamaktadır. **الْيَتَامَىٰ**’da durduktan sonra **حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ** ile başlangıç yapılır ve cevap da mahzûf olur. Anlam ise “Taki onlar buluş çağına erdiklerinde (deneme işlemi sona erdiğinde), eğer reşid olduklarını görürseniz onları evlendirin ve mallarını kendilerine verin...” şeklinde olur. **فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا** (eğer reşid olduklarını görürseniz) şeklinde devam eden ifade de hazfedilen cevaba delalet etmektedir. Bu ayet içerisinde bulunan **رُشْدًا** kelimesinin sonrasıyla sıkı bir anlam bağı bulunduğundan bu kelime vakf yapılıp sonrasıyla ibtidâ yapılamaz.⁵⁰⁵

⁵⁰³ Uşmûnî, s. 144.

⁵⁰⁴ 4. Nisa, 6.

⁵⁰⁵ Uşmûnî, s. 147.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقِيَهَا إِلَى مَرْيَمَ مِنْهُ فَآمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ إِنَّهُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا⁵⁰⁶

İnşâda durmak vakf-ı hasendir fakat daha sonrasındaki وَكَلِمَتُهُ أَلْقِيَهَا 'daki lafzatullah'a vakf-ı ahsendir. Bu durumda ise وَرُوحُ ifadesi أَلْقِيَهَا 'daki lafzatullah'a dönen mustatir merfû zamire atfedilmiş olur. Şâyet أَلْقِيَهَا cümlesi وَكَلِمَتُهُ ifadesine sıfat yapılsa وَكَلِمَتُهُ üzerinde vakf yapılamaz. Bu açıklama tatmin edici değildir. Çünkü وَكَلِمَتُهُ marifedir. أَلْقِيَهَا cümlesi ise nekre tevilinde cümledir ve mecrur olan وَكَلِمَتُهُ terkipteki muzafun iley olan zamirin hâlidir. Bu zamirin âmili izafet anlamıdır. Buna göre terkip (كلمة الله ملقيا ايها) şeklinde olup manası şöyle olur: "Allah'ın Meryem'e attığı kelimesi olduğu halde."

أَلْقِيَهَا'nın وَكَلِمَتُهُ'ya sıfat, amili olmadığından dolayı da hal yapılmasının caiz olmadığını söyleyenler bulunmaktadır. Bu durumda mana aynı kalmakla beraber أَلْقِيَهَا yeni bir cümle olmuş olur. Bu âyetle ilgili olarak yaşanmış bir hadise anlatılmaktadır:

Hristiyanlardan biri Ali b. Hüseyin b. Vâkıd el-Mervezî ile Hz. İsa hakkında tartışımı ve وَرُوحُ مِنْهُ ayetinde yola çıkarak Hz. İsa'nın Allah'ın bir parçası olduğunu iddia etmiştir. el-Mervezî ise "Göklerde ve yerde ne varsa, hepsini kendinden sizin emrinize vermiştir." ayetini okuyarak şöyle cevap vermiştir: "Sizin mantığınıza göre bu ayetten, bu ayette sayılan şeylerin de Allah'ın bir parçası olması sonucu ortaya çıkar Oysa siz dahil hiçkimse bunu kabul etmemektedir." Bunun üzerine hristiyan söyleyecek bir şey bulamamış ve müslüman olmuştur.⁵⁰⁷

Ubeyy b. Kab'dan şöyle bir rivâyette bulunulmuştur: "Allah Teâlâ âdemoğullarının ruhunu yarattığında onlardan söz aldı ve sonra o ruhları Âdem (a.s.) sülbüne gönderdi. İsa (a.s.)'ın ruhunu ise kendi yanında tuttu. Onu yaratmak istediğinde bu ruhu Meryem'e gönderdi ve böylece İsa (a.s.) bu ruhtan var olmuş oldu. Bundan dolayı وَرُوحُ مِنْهُ buyurdu." İsa (a.s.)'ın Allah'ın ruhu olmasının anlamı Cebrail'in Allah'ın emriyle Meryem'e üflemesidir. Burada üfleme ruh anlamında kullanılmıştır zira buradaki üfleme ruhtan çıkan bir rûzgârdır. Ya da ruh değil de ruh sahibi anlamında kullanılmıştır da Allah'a teşrif amaçlı izafe edilmiştir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ 4. Nisa, 171.

⁵⁰⁷ Uşmûnî, s. 169.

⁵⁰⁸ Uşmûnî, s. 170.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ⁵⁰⁹

’أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ’de durulması vakf-ı hasendir. Burada mahzuf bir ifade vardır. Anlam ise şöyledir: “Melekler: 'Haydi canlarınızı kurtarın!' derler.” Bu ifadelerdeki olayın dünyada cereyan ettiği ve şiddetli ölüm sancıları içinde çırpınıldığı düşünülerek vakf ’أَنْفُسَكُمْ’ kelimesinde yapılır. Şâyet meleklerin bu ifadelerinin ölüm gerçekleşip ahirette cereyan ettiği düşünülürse bu durumda vakf daha sonrasında gelen ’الْيَوْمَ’ kelimesinde yapılır ve anlam da “Bugün canlarınızı azaptan kurtarın!” olur. İbtidâ ise ’تُجْزَوْنَ’ ile yapılır. ’الْيَوْمَ’ kelimesinin ’تُجْزَوْنَ’ ile mansup yapıldığı da söylenmiştir. Bu kelime eğer ’تُجْزَوْنَ’ ile mansup yapılırsa bu durumda vakf ’أَنْفُسَكُمْ’ ibtida ise ’الْيَوْمَ’ kelimesiyle yapılır. Buradaki ’الْيَوْمَ’ kelimesinden kastedilen ise ya kıyamet günü ya da Allah’ın huzurunda durulacak olan gündür.⁵¹⁰

قَالَ مَا مَنَّكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ⁵¹¹

“Allah, “Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?” dedi. (O da) “Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın” dedi.” anlamındaki ayette ’إِذْ أَمَرْتُكَ’de durulması soru ve cevabın arasında anlayışı kolaylaştırıcı bir ayrılık meydana getirdiğinden dolayı vakf-ı hasendir. Fakat anlam ve lafız ilişkisi devam etmekte, Allah’ın sormuş olduğu soruya cevap beklenilmektedir. Daha sonra gelen ve ’قَالَ’ ile başlayan fiil ise bu sorunun cevabı olup cevabın başında gelen ’ف’ harfi hazfedilmiştir. Hazfedilen bu ’ف’ harfi de lafız ilişkisinin devam ettiğini göstermektedir. İstifhâm için olan ’مَا’ müptedâ olup sonrasında gelen cümle ise onun haberidir. Bu durumda meydana gelecek anlamlar ise şunlardır: “Hangi şey secde etmekten seni alıkoydu?” ya da “Seni secde etmemeye götüren şey nedir?”⁵¹²

قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ⁵¹³

“Allah, dedi ki: “Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır” anlamındaki ayette ’قَالَ اهْبِطُوا’ emrinde

⁵⁰⁹ 6. En’âm, 93.

⁵¹⁰ Uşmûnî, s. 200.

⁵¹¹ 7. A’raf, 12.

⁵¹² Uşmûnî, s. 211.

⁵¹³ 7. A’raf, 24.

durmak vakf-ı hasendir. Ahfeş'e göre ise burada, sonrası müptedâ عُدُوْا ise haber yapılması durumunda vakf-ı tam meydana gelir. Bu durumda "bazınız bazınızın düşmanıdır" şeklinde genel bir anlam ortaya çıkmakta, anlamsal olarak olarak iritbatı sona ermektedir. Müpteda ve haber olmasıyla da lafzî ilişki bitirilmiş olur. اهْبِطُوا emrinden sonraki cümle bu emirdeki zamirden hal yapılması durumunda ise herhangi bir şekilde vakf yapılmaz ve bu durumda anlam şöyle olur: "Kiminiz kiminize düşman olarak inin oradan."⁵¹⁴

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ اتَّقُوا اللَّهَ عَلَى مَا لَا تَعْلَمُونَ⁵¹⁵

"Çirkin bir iş işledikleri vakit, "Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti" derler" anlamında وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا da durulması vakf-ı hasendir. Ayetin daha sonrasında onların bu iddialarının yanlış olduğunu Allah onlara bildirmek amacıyla Rasûlüne hitaben: "De ki: "Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?" buyurmuştur. Dolayısıyla öncesi ve sonrasında anlam ilişkisi devam etmektedir. Buradaki vakfın hasen olma sebebi iki itikadı ayırmasından dolayıdır, çünkü kâfirlerin babalarını taklit etmeleri herhangi bir ilme dayanmamaktadır. Onların "bize bunu Allah emrediyor" şeklindeki ifadeleri ise Allah adına uydurulmuş iftiradan başka bir şey değildir. Her şeyin Allah'ın iradesi dâhilinde olması onları böyle yanlış bir düşünceye itmiştir. Fakat Allah'ın iradesi dâhilinde olan her şeyden Allah'ın razı olması ve dolayısıyla bu şeyleri emretmesi düşünülemez. Allah'ın emrettiği konular kişileri hidâyete erdirecek, iki cihan saadetini temin edecek hususlardır. Şeytan ve onun yeryüzündeki temsilcileri olan Ebû Leheb ve Ebû Cehîl gibi küfür üzere öleceğini bildiklerine de -her ne kadar bu kişilerin iman etmeyeceklerini ezeli ilmi ile bilse de- iman etmelerini emreder, çünkü onlar, zahirde iman etme gücünü bünyelerinde barındırmaktadırlar. Fakat iman etmeyeceklerine dair Allah'ın ezeli ilminden dolayı bâtını olarak bu güç kendilerinden alınmıştır.⁵¹⁶

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ⁵¹⁷

⁵¹⁴ Uşmûnî, s. 212.

⁵¹⁵ 7. A'raf, 28.

⁵¹⁶ Uşmûnî, s. 212-213.

⁵¹⁷ 7. A'raf, 46.

“İkisi (cennet ve cehennem) arasında bir sur, A'râf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar. Cennetliklere, “Selâm olsun size!” diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir, ama bunu ummaktadırlar” anlamındaki ayette سَلَامٌ عَلَيْكُمْ da durmak vakf-ı hasendir. Vakfin daha sonra gelen لَمْ يَدْخُلُوهَا da yapıp وَهُمْ يَطْمَعُونَ ile ibtidâ yapılması gerektiğini belirten âlimler de bulunmaktadır. Bu durumda anlam “Henüz cennete girmedikleri halde cennetliklere, “Selâm olsun size!” diye seslenirler.” olur.⁵¹⁸ وَهُمْ يَطْمَعُونَ ise “Onlar cennete girmeyi isterler” anlamında nefye bitişmeyen ibtidâ bir cümle olur. Buna göre هُمْ müptedâ sonrasında cümle halindeki يَطْمَعُونَ ise haber olur.

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ⁵¹⁹

“Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz...” anlamındaki ayette عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ da durmak Uşmûnî’ye göre vakf-ı hasen Ahfeş’e göre ise vakf-ı tâmdır. Ahfeş, وَآخَرِينَ kelimesinin kendinden önceki fiile atfolunmayan gizli bir fiille mansup olduğunu belirtmiştir, zira bir kelimenin fiille nasp olunması daha evladır. وَعَدُوَّكُمْ kelimesi قُوَّةٍ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ ifadesine atfedilirse vakf yapılmaz. Ya da عَدُوَّكُمْ kelimesi وَآخَرِينَ kelimesine atfedilirse bu durumda da vakf yapılmaz ve anlam şöyle olur. “Sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz” olur.⁵²⁰ Uşmûnî’nin vakf-ı hasen demesinin sebebi وَآخَرِينَ kelimesini öncesine atfedilmiş olarak değerlendirmesidir. Buna göre anlam ve atıf olması sebebiyle de lafız ilişkisi kesilmeyip devam etmektedir.

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ⁵²¹

“Andolsun, Allah birçok yerde yardım etti...” anlamında لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ de durmak vakf-ı hasendir. Zira sonrasıyla olan ilişki; lafzın atıf harfîyle, anlamın da yardımın birçok yerle sınırlı kalmayıp Huneyn Savaşı Günü’nde olmasıyla da devam etmektedir. Kimi âlimlere göre de burada durulması يَوْمَ حُنَيْنٍ نَصَرَكُمُ takdirinde mahzuf

⁵¹⁸ Uşmûnî, s. 212.

⁵¹⁹ 8. Enfal, 60.

⁵²⁰ Uşmûnî, s. 237.

⁵²¹ 9. Tevbe, 25.

bir fiilin var olması üzerine vakf-ı kâfidir. Buna göre lafız ilişkisi sona ermiş ve anlam ilişkisi devam etmiş olur. *فِي مَوَاطِنَ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ* ifadesinin *فِي*’ya atfedilmesi durumunda ise vakf yapılmaz. *يَوْمَ حُنَيْنٍ* ifadesinde vakf yapılmasını savunan kişiler de bulunmaktadır. Buna göre anlam, “Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir” olur. Zaman zarfının mekân zarfına atfedilmesi şeklinde *يَوْمَ حُنَيْنٍ* zaman zarfı da mekân zarfı olan *مَوَاطِنَ* kelimesine atfedilmiştir ki bu caizdir. Bu aynen şu ifadeye benzemektedir: *“Cuma günü yanına uğradım.”*⁵²² *مررت امامك ويوم الجمعة*

لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُعَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ⁵²³

“İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır...” anlamındaki ayette *وَمِنْ خَلْفِهِ*’de durmak eğer min harf-i ceri bâ harf-i ceri manasında yani “Allah’ın emriyle onu korurlar” manasında olursa vakf-ı hasen olur. Ama *مِنْ أَمْرِ اللَّهِ*’deki harf-i cer mahzûf bir müptedâya müteallik yani *هُوَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ* manasında olursa bu durumda vakf *يَحْفَظُونَهُ* üzerinde olur. Sonra cümle, “Bu koruma Allah’ın emrinden yani kazasındandır” manasında *مِنْ أَمْرِ اللَّهِ*’dan başlar. Ferra, buradaki mananın takdim ve tehire göre olduğunu söylemiştir. Yani insanın, Allah’ın emrini takip edicileri vardır, önünden ve arkasından onu korurlar. Bu durumda *وَمِنْ خَلْفِهِ*’de durulmaz.⁵²⁴

وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ كَمَا أَنزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ⁵²⁵

وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ ayetini okuyarak durmak eğer sonraki ayet başında bulunan kâf harfî, takdiri *أَتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي* olan mahzûf bir masdara müteallik olursa vakf-ı hasen olur. Anlam ise “indirdiğimiz gibi bir vergi olarak” veya “indirdiğimiz gibi onlara azap indirdik” olur, çünkü *أَتَيْنَاكَ* sana indirdik anlamındadır. Yahut mahzûf bir mastara müteallik olursa ki bu mastar da mukadder bir şekilde amel etmektedir. Takdiri ise *مَتَّعْنَاهُمْ مَّتَاعًا* olup anlam, “indirdiğimiz gibi onları bir şekilde faydalandırdık” olur. Eğer azapla uyaran *النَّذِيرُ* anlamında *النَّذِيرُ* ile nasp edilirse vakf yapılmaz. Bu durumda anlam, “Şüphesiz ben, kendi kitaplarını parçalara ayıran Hz. Salih’in kavmine de indirdiğimiz gibi azaba karşı apaçık bir uyarıcıyım” olur, çünkü onlar Hz. Salih hakkında “O’nu ve ailesini mutlaka bu gece öldüreceğiz demişler ve bunu

⁵²² Uşmûnî, s. 241.

⁵²³ 13. Ra’d, 11.

⁵²⁴ Uşmûnî, s. 300.

⁵²⁵ 15. Hicr, 89-90.

yapacaklarına dair de yemin etmişlerdir. ⁵²⁶ الْمُقْسِمِينَ de ise vakıf yapılmaz, çünkü sonraki ayet başında bulunan الَّذِينَ onların sıfatı ve yemin edenlerin bedelidir. Onlar Peygamberi alıkoymak üzere Mekke'nin yolunda yemin eden Kureyş kâfirlerinin ulularıdır. Onların kimisi: "Hz. Muhammed'in getirdiği sihirdir" diyordu. Kimisi ise O'nun getirdiği Kur'ân'ı, "öncekilerin masalları" olarak tanımlıyordu. Kimisi Peygamberin eylemlerini kehanet olarak görüyordu. Allah da onlara bir rezillik indirerek şu ayetleri inzal eyledi: "De ki: "Gerçekten ben, apaçık bir uyarıcıyım. Nitekim biz kendi kitaplarını parçalara ayıranlara da (kitap) indirmiştik."⁵²⁷

Burada bahsedilen kişilerin Yahudiler olması da mümkündür, zira Beni Kurayza ve Beni Nadir hakkında olan olmuştur. Beklenen bir şeyi gerçekleşmiş gibi değerlendirmiştir ki bu icâzdandır, çünkü olmuş olanın olacağını haber vermektedir.⁵²⁸

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا⁵²⁹

"Sabah namazına riayet edin, size sabah namazı gerekir" anlamında sonrası iğrâ olarak nasp edilirse (Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl) anlamında أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ'de durulması vakf-ı hasendir. Ahfeş de bunu böyle takdir etmiştir. Ebu'l-Bekâ da ona tabi olmuştur. Fakat usûl bunu reddeder, çünkü isim fiiller gizli olarak amel etmez. En iyisi وَقُرْآنَ الْفَجْرِ üzerinde vakf yapmaktır, çünkü bu ifade الصَّلَاةَ üzerine matuftur. Yani, "Namazı ve sabah namazını kıl!" diye emredilmek istenmiştir.⁵³⁰ Buna göre Uşmûnî'nin "إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ'de durulması vakf-ı hasendir" görüşünün anlamıda ortaya çıkmaktadır. O, وَقُرْآنَ الْفَجْرِ izafetini الصَّلَاةَ üzerine atfetmekle lafız ve dolayısıyla mana ilişkisinin devam ettiğini göstermeyi amaçlamıştır.

وَإِذَا رَأَوْا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْكُمْ فَإِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُؤًا أَهْذًا الَّذِي يَذْكُرُ إِلَهُكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ⁵³¹

"İnkâr edenler seni gördükleri zaman ancak alaya alırlar..." anlamındaki ayette وَإِذَا رَأَوْا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْكُمْ فَإِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُؤًا'nin cevabı yapılırsa إِلَّا هُزُؤًا'da durulması vakf-ı hasen olur. Cevapta fâ'ya gerek olmayan şart edatlarının aksine cevap mâ-i masdariyye ile

⁵²⁶ 15. Hicr, 90.

⁵²⁷ 15. Hicr, 89-90.

⁵²⁸ Uşmûnî, s. 317.

⁵²⁹ 17. İsrâ, 78.

⁵³⁰ Uşmûnî, s. 341.

⁵³¹ 21. Enbiyâ, 36.

mastar olursa fâ gerekir. Buna örnek olarak “Bizi ziyaret edersen sana kötülük yapmayız” anlamında ان تزرنا فلا نسئ اليك cümlesi verilebilir. “Kâfirler seni gördüklerinde bu sözü söylediler” anlamında إِذَا'nın cevabı mahzûf yapıldığında vakıf yapılmaz.⁵³²

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ⁵³³

“Hani o, babasına ve kavmine, “Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?” demişti.” anlamındaki ayet başlangıcındaki لِأَبِيهِ, bir önceki ayetin son kelimesi olan عَالِمِينَ ile mansup yapılırsa önceki ayette bulunan مِنْ قَبْلُ da durulması vakf-ı hasen olur. Zira مِنْ قَبْلُ'dan sonra gelen بِهِ عَالِمِينَ cümlesi mukadder bir kasemin cevabı olan آتَيْنَا üzerine atfedilmiştir.⁵³⁴ Dolayısıyla مِنْ قَبْلُ üzerinde durulduğunda atıf ile matufun arası açılacaktır. Yani bu مِنْ قَبْلُ'da vakıf yapıldığında lafız ve mana ilişkisinin devam etmesi gerekir. إِذْ آتَيْنَا veya رُشْدَهُ ile mansup yapılırsa vakıf olmaz. Takdiri ise; “Andolsun, babası ve kavmine zikredilenleri söylediği zaman İbrahim’e rüşdünü verdik” olur. Ama bu şekilde bir takdir ayette verilmek istenen manadan uzaktır. O zaman belirtilen bu iki vecihte de عَالِمِينَ üzerinde durulmaz, çünkü إِذْ, birinci fiille mansup olursa yani آتَيْنَا ile naspedilirse, naspedilen olmaksızın naspedenden sonraki herhangi bir yerde vakıf caiz olmaz. İkinciyle yani رُشْدَهُ ile de mansup olsa durum böyledir, değişmez.⁵³⁵

وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكُمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ⁵³⁶

“Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar onun, Rabbinden gelen hak olduğunu bilsinler, böylece ona iman etsinler ve sonuçta da kalpleri ona saygı duysun diye Allah böyle yapar” anlamındaki ayette لَهُ قُلُوبُهُمْ da durulması vakf-ı hasendir. Ammâni demiştir ki, الْجَحِيم kelimesinden لَهُ قُلُوبُهُمْ'a kadar durulmaz. Ancak ayet sonu olması sebebiyle müsaade yoluyla vakıf yapılabilir. Bunun sebebi لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ'daki lââm'ın key lââm-ı olmasıdır. O lââm da öncesine müteallıktır. Yine وَلِيَعْلَمَ'deki lââmın key

⁵³² Uşmûnî, s. 377.

⁵³³ 21. Enbiyâ, 51-52.

⁵³⁴ Mahmud Hâfî, IX, 39.

⁵³⁵ Uşmûnî, s. 378-379.

⁵³⁶ 22. Hac Sûresi, 51-54.

lâmı –birinci lâma matufen- olmasıdır. Anlam şöyledir: “Peygamberin şeytanın attığı şeyden dönmesini, münafıklara ve kalpleri katı olanlara bir fitne ve imtihan yapması ve müminlerin Kuran’ın kendisine bir şey karışmayan bir hak olduğunu bilmesi için Allah, ayetlerini muhkem kılmış ve şeytanın vesvesesini Peygamberinin dili üzerine attığı şeyle iptal etmiştir.”⁵³⁷

يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ⁵³⁸

“Sizi, yaptığı sihirle, yurdunuzdan çıkarmak istiyor” anlamında يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ ifadesi Firavun’un adamlarından ileri gelenlerinin sözü olarak düşünülürse vakf-ı hasendir. Ki bu kimseler Firavuna, krallara hitap şekli olan ve saygı içerdiği için cemi şekilde hitap etmişlerdir. Birinci duruma göre bu ifadenin Firavun’un sözü olmasıdır. Yani “neyi işaret ediyorsunuz” demektir. Bunun delili adamlarının cevabıdır: “Dediler ki: Onu ve kardeşini alıkoy.” Ferra, Firavunun adamlarının, فَمَاذَا تَأْمُرُونَ Firavunun sözüdür der. Ona göre takdir şu şekildedir: O, sizi topraklarınızda çıkarmak istiyor. Firavun da adamlarına dedi ki: Siz ne dersiniz?” diyerek görüşlerini belirtmelerine izin verdi.⁵³⁹

ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيفٌ⁵⁴⁰

“Kâf. Şerefli Kur’ân’a andolsun” anlamında الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ mahzuf kasemin veya ق kaseminin cevabı kabul edilirse vakf-ı hasen olur. ق ve الْقُرْآنِ ayrı kasemler olarak kabul edilirse vakf olmaz. Bu iki kasemin cevabının ne olduğu tartışmalıdır.⁵⁴¹ قَدْ عَلِمْنَا⁵⁴² tek başına veya ق ile birlikte kasem olması durumu değiştirmez.⁵⁴⁴

عَلَى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ مُتَكِنِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ يَتُوفُّ عَلَيْهِمْ وَلَدَانٌ مُخَلَّدُونَ بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزَفُونَ وَفَاقِهِ مِمَّا يَتَخَبَّرُونَ وَلَحْمٍ طَيِّرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ⁵⁴⁵

⁵³⁷ Uşmûnî, s. 391.

⁵³⁸ 26. Şuarâ, 35.

⁵³⁹ Uşmûnî, s. 423.

⁵⁴⁰ 50. Kaf, 1-5.

⁵⁴¹ 50. Kaf, 4.

⁵⁴² 50. Kaf, 37.

⁵⁴³ 50. Kaf, 2.

⁵⁴⁴ Uşmûnî, 563.

⁵⁴⁵ 56. Vâkia, 16-21.

“*Karşı karşıya kurulmuşlar*” anlamında مُتَقَابِلَيْنِ عَلَيْهَا ‘de durmak sonrasındaki يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وَلَدَانِ مُخَلَّدُونَ cümlesinin istinâfî bir ifade olarak değerlendirilmesi üzerine vakf-ı hasendir. Önceki ayette bulunan ve “*mücevheratla işlenmiş tahtlar üzerindedirler*” anlamındaki عَلَى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ ifadesindeki zamirden hal⁵⁴⁶ yapılması durumunda ise herhangi bir şekilde vakıf yapılmaz. Sonraki ayet başlangıcı olan يَطُوفُ’dan يَشْتَهُونَ’a kadar vakf yapılmaz. Daha sonra gelen be harf-i cerinin müteallikinden dolayı da يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وَلَدَانِ مُخَلَّدُونَ şeklinde vakıf yapılamaz. Sonrasının kendi sıfatı olmasından dolayı da “*Maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle*” anlamındaki بِكَوَابٍ وَأَبَارِيقٍ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ de de vakf yapılmaz.⁵⁴⁷

لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ⁵⁴⁸

“*Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnızca O’nundur*” anlamında لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ de şayet daha sonra gelen يُحْيِي وَيُمِيتُ mahzûf bir müptedânın haberi olup başlangıç ifadesi olarak değerlendirilirse vakf-ı hasen vardır. Takdiri ise هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ olur. لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ de şayet يُحْيِي وَيُمِيتُ car-mecrurundaki mecrur konumundaki zamirden لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ takdirinde hâl⁵⁴⁹ kılınırsa vakıf yapılmaz. Anlam ise “Öldüren ve diriltiren olduğu halde göklerin ve yerin mülkü O’na aittir” olur.⁵⁵⁰

Uşmûnî’nin vakf-ı hasen ile ilgili vermiş olduğu örnekleri incelediğimizde vakf-ı haseni tespit kriterinin de lafız ve mana ilişkisine dayandığını görürüz. Kelâm tamam olmuş, bir mana bütünlüğü sağlanmış olmakla beraber lafzen sonrasıyla irtibatın devam ettiği yerlerde Uşmûnî bu vakfı seçmiştir. Anlam yönüyle her ne kadar böyle bir yerde vakıf yapmak makul karşılanırsa da sonrasıyla mana bütünlüğünün en üst düzeyde sağlanamaması ve irap noktasında birbirini gerektiren unsurların aralarının ayrılması sebebiyle böyle bir yerde vakf yapmayı Uşmûnî uygun görmemiştir.

⁵⁴⁶ Mahmud Hâfî, XIV, 112

⁵⁴⁷ Uşmûnî, s. 586.

⁵⁴⁸ 57. Hadîd, 2.

⁵⁴⁹ Mahmud Hâfî, XIV, 136.

⁵⁵⁰ Uşmûnî, s. 590.

4. Vakf-ı Câiz'in Anlama Etkisi

Vakf yapmanın ve terk etmenin mümkün olduğu vakf çeşididir. Uşmûnî ayetlerle ilgili vakf sınıflandırmalarında vakf-ı câize geniş bir yer vermiştir. Şimdi örnekleri görelim:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ⁵⁵¹

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı” anlamındaki ayetin sonundaki تَتَّقُونَ fiili üzerinde durulması üzerine vakf-ı câiz meydana gelir, çünkü daha sonrası ayet başıdır ve vakf-ı hasen meydana gelmez. أَيَّامًا zarf olmak üzere mansup olduğu için تَتَّقُونَ fiilinin “farz kılındı” anlamındaki كُتِبَ’ye mutealliktir. Buna göre mana şöyle olur: “Oruç belirli günlerde size farz kılındı.” Dolayısıyla zarf ve kendisinde âmil olan fiilin arası açılmadığı için burada vakf-ı hasen vardır. Ayrıca كُتِبَ fiilinin ikinci mefulü olduğu da söylenmiştir. Bu durumda anlam ise şöyle olur: “Oruç tutmanız belirli günlerde sizlere farz kılındı.”⁵⁵²

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ كَذَابٍ أَلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ⁵⁵³

“Şüphesiz, inkâr edenlere, ne malları, ne de evlatları Allah’a karşı hiçbir fayda sağlar. Onlar ateşin yakıtıdır” anlamındaki ayette وَقُودُ النَّارِ’da vakf yapılması caizdir. Bilindiği üzere caiz vakıf hem vakfın, hem de vaslın (geçmenin) mümkün olabileceği, bununla birlikte, vakfı tercih etmenin öngörüldüğü yerde bulunur. Bu âyette vasl edilmesi durumunda⁵⁵⁴ كَذَابٍ ifadesindeki ك harfinin nereye taalluk ettiği ve anlamın buna göre nasıl olacağıyla ilgili olarak nahiv bilginleri görüşlerini belirtmişlerdir. Mahzuf bir mübtedanın ref konumundaki haberi olduğunda anlam “Onların bu husustaki gidişleri Firavun ailesinin gidişi gibidir” şeklinde olmaktadır. Nasb konumunda olması durumunda ise dokuz tane ihtimal ortaya çıkmaktadır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

⁵⁵¹ 2. Bakara, 183-184.

⁵⁵² Uşmûnî, s. 85.

⁵⁵³ 3. Âli İmrân, 10.

⁵⁵⁴ 3. Âli İmrân, 11.

Mahzuf bir masdarın sıfatı olup amili كَفَرُوا olur. Onlar Firavun ailesinin küfür hususundaki adetleri gibi küfre düştüler. Ya da كَفَرُوا kelimesiyle takdiri olarak veya لَنْ تُغْنِيَ den çıkarılan masdarı nasb ediciyle mansub olur. Yani Firavun ailesinde olduğu gibi evlat ve mallarından faydalanmaları boşa gitmiştir. Ya da وَقُودُ kelimesiyle mansub olmuştur. Yani ateş Firavun ailesini yaktığı gibi onları da yakacaktır. Ya da لَنْ تُغْنِيَ ifadesiyle mansub olmuştur. Yani Firavun ailesine fayda vermediği gibi onlara da fayda vermeyecektir. Ya da وَقُودُ'nun lafzından çıkarılan mukadder bir fiille mansub olmuştur. Yani “Firavun ailesini tutuşturduğu gibi onları da tutuşturur.” Buradaki teşbih bizzat yakmanın kendisinde gerçekleşir. Ya da كَذَّبُوا fiiliyle mansub olur. كَذَّبُوا'daki zamir Kureyş müşrikleri ve Allah Rasûlü (sav) zamanında yaşamış diğer müşriklere döner. Yani “Bu yalanlamayı Firavun ailesinin yaptığı bir şekilde yaptılar.” Dokuzuncu ihtimal de amilin فَآخَذَهُمُ اللَّهُ⁵⁵⁵ olduğudur. Yani “Allah onları Firavun ailesini yakaladığı gibi yakaladı” şeklinde bir anlam ortaya çıkar fakat bu reddedilen bir görüştür, zira atıf görevi gören ف harfinden sonra gelen öncesinde amel edemez.⁵⁵⁶

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ⁵⁵⁷

(Şüphesiz Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) âlemlere üstün kıldı.) âyetinde الْعَالَمِينَ kelimesinde durmak vakf-ı câizdir. Burada durmanın caiz oluşu âyet başı olmasıyla alakalıdır, zira daha sonraki ayet başında bulunan ذُرِّيَّةً kelimesi اصْطَفَى'nın hâlidir. Yani anlam şöyledir: “Birbirinden gelmiş birer nesil olarak seçip âlemlere üstün kıldı.” Ya da Âdem (a.s.) ve O'na baba ve oğullar şeklinde atfedilen isimlerden bir bedeldir. Hâl ve zi'l-hâlin, bedel ve mübdelü'n-minhin arası ayrılmaz. Medh olmak üzere ذُرِّيَّةً kelimesi nasb edilirse الْعَالَمِينَ kâfi vakf olur.⁵⁵⁸

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَئِنَّ الذَّكَرَ كَأَلْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمِيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ⁵⁵⁹

“Onu doğurunca, “Rabbim!” dedi, “Onu kız doğurdum.” -Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir- “Erkek, kız gibi değildir...” anlamındaki ayette وَلَئِنَّ الذَّكَرَ

⁵⁵⁵ 3. Âli İmrân, 11.

⁵⁵⁶ Uşmûnî, s. 109-110.

⁵⁵⁷ 3. Âli İmrân, 33-34.

⁵⁵⁸ Uşmûnî, s. 116.

⁵⁵⁹ 3. Âli İmrân, 36.

كَالْأُنثَى da, bu ifadede Allah Teâlâ'nın kelimâ kabul edilerek durulursa vakf-ı câiz olur. Şâyet daha önce ifadeleri geçen Hz. Meryem'in annesinin sözleri olarak değerlendirilirse burada vakf yoktur. Bu takdire göre وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ'den âyet sonundaki الرَّجِيمِ'e kadar مَرْيَمَ kelimesi de dâhil olmak üzere vakf yapılmaz. Buna göre anlam şöyle olur: "Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum." وَضَعْتُ kelimesinin ت harfi ister sükûn üzere okunsun isterse Allah'ın hitabı olmak üzere esreyle okunsun fark etmez, çünkü وَضَعْتُ kelimesi إِنِّي وَضَعْتُهَا مَرْيَمَ ifadesine atfedilmiştir. Matufla matûfu'n-aleyh arasında ⁵⁶⁰وَإِنَّهُ لَفَسَّمٌ لَّوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ifadesinde olduğu gibi itirâzî bir ifade vardır. Mevsûf olan لَفَسَّمٌ kelimesiyle عَظِيمٌ kelimesinin arasında لَوْ تَعْلَمُونَ şeklinde itirâzî bir ifade geçmektedir. Bu âyetteki benzer bir şekilde Hz. Meryem'le ilgili âyette de iki yerde itirâzî ifade geçmektedir. Birincisi وَلَيْسَ الذَّكْرُ كَالْأُنثَى ⁵⁶¹, ikincisi de وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ ⁵⁶².

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ⁵⁶²

"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır" anlamındaki âyetin sonunda وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ denilerek vakf yapmak âyet sonu olması münasebetiyle her ne kadar caiz görülmüşse de hoş karşılanmamıştır, zira âyetin devamı incelendiğinde öncesiyle ilişki içerisinde olduğu görülür, zira anlam "Kimi yüzlerin ağarıp kimi yüzlerin ağaracağı gün onlar için büyük bir azap vardır" şeklindedir. Mastar olmasından dolayı عَذَاب kelimesiyle يَوْم kelimesinin nasp edilmesi caiz değildir. Zira masdar amil tamamlayıcısı olan mamulleri üzerinde amel etmeden evvel kendisine herhangi bir şeyin tabi olmaması gerekir. Fakat burada henüz عَذَاب kelimesi يَوْم kelimesinde amel etmeden önce عَظِيم ile sıfatlanmıştır. Bu sebeple يَوْم üzerinde amel etmesi caiz değildir. Fakat عَذَاب kelimesinin sıfatı olan عَظِيم kelimesinin يَوْم üzerinde amel etmesi caizdir. Sıfat ile mevsufun arasını ayıracağından dolayı عَظِيم olmadan عَذَاب kelimesinde durmak caiz

⁵⁶⁰ 56. Vâkıa, 76.

⁵⁶¹ Uşmûnî, s. 117.

⁵⁶² 3. Âli İmrân, 105-106.

değildir. عَظِيمٌ kelimesinde durulmadığında وَتَسْوُدُ وَجُوهٌ da durmak kâfi bir vakıf olur. عَظِيمٌ kelimesinde durulup ayrıyeten وَتَسْوُدُ وَجُوهٌ da durulursa câiz bir vakıf olur.⁵⁶³

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرِ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمَدِّدَ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنْزَلِينَ بَلَى إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فُورِهِمْ هَذَا يُمَدِّدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ وَمَا جَعَلَ اللَّهُ إِلَّا بَشْرًا لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ⁵⁶⁴

“Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır” anlamındaki ayette عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ de durulması âyet başı olması sebebiyle vakf-ı caizdir. Fakat daha sonrasındaki sebebiyet bildirdiğinden dolayı عِنْدِ اللَّهِ kelimesini sonrasına vasl ederek okumak daha evladır, zira لِيَقْطَعَ daha öncesindeki ifadesine taalluk etmektedir. Yani anlam şöyle olmaktadır: “Yemin olsun ki, Allah size Bedir’de kâfirlerden bir kısmını koparıp ayırsın diye meleklerle yardım etmişti.” Her hâlükârda lâm harfinin müteallakı öncesi olup bu harfle müteallakının arasının vakf ile ayrılması uygun değildir. Fakat âyet başı olması durumu hariçtir.

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ⁵⁶⁵

“Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanmayın; onlar Rablari katında diridirler, rızıklandırılır” anlamındaki ayette بَلْ أَحْيَاءٌ da yapılan vakf câizdir. عِنْدَ رَبِّهِمْ şâyet يُرْزَقُونَ’a zarf yapılırsa anlam “Rableri katında rızıklandırılır” olur. أَحْيَاءٌ da zarf yapılması durumunda ise vakf yapılmaz zira anlam bu durumda şöyle olmaktadır: “Onlar Rableri katında diridirler.” Bu anlama ise zarf ve amilinin arasının vakf ile açılması sebebiyet vermektedir. بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ de vakf yapılması durumunda zarf أَحْيَاءٌ’a gönderilmiş olur ve يُرْزَقُونَ şeklinde ibtidâ yapılır. Bu şekildeki vakf ve ibtidâyı sevinçli bir şekilde rızıklandırma anlamı ortaya çıkar ve sevinçle rızık kelimesi birbirinden ayrılmaz. Bazı kariler bu tür anlamın doğru olabileceğini ifade etmişlerdir, zira يُرْزَقُونَ âyet başı

⁵⁶³ Uşmûnî, s. 130.

⁵⁶⁴ 3. Âli İmrân, 123-127.

⁵⁶⁵ 3. Âli İmrân, 123.

⁵⁶⁶ 3. Âli İmrân, 169-170.

⁵⁶⁷ 3. Âli İmrân, 170.

olduğundan dolayı vakf etmek caizdir fakat iyi değildir. Daha sonra gelen فَرِحِينَ kelimesi يُرَزَقُونَ'un failinden haldir.⁵⁶⁸

وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيًّا⁵⁶⁹

“Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarsa, onu da afiyetle yiyin.” anlamındaki ayette فَرِحِينَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ’de vakf yapıp هَنِيئًا مَرِيًّا ise “Allah mübarek etsin, afiyet versin” anlamında duâ olursa bu şekildeki bir vakf caizdir. Böylece هَنِيئًا مَرِيًّا, فَكُلُوهُ’ya irap yönüyle değil de mana yönüyle bağlı olmuş olur. هَنِيئًا kelimesi هَنِيئًا’nin sıfat olmak üzere nasp edilir. Şâyet mahzûf bir mastarın sıfatı olmak üzere nasp edilirse vakf caiz olmaz. Anlam ise “Afiyet olacak bir şekilde yiyin” olur. فَكُلُوهُ’daki mefûlün zamirinden hâl yapılması durumunda da vakf yapılmaz, zira هَنِيئًا مَرِيًّا ifadesi amilini tekit eden bir hâldir. Bu durumda anlam “onu da afiyetle yiyin” olur. Âlimlerin çoğu da هَنِيئًا مَرِيًّا’nin hâl olduğu düşüncesindedirler.⁵⁷⁰

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكَحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمَنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُم مِّنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَأَتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَ فَإِنَّ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَّكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ⁵⁷¹

“Sizden kimin, hür mü’min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü’min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın. Allah, sizin imanınızı daha iyi bilir” anlamındaki ayette أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ’da yapılan vakf caizdir. Şâyet kendisinden sonra gelen cümle hâl konumunda yapılsa anlam şöyle olur: “Sizden kimin, hür mü’min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü’min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) bazınız bazınızdan olduğu halde alsın.” Bu anlama göre evlenme hususunda nesep farkı gözetilmez zira nesep ve din yönünden bazınız bazınızdanıdır. İhtiyaç anında hürle nikâhlanmanın cariyeye nikâhlanma üzerinde bir

⁵⁶⁸ Uşmûnî, s. 140.

⁵⁶⁹ 4. Nisa, 4.

⁵⁷⁰ Uşmûnî, s. 146.

⁵⁷¹ 4. Nisa, 25.

üstünlüğü yoktur. Müminlerin emiri Ali (ra)’ın bu konudaki sözü ne kadar anlamlıdır: “Babası Âdem, anası da Havva olan herkes insanlığı temsil etme bakımından eşittir.”⁵⁷²

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرَكْسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا⁵⁷³

“Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? anlamında Fَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ’de durmak Ebî Hatim’e göre câizdir. Kenzâvî ise burada vakfın olmadığını belirtmiştir, zira sonra gelen وَاللَّهُ أَرَكْسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا manayı tamamlayıcı rol oynamaktadır. Bu âyet Mekke’den Medine’ye gizlice hicret edip daha sonra buna tahammül edemeyip tekrar Mekke’ye dönen bir kavim hakkında inmiştir. Müslümanlardan bazıları bu kişilere rastladıklarında dinden çıkmaları sebebiyle onları asıp öldüreceklerini söylemişlerdir. Bir gurup Müslüman da, Medine’nin kendilerine ağır gelmesi sebebiyle Mekke’ye dönen fakat aynı dine mensup olan arkadaşlarını mı öldüreceklerini sormuşlardır. Allah Teâlâ da bunun üzerine Medine’den çıkan bu kişilerin münafık olduklarını “Size ne oluyor da Allah’ın yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürdüğü münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?” buyurarak durumu açıklamıştır. Yani Allah onları küfre geri döndürmüş ve Müslümanların da bu kişiler yüzünden iki guruba ayrılmasını istememiştir.⁵⁷⁴

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الَّتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا⁵⁷⁵

Uşmûnî bazı ayetlerde vakf-ı câizi tespit ederken ayetle ilgili âlimlerin farklı görüşlerini zikreder ve değerlendirmeye tabi tutar. Bazen âlimlerin görüşlerini nakledip kendisine göre onlar arasında en isabetli olanı tercih eder. Böylece o vakıf çeşidini isimlendirir. Meselâ, “Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. De ki: “Onlar hakkında size fetvayı Allah veriyor” anlamında وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ’de durmak bazılarına göre vakf-ı câizdir. Sonrasındaki وَمَا يُتْلَى’nın الله kelimesine matuf olduğundan dolayı vakfın olmadığını söyleyenler de bulunmaktadır. Bu âyette vakf ve

⁵⁷² Uşmûnî, s. 150.

⁵⁷³ 4. Nisa, 88.

⁵⁷⁴ Uşmûnî, s. 158.

⁵⁷⁵ 4. Nisa, 127.

vasl وَمَا يُثْلَى عَلَيْكُمْ'daki مَا'nın irabına bağlıdır ve bunun da merfû, mansup ve mecrur gelme ihtimali mevcuttur. Merfu olma durumunda الله kelimesine ya da يُثْلَى عَلَيْكُمْ'da bulunan zamire matuftur. Ya da müptedâ olup haberi mahzuftur. Anlam bu durumda şöyle olur: “Evlenmek istediğiniz yetim kızlar hakkında okunan âyetler var ya işte bu âyetler o kişilere dair hükümleri sizlere açıklıyor.” Nasp takdirinde ise anlam şöyle olur: “Size okunmakta olan şeyleri Allah sizler için açıklıyor.” Cer takdirinde ise وَمَا يُثْلَى عَلَيْكُمْ ifadesindeki و harfî kasem için olur ya da فِيهِنَّ'deki mecrur zamire atfetilmiş olur.⁵⁷⁶

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقِيَهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا⁵⁷⁷

“Öyleyse Allah’a ve peygamberlerine iman edin, “(Allah) üçtür” demeyin” anlamındaki ثَلَاثَةٌ üzerinde durulması vakf-ı câizdir. Yani “Onlar, o ilahlar üçtür” demeyin, zira Hristiyanlar babanın, oğlun ve ruhun ayrı birer ilah olduklarını kabul etmektedirler. Bu görüşün yanlışlığı fazla bir çaba harcamaksızın ortaya çıkar ki aklen üç bir değildir ve bir de asla üç olamaz.⁵⁷⁸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ⁵⁷⁹

“...Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve - başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın...” anlamındaki ayette وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ'da durulması وَأَرْجُلَكُمْ kelimesinin “Ellerinizi ve yüzünüzü yıkayın!” ifadesine atfedilmesi durumunda vakf-ı câizdir. Bu da ayakları mesh etmenin değil de yıkamanın farz olduğunu bildirmek içindir. Bu ise Allah Resûlü’nden gelen mütevâtir hadislerle sabittir.⁵⁸⁰ Ayakların mesh edilmesi değil de yıkanmasının farz olduğuna dair hükmün çıkarılma sebebi Hafs kıraatidir.⁵⁸¹

⁵⁷⁶ Uşmûnî, s. 163.

⁵⁷⁷ 4. Nisa, 171.

⁵⁷⁸ Uşmûnî, s. 170.

⁵⁷⁹ 5. Mâide, 6.

⁵⁸⁰ Buhârî, İlim, 30; Müslîm, Tahâre, 25, 28, 30; Ebû Dâvûd, Tahâre, 46.

⁵⁸¹ Uşmûnî, s. 173.

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِى سَوَاءَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِى سَوَاءَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَآءِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ⁵⁸²

“Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşelezen bir karga gönderdi. “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz miyim ben?” dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu” anlamındaki ayetin sonunda مِنَ النَّادِمِينَ de durulması durumunda vakf, câiz olmuş olur. Daha sonraki ayet başlangıcında bulunan مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ ifadesini sonrasındaki كَتَبْنَا’ya taalluk ettirip yani “Kâbil’in kardeşini öldürmesinden dolayı şunu yazdık” anlamı ortaya çıkarsa mevsul olmadan sıra üzerinde durulmaz.

قُلْ إِنِّي هَدَيْتَنِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ⁵⁸³

“De ki: “Şüphesiz Rabbim beni doğru bir yola, dosdoğru bir dine, Hakk’a yönelen İbrahim’in dinine iletti. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi” anlamındaki ayetin içerisinde bulunan قُلْ إِنِّي هَدَيْتَنِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ifadesinde durmak, şâyet daha sonra gelen دِينًا kelimesinin mahzuf bir fiille nasp edildiği göz önünde bulundurulursa vakf-ı câiz olur. Takdiri هَدَيْتَنِي دِينًا قِيَمًا olup anlam ise “Beni, Allah dosdoğru bir dine iletti” olur. Ya da mastar manasındadır. Takdiri هداية دين قيم olup anlam “Allah hidâyetiyle beni dosdoğru dine erıştirdi.” Ya da iğrâ olmak üzere mansuptur. Bu durumda دينا التزمو taktirinde “Allah’ın dinine sarılın” anlamında olur.⁵⁸⁴

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْتُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ⁵⁸⁵

“Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır” anlamındaki إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ’da durmak müjde ve uyarının arasını ayırmak amacıyla vakf-ı câizdir, zira bir yanda “Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır” şeklinde bir uyarı cümlesi geçerken diğer yanda ise “Şüphesiz yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” şeklinde müjde ifade eden bir cümle geçmektedir. Bu ikisinin arasının ise vakf ile ayrılması uygundur. Bazı âlimler ise burada vakf yapılarak iki gurubun arasının ayrılmasını murat etmişlerdir.

⁵⁸² 5. Mâide, 31-32.

⁵⁸³ 6. En’âm, 161.

⁵⁸⁴ Uşmûnî, s. 209.

⁵⁸⁵ 6. En’âm, 165.

Âyette geçen “O, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır” şeklindeki buyruk, muhtelif olmak üzere insanların bir derecelendirmeye tabi tutulduğunu ve vakf yapılmak suretiyle de üst ve alt derecedeki insanların arasının ayrılmış olacağını göstermektedir.⁵⁸⁶

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ⁵⁸⁷

“De ki: “Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (O’na) doğrultun. Dini Allah’a has kılarak O’na ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz” anlamındaki ayette الدِّينَ لَهُ’de durmak daha sonra gelen ك harfinin nasp konumunda olup mahzûf bir mastarın sıfatı olması durumunda vakf-ı câizdir. Takdir كَمَا بَدَأَكُمْ مثل ما تَعُودُونَ olup anlam “Sizi başlangıçta yarattığına benzer bir şekilde (yine O’na) döneceksiniz” şeklinde olur. Bir sonraki âyet başlangıcında bulunan فَرِيقًا kelimesi هَدَىٰ ile mansup kılınırsa⁵⁸⁸ فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ şeklinde istinafi iki cümle olarak değerlendirilirse bu durumda vakf-ı tam olur. فَرِيقًا kelimesi تَعُودُونَ’deki iki failden hal olarak nasp edilirse herhangi bir vakf yapılmaz. Takdiri الضَّلَالَةُ عَلَيْهِ anlamı da “Siz, bir gurup hidâyete erdirilmiş olarak bir gurup da delaletin üzerine hak olduğu halde dönüyorsunuz.”⁵⁸⁹

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلِيٍّ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ⁵⁹⁰

“Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah, böyle misaller verir” anlamında فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً’da durmak vakf-ı caizdir, çünkü اِمَّا ile başlayan iki cümle uyuşsa da اِمَّا cümleler arasını ayırmak içindir. Bu, vakfın gerektirdiği şeylerdendir. Bazıları ayet başında bulunan أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً (Gökten bir su indirdi) ifadesindeki suyu Kur’ân ile بِقَدَرِهَا (vadiler kendi miktarınca sel oldu) ifadesindeki vadileri de kalpler ile tefsir etmiştir. Zira bazı kalpler vadilerin sel olması örneğinde olduğu gibi çok şey taşımasına rağmen bazıları ise hiçbir şey taşımaz. Köpük

⁵⁸⁶ Uşmûnî, s. 209.

⁵⁸⁷ 7. A’raf, 29-30.

⁵⁸⁸ 7. A’raf, 30.

⁵⁸⁹ Uşmûnî, s. 213.

⁵⁹⁰ 13. Ra’d, 17.

de küfür gibidir. Her ne kadar görünse ve su yüzeyine çıksa da kaybolmaya mahkûmdur. Hidayet ise hem fayda vermeye devam eder hem de kalıcılık vasfı dâimdir. Ama bu zahirî olmayan bâtını bir tefsirdir.⁵⁹¹

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَا جُزْءَ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ⁵⁹²

“Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, elbette onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz. Ahiret mükâfatı ise daha büyüktür. Keşke bilselerdi” anlamındaki ayette وَلَا جُزْءَ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ de durulması vakf-ı câizdir. Buradaki daha sonra gelen gelen لَوْ in cevabı da mahzuftur. Anlamı ise “Eğer bilselerdi dünyayı ahirete tercih etmezlerdi” takdirinde olur. Eğer onu birleştirirse الْآخِرَةِ وَلَا جُزْءَ ifadesi لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ şartına müteallik olur. Bu ise muhaldir. Bu görüşü ortaya atan kişi ise Secâvendî’dir.⁵⁹³

قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَى هَيْئٍ وَلِنَجْعَلَ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَقْضِيًّا⁵⁹⁴

“Cebrail, “Evet, öyle. Rabbin diyor ki: O benim için çok kolaydır. Onu insanlara bir mucize, katımızdan bir rahmet kılmak için böyle takdir ettik. Bu, zaten (ezelde) hükme bağlanmış bir iştir” dedi” anlamındaki ayette وَلِنَجْعَلَ آيَةً لِلنَّاسِ ifadesindeki lâm harfi kasem için kullanıldığında قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَى هَيْئٍ üzerinde durulması vakf-ı câiz olur. Ama böyle bir vakf yapılması hoş karşılanmaz, zira kasem lâmı ancak fethalı olur. Eğer lâm harfi mahzûf bir ta’lile matuf olarak كى kabul edilirse vakıf olmaz. O mahzûfun takdiri de “onunla kudretimizi açıklayalım diye anlamındaki” به قدرتنا dir. وَلِنَجْعَلَ ise bu ifadede daha açıktır. Dolayısıyla Ebû Hâtim Sicistânî’nin, “Buradaki lâm kasem içindir, tahfif sebebiyle nûn ondan hazfedilmiştir. Takdiri ise وَلِنَجْعَلَ’dur.” şeklindeki sözü merduttur, çünkü kesralı lâm kasem lâmı olmaz.⁵⁹⁵

كُلًّا نُمِدُّ هُوْلَاءَ وَهُوْلَاءَ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا⁵⁹⁶

“Rabbinin lütfundan her birine; onlara da, bunlara da veririz. Rabbinin lütfu (hiç kimseye) yasaklanmış değildir” anlamındaki ayette Yâkub’a göre sonrasındaki هُوْلَاءَ müptedâ, هُوْلَاءَ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ haber olarak değerlendirilirse, كُلًّا نُمِدُّ de durulması vakf-ı

⁵⁹¹ Uşmûnî, s. 301.

⁵⁹² 16. Nahl, 41.

⁵⁹³ Uşmûnî, s. 324.

⁵⁹⁴ 19. Meryem, 21.

⁵⁹⁵ Uşmûnî, s. 357- 358.

⁵⁹⁶ 17. İsrâ, 20.

câizdir. Kendisinden ne anlaşıldığını açıklama amaçlı olarak هُوَ لَا وَهُوَ لَا'dan bedel-i küll min küll yapılırsa vakıf olmaz. Bu durumda عَطَاءِ رَبِّكَ ifadesi öncesiyle ilişkili olur. Mana ise şöyledir: “Mümin de kâfir de Rabbinin bağışından rızıklanır.”⁵⁹⁷

لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا⁵⁹⁸

“*Rahmân'ın katında söz almış olanlardan başkaları şefaath hakkına sahip olmayacaklardır*” anlamındaki ayette اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا'de durulması vakf-ı caizdir. Vasl edilmesi durumunda وَلَدًا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا'nin, اتَّخَذَ عِنْدَ üzerinde عَهْدًا ifadesine atfedilmesinin mümkün olmaması sebebiyle اتَّخَذَ عِنْدَ durulması durumunda vakf-ı tâmin olduğu da söylenmiştir. Bu durumda و harfî atıf harfî değil ibtidâî olarak değerlendirilir. Cümlemin öncesiyle lafız ve mana ilişkisi sona erer. Her ne kadar اتَّخَذَ مَنِ lafzı üzerinde birleştirilse de مَنِ'in manasına aittir (döner) deseler de durum değişmez, çünkü مَنِ cem'a elverişlidir. Dolayısıyla vasledilip وَلَدًا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا ifadesinin öncesine atfedilmesi ve مَنِ'in de cem edilicik vasfı göz önünde bulundurulduğunda اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا diyen kimseler için şefaath yapma hakkının olması sonucu doğar ki böyle birşeyin olması mümkün değildir. Bu görüşte olan kişi Secâvendî'dir.⁵⁹⁹

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى⁶⁰⁰

“*Rabbin tarafından daha önce söylenmiş bir hüküm ve belirlenmiş bir süre olmasaydı, onlar da hemen cezalandırılırlardı*” anlamındaki ayette وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ'da durulması durumunda bazılarının göre vakf-ı câiz meydana gelir. Bu vakfa göre anlam, “Eğer Rabbinden bir söz geçmemiş olsaydı, elbette (azâb onlara) gerekli olurdu” şeklinde olur. Bu ayette cezanın gerçekleşmesi için belirli bir zamanın gelmesine ihtiyacın olduğu anlaşılmaktadır. وَلَوْلَا كَلِمَةٌ üzerine atfedilirse vakıf olmaz. Şayet belirli bir süre olmasaydı azap onlara gerekli olurdu. Bu ayette geçen لِزَامًا kelimesinin aslı elle yakalamaktır. Yahut أَجَلٌ مُّسَمًّى önceki ifadede bulunan لِزَامًا'nin işaret ettiği ve كَانِ'nin ismi olan derhal yakalamaya dönen zamire atfedilirse vakıf olmaz. Bu ayette كَانِ'nin haberi olan لِزَامًا ile; أَجَلٌ مُّسَمًّى ve كَانِ'nin arasının ayrılması tekid yerinde kullanılmıştır. Takdiri ise; “Eğer daha önce Rabbinden bir hüküm

⁵⁹⁷ Uşmûnî, s. 336.

⁵⁹⁸ 19. Meryem, 87-88.

⁵⁹⁹ Secâvendî, c. II, s. 688-689; Uşmûnî, s. 363.

⁶⁰⁰ 20. Tâhâ, 129.

olmasaydı derhal yakalama ve belirli bir süre Ad ve Semud’a gerekli olduğu gibi onlara da gerekli olurdu.” Belirli süre hemen yakalamadan ayrı olarak değerlendirilemez.⁶⁰¹

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا
الْبَائِسَ الْفَقِيرَ⁶⁰²

“Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlara şahit olsunlar ve Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah’ın adını ansınlar” anlamındaki بَهِيمَةِ الْأَنْعَام ayetinde durulması vakf-ı caizdir. Bu ayetin sonunda bulunan الْبَائِسَ الْفَقِيرَ⁶⁰³ ve sonraki “Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik’i (Kâbe’yi) tavaf etsinler” ayetinin sonunda bulunan بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ’de de durmak aynı şekilde caizdir. Buradaki vakfin, بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ’den sonra gelen ذَلِكَ kelimesinin haberi hazfedilmiş bir müptedâ veya mahzûf bir müptedânın haberi yapılmasına göre olduğu belirtilmiştir. Yani, “Bu size gereklidir.” veya “Durum budur” ya da “Anlattığımız bu duruma tutunun.” anlamında bir kullanım mevcuttur. Sonrasında gelen وَمَنْ يُعْظَمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ (Kim Allah’ın hükümlerine saygı gösterirse, bu, Rabbi katında kendisi için bir hayırdır)⁶⁰⁴ ise ibtidâiyedir.⁶⁰⁵

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْذَمَتْ
صَوَامِعُ وَبِيْعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ⁶⁰⁶

“Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi” anlamındaki ayette وَصَلَوَاتٌ da durmak vakf-ı câizdir. Sonra haberin gizlenmesiyle وَمَسَاجِدُ ibtidâiyye olur. Yani “Mescidler de aynıdır” anlamında takdir edilmesiyle ibtidâiyye olur. Takdir وَمَسَاجِدُ لَهْذَمَتْ olur. Burada لَهْذَمَتْ ile yıkılma kastedilmiştir zira Allah mescidleri kendi zikrine has kılmıştır, çünkü sonrasındaki يُذْكَرُ’da bulunan zamir özellikle mescide döner. Nitekim وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا

⁶⁰¹ Uşmûnî, s. 372.

⁶⁰² 22. Hâc, 28.

⁶⁰³ 22. Hâc, 28.

⁶⁰⁴ 22. Hâc, 30.

⁶⁰⁵ Uşmûnî, s. 389.

⁶⁰⁶ 22. Hâc, 40.

ayetinde de zamir namaza dönmekte ve bununla benzerlik arz etmektedir. Zamirin tüm ibadethaneleri kapsayıcı bir şekilde tümüne dönmesi durumunda ise Hz. Musa zamanındaki kiliselerin, Hz. İsa zamanındaki manastır ve havraların, Peygamberimiz zamanındaki mescidlerin yıkılacağı anlamı çıkar.⁶⁰⁷

أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ⁶⁰⁸

“Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe ve tereddüde mi düştüler? Yoksa Allah ve Resûlünün kendilerine karşı zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar?” anlamındaki ayette وَرَسُولُهُ’de durulması durumunda vakf-ı câiz meydana gelir. Bu ifadenin devamı kendisinden öncesiyle mana bakımından bağlantılıdır. Mana şu şekildedir: Allah ve Resul’ü onlara zulmetmez fakat onlar kendi nefislerine zulmedip ve nifâka düşmüşlerdir. Bu manaya ayetin devamındaki *“Hayır, işte onlar asıl zalimlerdir”* cümlesi işaret etmektedir.⁶⁰⁹

قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنْ مَتَّعْنَاهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا⁶¹⁰

“Onlar, “Seni eksikliklerden uzak tutarız. Seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onlara ve atalarına o kadar bol nimet verdin ki, sonunda seni anmayı unuttular ve helâke giden bir toplum oldular” derler” anlamındaki ayet başındaki قَالُوا سُبْحَانَكَ ‘deki vakıf, devamında gelen ibtida nefy olduğu için caizdir. مَا كَانَ يَنْبَغِي üzerindeki vakıf, şayet daha sonra gelen لكن edatı için iki olumsuzun arasına gelme şartı koşulursa vakıf yoktur, çünkü cümlenin anlamı ولكن edatı olmadan tamamlanamamaktadır.⁶¹¹

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ⁶¹²

“O’nun açık belgelerinden biri de, göğün ve yerin O’nun buyruğuyla (yörüngelerinde hareketlerini sağlayıp) durmasıdır. Sonra da sizi bir defa çağırınca...” anlamında ayette دَعْوَةً’de yapılan vakf câizdir. Nafi’ ve diğerleri “Bu, normal bir insanın değil de bir âlimin bilmesi gereken vakıftır” demişlerdir. Hatta Arapçanın ehli olanlara göre bu vakıf vakf-ı kabihtir, çünkü ayetin sonrasında اذا’nın devamı olan من الأرض اذا

⁶⁰⁷ Uşmûnî, s. 390.

⁶⁰⁸ 24. Nûr, 50.

⁶⁰⁹ Uşmûnî, s. 410.

⁶¹⁰ 25. Furkân, 18.

⁶¹¹ Uşmûnî, s. 414.

⁶¹² 30. Rûm, 25.

انتم تخرجون ifadesi bulunmaktadır ki buradaki اذا öncesinde amel etmez. Halil ve Sibeveyh'e göre ilk اذا'nın cevabı اذا انتم 'dür. اذا 'nın cevabı olmaksızın herhangi bir yer üzerinde vakıf yapmak ise kabihtir, çünkü birinci اذا şart, ikinci اذا cevap içindir. Ve buradaki ikinci اذا, şartın cevabının başına gelmesi gereken ف'nin yerine geçmiş ona niyabet etmiştir.⁶¹³

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَاَنْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ⁶¹⁴

“Andolsun, senden önce biz nice peygamberleri kendi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mucizeler getirdiler. Biz de suç işleyenlerden intikam aldık ve hak oldu” anlamında فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا وَكَانَ حَقًّا 'da vakıf caizdir. Yani وَكَانَ الْإِنْتِقَامُ 'anlamında “Onlardan intikam almak hak oldu” anlamındadır. Kane'nin ismi gizlidir, حَقًّا ise haberidir. Daha sonra نصر المؤمنين ile ibtida yapılır. نصر mübteda, حَقًّا ise haberdir. Takdir, كَانَ نصر المؤمنين حق علينا; anlam ise “Müminlere yardım etmek üzerimize hak oldu” şeklindedir. Kevâşî, “حَقًّا'da vakıf yapmak intikamı ve müminlere, zaferi vacip kılmaktadır” der.⁶¹⁵

لم تتذر قوما ما انذر آباؤهم لأن قريشا لم يبعث اليهم نبي قبل محمد 'de vakıf, لَتَنْذِرَ قَوْمًا⁶¹⁶ (Atalarına, Muhammed (sav)'den daha önce peygamber gönderilmemiş ve böylece uyarılmamış bir kavim olan Kureyş'i uyarman için) şeklinde takdir edilerek, ما edatı nafiye kabul edilirse vakf-ı caizdir. Şayet ما ism-i mevsul kabul edilirse vakıf yoktur. Takdir, لَتَنْذِرَ قوما الذي انذر آباؤهم بالشيء الذي أنذر به آباؤهم (Atalarının kendisiyle uyarıldığı şeyle uyarman...) şeklindedir.⁶¹⁷

ءَاتَاكَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنْقِذُونِ إِنْ أَرَادَ إِلَّا ضَلَالٍ مُبِينٍ⁶¹⁸

“O’nu bırakıp da başka ilâhlar mı edineyim? Eğer Rahmân bana bir zarar vermek istese, onların şefaati bana hiçbir fayda sağlamaz ve beni kurtaramazlar” anlamındaki ayetin sonunda لَا يُنْقِذُونِ 'da durulması durumunda vakf-ı caiz meydana

⁶¹³ Uşmûnî, s. 458.

⁶¹⁴ 30. Rûm, 47.

⁶¹⁵ Uşmûnî, s. 461.

⁶¹⁶ 36. Yâsin, 6.

⁶¹⁷ Uşmûnî, 487-488.

⁶¹⁸ 36. Yâsin, 23.

gelir. “Şüphesiz ben, o takdirde açık bir sapıklık içindeyimdir” anlamında sonrasıyla ibtida yapmakta kerahet yoktur, çünkü okuyucu Allah’ın indirdiğini sahih itikad ve salih bir vicdan ile okur ve ameller niyetlere göredir. Kim niyetini bozar ve o şekilde inanırsa icma ile kâfirdir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi inancına herhangi bir zaaf olmaksızın bu tür rivayetlerde bulunmada herhangi bir beis yoktur.⁶¹⁹

“Yüksek hurma ağaçları”⁶²⁰ anlamında وَالْخَلَّ بِاسِقَاتٍ de durmak kendinden sonraki رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَّيِّتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ (Kullara rızık olmak üzere. Ve onunla (o suyla) ölü bir şehri dirilttik. İşte (ölümünden sonra) diriliş de böyledir)⁶²¹ ayeti istinâfiye olarak kabul edilirse vakf-ı câizdir. BASİQATٍ kendinden öncesıyla ilgili kabul edilirse vakıf olmaz. Sonraki ayet başlangıcında bulunan رِزْقًا kelimesinin mefulün leh olduğu düşünülürse نَضِيدٍ kelimesinde de herhangi bir şekilde vakıf yapılmaz. Dolayısıyla onuncu ve onbirinci ayetler birlikte değerlendirilir ve anlam da şöyle olur: “Birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları bitirdik ve böylece onunla ölü bir beldeye hayat verdik. İşte (dirilip kabirlerden) çıkış da böyledir.”⁶²²

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشَّمَالِ فَعَيْدٌ⁶²³

“Biz ona şah damarından daha yakınız” anlamında وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ le beraber إِذْ de amel eden gizli bir fiil bulunursa vakf-ı câizdir. Şayet الْوَرِيدِ de durmak إِذْ le beraber إِذْ de amel kabul edilirse vakıf olmaz, zira bu durumda anlam şöyle olur: “Nefsi kendine vesvese verip onun sağında ve solunda oturan iki yazıcı kaydederlerken biz ona ilmimizle şah damarından daha yakınız.”⁶²⁴

فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ⁶²⁵

Bu ayetlerde وَهُمْ نَائِمُونَ de durulması vakf-ı caizdir. Ayetin anlamı şöyledir: “Nihayet onlar uykuda iken Rabbinden bir afet (ateş) bahçeyi sardı.” Burada durulması durumunda daha sonraki ayetle anlam ilişkisi kesilmeyip devam eder. Ayetin anlamı şöyledir: “Böylece –ateş sardıktan sonra- bahçe, (anızı) yakılmış toprağa döndü.” Lafız

⁶¹⁹ Uşmûnî, s. 489.

⁶²⁰ 50. Kaf, 10.

⁶²¹ “Ki (bunlar) kullarına rızık olmak için (yaratılmışlardır). Biz onunla ölü bir memlekete can verdik, işte (kabirden) çıkış da böyledir.”

⁶²² Uşmûnî, 563.

⁶²³ 50. Kaf, 16.

⁶²⁴ Uşmûnî, 564.

⁶²⁵ 68. Kalem, 19.

ilişkisinin devam ettiğini ise ayet başlangıcındaki فَتَنَادُوا fiilinin evvelindeki atıf harfi olan ف harfi göstermektedir.⁶²⁶ Dolayısıyla تَائِمُونَ'da durulması tavsiye edilmekle beraber vakf yapılmayıp vasl edilmesi caizdir. Bunun bir benzeri de sonraki ayet sonunda bulunan كَالصَّرِيم'dir. Yani burada durulması da vakf-ı caizdir.⁶²⁷

Uşmûnî'nin câiz vakfı, “vakf yapmanın ve terk etmenin mümkün olduğu vakf çeşidi” olarak tanımlaması bu vakfı irap, tefsir vb. ihtimallere göre tercih etmesine, bu kriterlerin değişmesine göre vakf yapılacak yerin de değişmesine sebep olmuştur.

⁶²⁶ Mahmud Hâfi, XVI, 41.

⁶²⁷ Üşmunî, s. 618.

5. Vakf-ı Sâlih'in Anlama Etkisi

Hasen vakf, “salih vakf” olarak da adlandırılır. Şöyle ki okuyan kimse nefesinin kesilmesi sebebiyle her zaman her yerde tâm ya da kâfi derecede vakf yapma imkânı bulamayabilir. O zaman bu vakf türünü uygular. Fakat Uşmûnî, vakf-ı sâlihten ne kastettiğini eserinde belirtmemiş ayetlerle ilgili vakıf tasniflerinde ise bu kavrama yer vermektedir. Vakf-ı sâlih tanımını diğer eserlerde bulmaktayız.⁶²⁸ Şimdi Uşmûnî'nin konu ile ilgili örneklerine göz atalım:

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ⁶²⁹

“Gerçekte Allah onlarla alay eder...”⁶³⁰ anlamında اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ de vakf-ı salih vardır. Bu ayetin önceki ayet sonucuyla vasledilmesi mücazat yani Allah'ın onların yaptıklarına karşılık vereceği çıkarımı, ayetin anlamını daha da açıklayıcıdır; zira Allah hakkında istihza caiz değildir. Zaten اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ'in öncesiyle birleştirilmesi durumunda anlam kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu Ebû Hâtîm'in benimsediği görüştür. Sonuç olarak şöyle bir anlam belirir: Allah, onları müminlerle alay etmelerinin karşılığı olarak cezalandırır. اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ayetinin bir manası da Allah'ın onların cehaletini ortaya koyması şeklindedir. Bu manaya göre ayet sonunda bulunan يُعْمَهُونَ üzerindeki vakıf vakf-ı kâfi olur.⁶³¹

صُمُّكُمْ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ⁶³²

(Onlar, sağırdılar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler.)
صُمُّكُمْ üzerindeki vakf, vakf-ı sâlihtir. Bu ayette anlatılmak istenen ifadenin kendisinden sonrasına bağlı olması sebebiyle vakf yapılmaması gerektiğini ifade edenler de olmuştur, çünkü bir sonraki ayet başında bulunan أَوْ كَصَيِّبٍ kavli, وَرَعْدٌ deki أَوْ tahyir içindir. وَرَعْدٌ'in tahyir için olması durumunda anlam şöyle olur: “Biz bu münafıklara iki şeyden biri ile veya her ikisi ile

⁶²⁸ Dâni, s. 145.

⁶²⁹ 2. Bakara, 15.

⁶³⁰ 2. Bakara, 15.

⁶³¹ Uşmûnî, s. 56.

⁶³² 2. Bakara, 18-19.

وَاذْكُرُوا اللَّهَ عَلَيْكُمْ da durulmaz zira sonrası tefsiri bir cümledir. Müfesser ve müfessirin arası vakf edilerek açılmaz. اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاءَ de bulunan اِذْ'ı naspeden, daha sonra gelen فَالْفَ fiilidir. Sanki şöyle demek istenmiştir: “Allah’ın nimetlerini hatırlayın!” diyen kişiye şu soru yöneltilir: “Peki Allah’ın nimetleri nelerdir?” Ardından cevap gelir: “Düşman olduğunuz zamanlar sizin kalplerinizi birleştirmesidir.” Böylece ifade açıklanarak nimet kelimesinin ne olduğu sonucuna varılır. اِذْ in اَذْكُرُوا’nun mefulün bihi olarak mansup olması da caiz olur. اَذْكُرُوا’nun gelecek zaman için olması sebebiyle mana fesada uğrayacağından اِذْ in zaman zarfı olması caiz değildir, zira اِذْ her halükarda mazi için kullanılan bir zaman zarfıdır. Dolayısıyla عَلَيْكُمْ de vakf yapılması mümkün değildir, zira bu durumda daha sonrasındaki اِذْ ile gelecek zaman anlamında ibtidâ yapılacak ve anlam da bozmayı getirecektir.⁶³⁷

اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا شِيْعًا يَسْتَضِعُّ طَائِفَةً مِنْهُمْ يُدَّبِحُ اَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ اِنَّهٗ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِيْنَ⁶³⁸

“Şüphesiz ki, Firavun yeryüzünde (ülkesinde) büyüklük taslamış ve ora halkını sınıflara ayırmıştı” anlamında اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا شِيْعًا da durulması vakf-ı salihî meydana getirir; çünkü devamındaki ifadeler için üç ihtimal vardır. Birincisi, devamındaki ifadenin kendi başına bir cümle olmasıdır. Bu durumda anlam, “Firavun, yeryüzünde (ülkesinde) büyüklük taslamış ve ora halkını sınıflara ayırmıştı. Onlardan bir kesimi eziyor, oğullarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu” olur. İkincisi, وَجَعَلَ fiilindeki zamirden hâl olmasıdır. Bu durumda anlam, “Firavun, onlardan bir kesimi ezip, oğullarını boğazlayıp ve kadınlarını da sağ bıraktığı halde halkını sınıflara ayırmıştı.” olur. Üçüncü ihtimal de شِيْعًا’nın sıfatı olmasıdır. Bu durumda ise anlam, “Firavun; halkını, bir kesimi ezdiği, oğullarını boğazladığı ve kadınlarını da sağ bıraktığı sınıflara ayırmıştı”. “Boğazlıyor” anlamındaki يُدَّبِحُ fiili, “zayıf düşürmek istiyor” anlamındaki يَسْتَضِعُّ fiilinin mahallinden bedeldir. “Şüphesiz o, bozgunculardandı.” anlamındaki اِنَّهٗ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِيْنَ cümlesi de Firavun hakkında sözü geçen ifadeleri tamamlayıcı rolü üstlenmektedir.⁶³⁹

⁶³⁷ Uşmûnî, s. 129-130.

⁶³⁸ 28. Kasas, 4.

⁶³⁹ Uşmûnî, 439-440.

Uşmûnî'nin bizzat kendisi sâlih vakfın ne olduğuna dair kitabında herhangi bir bilgi vermemiştir. Vakf ve ibtidâ ile ilgili yazılmış diğer kitaplarda hasen vakfın aynı zamanda salih vakf olarak da adlandırıldığını görürüz. Şöyle ki Kur'ân okuyan kişi nefesinin kesilmesi sebebiyle her zaman her yerde tâm ya da kâfi derecede vakf yapma imkânı bulamayabilir. O zaman bu vakf türünü uygular. Uşmûnî de bu tür yerlerde sâlih vakfın yapılmasını uygun görmüştür.

B. HATALI VAKF VE İBTİDANIN ANLAMA OLUMSUZ ETKİSİ

Kur'an tilavetinde hatalı vakf ve ibtida, kelâmın, lafız ve mânâ yönünden tamam olmamasına veya sonrasıyla sıkı bir ilişki içerisinde bulunmasına rağmen cümleler arası bağın koparılması ve doğru anlamaya mani olabilecek bir başlangıcın yapılmasıdır. Bu, kuranın doğru anlaşılması ve yorumlanması açısından son derece önem arzeden bir husustur. Bu gibi yerlerde vakf yapılması durumunda kastedilen mana anlaşılabilir veya yanlış anlaşılır. Bu da, Kur'an'ın ruhuna ve mesajına uygun olmayan olumsuz bir takım sonuçlar ortaya çıkarır ve bunlar çok ciddi hatalar olarak karşımıza çıkar. Yanlış anlamlandırmalara ve anlayışlara sebep olabilecek bu tür yerler farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun ciddiyetini ve önemini algılamış olan Uşmûnî de çoğu zaman bu noktalara dikkat çekmiştir. Biz de bu tür hataların vuku bulabileceği yerleri başlıklar altında ele alarak örneklendirmeye çalışacağız:

1. Hâl ile Zi'l-Hâl'in Ayrılması

“Hâl, cümlede fâilin, mef'ûlün veya her ikisinin durumunu beldiren lafız (kelime veya cümleler)dır.”⁶⁴⁰ Arapça cümlelerde hâlin bulunduğu bir cümlede anlam bütünlüğünü sağlamak amacıyla sâhibu'l-hâl'in de belirtilmesi gerekir. Belirtilmemesi durumunda ise kastedilen anlamın tam olarak ortaya çıkmaması ihtimâlî gündeme gelir ki ayetlerde bu durum kendini açıkça ortaya koymaktadır. Uşmûnî bu konuyla ilgili olarak çeşitli örnekler vermiş ve buna şu şekilde açıklık getirmiştir:

نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ⁶⁴¹

نَزَلَ بِالْحَقِّ kelimesinde (sana kitabı hak olarak indirdi) ifadesinde مُصَدِّقًا kelimesi durmak caiz değildir, zira بِالْحَقِّ kelimesinin hemen sonrasında gelen مُصَدِّقًا kelimesi “tasdik edici olarak” anlamında kendisinden önceki عَلَيْكَ'nin hâlidir.⁶⁴² Yani anlam şöyledir: “Kendinden önceki kitapları tasdik edici olduğu halde sana kitabı indirdi.”⁶⁴³

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَاؤُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ

إِلَّا قَلِيلًا⁶⁴⁴

⁶⁴⁰ Çörtü, s. 211.

⁶⁴¹ 3. Âli İmrân, 3.

⁶⁴² Mahmud Hâfî, II, 106.

⁶⁴³ Uşmûnî, s. 106.

⁶⁴⁴ 4. Nisâ, 142.

وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ifadesinden sonra gelen “Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar” anlamındaki ذَلِكْ يُرَاوُنْ مُدْبِطِينَ بَيْنَ ذَلِكَ’in failinden hal olmak üzere mansup okunursa vakf yapılmaz, zira bu durumda hâl ve zilhalin arasının vakf ile ayrılması söz konusu olur. Vasl edilmesi durumunda anlam şöyle olur: “Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, iman ve küfür arasında bocalayıp durdukları halde Allah’ı pek az anarlar.”⁶⁴⁵

2. Ma’tûf ve Ma’tûfun Aleyh’in Ayrılması

Atıf harfleri aracılığıyla ma’tûf ve ma’tûfun aleyh birbirine bağlanır ve anlam bu şekilde tamam olur. Bu Türkçe ifadelerin sağlıklı olabilmesi amacıyla da gözetilmesi gereken bir durumdur. “Ahmet geldi” dediğimizde eğer Ahmet’le beraber Mehmet’in de gelmesi söz konusu ise bunun da aynı cümlede belirtilmesi ve “Ahmet ve Mehmet” geldi denilmesi gerekmektedir. Atıf harflerinin iki kelime ya da iki cümleyi bağlamalarının yanında ma’tûfla ve ma’tûfun aleyh’in aynı işi yaptığını, aralarında sıra olduğunu, sonuç vb. hususları ifade ettiğini anlatma gibi özellikleri de bulunmaktadır.⁶⁴⁶ Kur’ân ayetlerinde de ma’tuf ve ma’tûfun aleyh araları açılmayarak sonuca gidilmeye çalışılır. Uşmûnî’nin bu konuya dair örneklerinden bazıları şunlardır:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ⁶⁴⁷

“Şüphesiz yerde ve gökte Allah’a hiçbir şey gizli kalmaz” anlamındaki ayette إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ üzerinde durulmaz zira sonraki ifade kendisine atfedilmiştir.⁶⁴⁸ Şayet فِي الْأَرْضِ kelimesinde durulursa dinleyenin aklına “Şüphesiz ki sadece yeryüzünde hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz” şeklinde bir düşünce gelir. Bu düşünceyi Allah Teâlâ وَلَا فِي السَّمَاءِ buyurarak ortadan kaldırmıştır.⁶⁴⁹

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ إِلَيْنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا⁶⁵⁰

“Yoksa (makbul) tövbe, kötülükleri (günahları) yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatınca, “İşte ben şimdi tövbe ettim” diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerinki

⁶⁴⁵ Uşmûnî, s. 165.

⁶⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bk., Çörtü, s. 376- 384.

⁶⁴⁷ 3. Âli İmrân, 5.

⁶⁴⁸ Mahmud Hâfî, II, 109.

⁶⁴⁹ Uşmûnî, s. 107.

⁶⁵⁰ 4. Nisa, 18.

değildir. Bunlar için ahirette elem dolu bir azap hazırlamışsınız” anlamındaki ayetin başında bulunan وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ den عَذَابًا أَلِيمًا’eye kadar vakf yapılmadığı gibi ayet içerisinde bulunan السَّيِّئَاتِ , الْمَوْتُ ve إِنِّي تُبْتُ الْنَّ’de de vakf yapılmaz. Zira الَّذِينَ يَمُوتُونَ ifadesi وَلَيْسَتِ kelimesine atfedilmiştir. Bu kelimelerden herhangi biri üzerinde durulduğunda anlam eksik kalacaktır ki zaten matuf olmaksızın matufu’n-aleyh üzerine vakf yapılması makul değildir. Bu durumda şöyle bir yanlış anlam ortaya çıkmaktadır: “Kötülük işleyenler için tevbe mümkün değildir.” وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كَفَارٌ’daki الَّذِينَ kelimesi, الَّذِينَ atfedilmiştir ve mahallen mecrurdur. Anlam ise şöyledir: “Ne kötülükleri (günahları) yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatınca, 'İşte ben şimdi tövbe ettim' diyen kimseler için ne de kâfir olarak ölenler için tevbe mümkündür.” Yani tevbe etmek için ölümü bekleyen ve kâfir olarak ölenlerin yaptıkları tevbe eşit konumda olup kabul edilmeyecektir.⁶⁵¹

لَعَنَهُ اللَّهُ وَقَالَ لَا تَخَذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا⁶⁵²

“Allah, o şeytana lânet etti ve o da, “Andolsun ki senin kullarından elbette belirli bir pay alacağım” dedi.” anlamında نَصِيبًا مَفْرُوضًا âyet sonu olduğundan durulabilir yoksa iblisin kendisine yemin ettiği beş şeyi نَصِيبًا مَفْرُوضًا’ya atfetmesinden dolayı durulması makul değildir ki bu beş şey de şunlardır: “Allah’ın kullarından bir nasip elde etmek, onları saptırmak, onları kuruntulara sokma, (putlara adak için) hayvanların kulaklarını yarmayı emretme ve Allah’ın yaratışını değiştirmeye teşvik etmek.” İbn Abbas Allah’ın yaratışından murat edilenin Allah’ın dini ya da kişinin kendini iğdiş etmesi olduğunu söylemiştir. Mücahid ise fitrat olduğunu ifade etmiştir. Yani onlar İslâm fitratı üzere doğarlar da şeytan bu fitratı değiştirmeye uğraşır. Hasan ise bunun dövme olduğunu söylemiştir ki bu açıklamalar birbirine ters değildir zira tümü insan fiilleriyle alakalıdır.⁶⁵³

ثَمَانِيَةَ أَرْوَاحٍ مِنَ الضَّالِّينَ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْرِ اثْنَيْنِ قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ نَبُؤُنِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ وَمِنَ الْأَبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّيْكُمْ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ⁶⁵⁴

⁶⁵¹ Uşmûnî, s. 148.

⁶⁵² 4. Nisa, 118.

⁶⁵³ Uşmûnî, s. 161.

⁶⁵⁴ 6. En’âm, 143-144.

(O, (hayvanlardan) sekiz eşi de yaratandır) âyet başından bir sonraki âyetteki اَمْ كُنْتُمْ اِذْ وَصَّيْكُمْ اللّٰهُ شُهَدَاءَ⁶⁵⁵ ifadesine kadar vakf yapılmaz, çünkü aradaki ifadelerin hepsi اَمْ كُنْتُمْ ifadesine atfedilmiştir ve matufla matufu'n-aleyh arası açılmaz. Şâyet haramlık erkeklik sebebiyle olursa bütün erkeklerin haram olması gerekir. Haramlığın dışı olması sebebiyle olması tüm dişilerin haram olmasını gerektirir. Yok, haramlık rahimlerin kapsadığı şey ile olacaksa tüm bu guruba giren varlıkların haram olması gerekir.⁶⁵⁶

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ⁶⁵⁷

“Kendilerine de canlarının istediğini nispet ediyorlar.” anlamındaki اَمْ كُنْتُمْ اِذْ وَصَّيْكُمْ اللّٰهُ شُهَدَاءَ öncesindeki اَلْبَنَاتِ اِلٰهِ الْبَنَاتِ üzerine atfedilirse اَلْبَنَاتِ'da vakf yapılmaz ve اَلْبَنَاتِ'nin mefulü olur. Dolayısıyla اَلْبَنَاتِ üzerinde durulmaz. Ferra demiştir ki onu اَلْبَنَاتِ üzerine atfen mansup yapmak اَلْبَنَاتِ'deki vav olan muttasıl zamirin fiilinin, اَلْبَنَاتِ'daki اَلْهُم olan muttasıl zamire teaddisine (geçişliliğine) sebep olur. Ebu İshak, Ferra'nın dediğinin hata olduğunu söylemiştir, çünkü ne muttasıl zamirin fiilinin ne de zahir ismin fiilinin muttasıl zamirlere teaddisi caiz değildir. Ef'âl-i kulubdan ظن ve benzerleri ile فقد ve عدم bundan müstesnadır. Dolayısıyla ne زيد ضربه ne de زيد ضربه demek caiz olmaz. Yani “O kendini dövdü” anlamında ضربه, “Sen kendini dövdün” anlamında ضربت ve “Ben kendimi dövdüm” anlamında ضربتني demek caiz değildir. Aksine mansup zamirin bedeli النفس ile getirilir. Dolayısıyla “kendini dövdün” anlamında ضربت نفسك ve “kendimi dövdüm” anlamında ضربت نفسي denir. Aynı şekilde زيد ظنه قائما / وزيد فقد وعدمه وفقد وعدمه زيد denilmesi de caizdir. Herhangi bir konuda muttasıl zamirin fiilinin zahir ismine teaddisi caiz değildir. Dolayısıyla, “Zeyd kendini dövdü” anlamında زيد ضربه demek caiz olmaz. Ebû İshak'ın o ikisinin muttasıl zamirine sözünde iki kayıt vardır: Birincisi, zamir olmasıdır. النفس gibi zahir olursa engel olmaz. زيد ضرب نفسه ve زيد ضرب نفسه gibi. İkincisi, muttasıl olmasıdır. Munfasıl olsaydı caiz olurdu. “Zeyd ancak kendini dövdü” anlamında زيد ما زيد ما ضرب زيد الا اياه ve زيد ما ضرب زيد الا اياه gibi...⁶⁵⁸

⁶⁵⁵ “Yoksa Allah (bütün) bunları yasaklarken siz şahit miydiniz?” (6. En'âm, 144.)

⁶⁵⁶ Uşmûnî, s. 207.

⁶⁵⁷ 16. Nahl, 57.

⁶⁵⁸ Uşmûnî, s. 325.

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ⁶⁵⁹

“Böylece biz Kur’an’ı apaçık âyetler hâlinde indirdik. Şüphesiz Allah, dilediğini doğru yola iletir” anlamındaki ayette *وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ*’de herhangi bir vakıf yapılmaz, çünkü sonrasındaki *وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ*’nin konumu *وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ*’nun mef’ûlü olan *آيَاتٍ*’e atfen mansuptur. Yani “Allah’ın hidayet edeceğini indirdik” anlamındadır. Yahut harf-i cerrin hazfine göre mansuptur. Bunun takdiri ise “Allah’ın dilediğine hidayet edeceğini indirdik” olur. Eğer *أَنَّ* mahzûf bir müptedânın haberi olarak ref konumunda yapılır ve takdir de *وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي* (durum şudur ki, Allah dilediğini hidayete erdirir) olursa, *بَيِّنَاتٍ* üzerinde vakıf hasen olur.⁶⁶⁰

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا⁶⁶¹

“Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helâl değildir. Ancak sahip olduğun cariyeler başka. Şüphesiz Allah, her şeyi gözetleyendir” anlamındaki ayette *لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ* üzerinde vakf yapılması uygun değildir. Çünkü, “eşlerini boşayıp başka eşler almak” anlamındaki *مِنْ أَزْوَاجٍ* *وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ* *نِيسَاءٍ* kelimesi üzerine atfedilmiştir. Dolayısıyla matufla matufu’n-aleyh arası açılmaz. *وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ*’de bulunan *لَا* harfi zaittir. Bu ifadeler beraber düşünüldüğünde anlam şöyle olur: “Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helâl değildir Elinin sahip olabilecekleri müstesna.”⁶⁶²

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ⁶⁶³

“Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a şikâyetinde bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir” anlamındaki ayette *قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي* *زَوْجِهَا*’da vakıf yapılmaz, zira *فِي زَوْجِهَا*’dan sonra gelen *تَشْتَكِي* fiili öncesindeki *تُجَادِلُكَ*’ye atfedilmiştir. İfadenin devamında bulunan *تَشْتَكِي*, sıra ya da hâl olmak üzere nasp

⁶⁵⁹ 22. Hâc, 16.

⁶⁶⁰ Uşmûnî, s. 387.

⁶⁶¹ 33. Ahzâb, 52.

⁶⁶² Uşmûnî, s. 474.

⁶⁶³ 58. Mücâdele, 1.

konumundadır. Bu durumda ayetin anlamı, “Allah, kocası hakkında seninle tartıştığı halde Allah’a şikâyetle bulunan kadının sözünü iştmişir” olur. Evlâ olan da budur. تَشْتَكِي nin, تَجَادِلُ ye atfedilmeyip أَنْ تَشْتَكِي takdirinde müptedâ yapılması durumunda ise vakf-ı hasen olur.⁶⁶⁴

3. Müteallakla Müteallık’ın Ayrılması

أَوْ لَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِنْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ⁶⁶⁵

“Onların (müşriklerin) başına (Bedir’de) iki mislini getirdiğiniz bir musibet (Uhud’da) sizin başınıza geldiğinde, “Bu, nereden başımıza geldi?” dediniz, öyle mi? De ki: “O (musibet), kendinizdendir.” Şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter” anlamındaki ayetin sonunda إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ‘da durmak vakf-ı tamdır. Daha sonraki âyet başı olan وَمَا أَصَابَكُمْ’dan takip eden âyetin ortalarındaki اَوْ اَدْفَعُوا ifadesine kadar vakf yapılmaz. Vakf yapılmamasına göre anlam, “İki topluluğun (ordunun) karşılaştığı günde başınıza gelen musibet Allah’ın izniyledir. Bu da mü’minleri ortaya çıkarması ve münafıklık yapanları belli etmesi içindi. Onlara (münafıklara), “Gelin, Allah yolunda savaşın veya savunmaya geçin” denildi...” şeklinde olur. Aynı ayet içerisinde bulunan اَلْجَمْعَانِ ve فَبِإِذْنِ اللَّهِ’de de durulmaz, zira وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ’deki ل harfi وَمَا’daki anlamında müptedâ olan مَا’nın haberinin tamamlayıcısıdır. Burada مَا müptedâ, haberi de فَبِإِذْنِ اللَّهِ’dir. وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ mana yönüyle اَلْجَمْعَانِ’ye atfedilmiştir. Anlam ise şöyle olur: “İki topluluğun (ordunun) karşılaştığı günde başınıza gelen musibet, Allah’ın izniyle ve müminleri belli etmesi içindir.” Burada ف harfi haberin başına dâhil edilmiştir, zira اَلَّذِي anlamındaki مَا’nın haberi, şartın cezasına benzemektedir ki فَبِإِذْنِ اللَّهِ burada şartın cezası konumundadır. فَبِإِذْنِ اللَّهِ nin anlamı şöyledir: “Sizin başınıza gelen Allah’ın ilmi dahilindedir.” وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ nin anlamı ise şöyledir: “Müminlerin îmânını, münâfıkların nifâkını ortaya çıkarmak için.” وَلِيَعْلَمَ haber cümlesine bağlı olduğundan müptedâ ile arası açılmaz. Yani فَبِإِذْنِ اللَّهِ, اَلْجَمْعَانِ ve نَافَقُوا’da vakf yapılması mümkün değildir. Daha önce de ifade edildiği gibi vakf ancak اَوْ اَدْفَعُوا ifadesinde yapılabilir.⁶⁶⁶

⁶⁶⁴ Uşmûnî, s. 594.

⁶⁶⁵ 3. Âli İmrân, 165-166.

⁶⁶⁶ Uşmûnî, s. 139.

وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفَى فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ
وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ
أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا⁶⁶⁷

“Zeyd, eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu seninle evlendirdik...” anlamında زَوَّجْنَاكَهَا وَطَرًا زَيْدٌ مِنْهَا ‘da, “Tâ ki eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü’minlere bir zorluk olmasın.” anlamındaki devamının öncesiyle alakası bulunduğundan vakıf yapılmaz. Sanki “زوجناك امرأة زيدا لئلا يقع في قلوب” (Seni Zeyd’in karısıyla evlendirdik ki evlatlıklarının eşleriyle evlenmenin caiz olmadığı düşüncesi müminlerin kalbine düşmesin diye) denilmiştir. Bu ayetle Allah Hz. Peygamber’den bu zorluğu iki kere nefyetmiştir. Birincisi, hususen bu ayet ile O’na eşini nikâhlamak suretiyle; ikincisi ise ayetin umum ifade etmesi sebebiyle hükmün müminlerin genelini kapsayıp Hz. Peygamber’in bu umurun kapmasına girmesi şeklindedir.⁶⁶⁸

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ
لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ⁶⁶⁹

“Elinizden çıkana üzülmeyesiniz diye...” anlamındaki لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ ayetindeki lâm harfinin öncesine olan bağıllığından dolayı “Şüphesiz bu Allaha göre kolaydır.” anlamındaki إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ’de vakf yapılmaz. Anlam ise, “Elinizden çıkana üzülmeyesiniz diye Allah bu şeyi sizler için kolay kıldı” olur. Kul bu durumu bildiğinde elinden çıkana üzülmaz ve işini Allah’a ısmarlar. Lâm harfi ذالك لكي takdirinde mahzûf bir ifadeye taalluk ettiğinde يَسِيرٌ üzerinde durup لِكَيْلَا تَأْسَوْا ile ibtidâ caiz olmaz.⁶⁷⁰

⁶⁶⁷ 33. Ahzâb, 37.

⁶⁶⁸ Uşmûnî, s. 472.

⁶⁶⁹ 57. Hadîd, 22-23.

⁶⁷⁰ Uşmûnî, s. 592.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ لَوْلَا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ إِلَّا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ⁶⁷¹

“Allah Gafûr’dur (çok bağışlayıcıdır), Rahîm’dir (çok merhametlidir.)” anlamında وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ da vakf yapılmaz, zira sonraki ayet başlangıcında bulunan ve “ehl-i kitabın bilmemesi için...” anlamındaki لَوْلَا يَعْلَمُ, “size rahmetinden iki kat pay versin...” anlamındaki يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ’de bulunan يُؤْتِكُمْ fiiline muttasıldır. Anlam ise bu durumda şöyle olur: “Ehl-i kitabın Allah’ın lütfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini bilmeleri için size rahmetinden iki kat pay versin ve sizi bağışlasın.” Buna göre وَيَغْفِرْ لَكُمْ üzerinde vakf yapılmaz.⁶⁷²

4. Âmil ile Ma’mûl’ün Ayrılması

Âmil ma’mûlün meydana gelmesini sağlayan kelimeye denilir. Ma’mûl ise âmilin tesiriyle meydana gelen lafza denilir. Âmiller, mamûller üzerinde etki ederek hareke değişikliğine sebebiyet verirler. Örneğin bir fiil; fâilin merfû, mef’ûlün ise mansup olmasını gerektirir.⁶⁷³ Ayetlere istenilen anlamın verilebilmesi için kelimeler ya da terkipler üzerindeki âmillerin doğru tespit edilebilmesine ihtiyaç vardır. Uşmûnî de bu amaçla yeri geldiğinde âmillerin neler olduğuna değinmiştir. Buna örnek olarak şu ayetler verilebilir:

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ⁶⁷⁴

Eğer حَسَدًا kelimesi zahir değil de muakadder bir ifade ile mansup kılınırsa “Ehli kitabdan birçoğu arzu etmektedir ki sizi imanınızdan sonra çevirip kâfir etseler.” وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا denilerek vakfedilmesi durumunda kâfi vakf meydana gelmiş olur, çünkü حَسَدًا kelimesi mahzuf bir fiilin mastarıdır. Bu durumda anlam ise şöyledir: “Hasetlerinden dolayı sizi imanınızdan sonra küfre döndürmeye çalışırlar.” Eğer حَسَدًا kelimesi daha öncesindeki âmil ile mansup olursa ister حَسَدًا meful-

⁶⁷¹ 57. Hadîd, 28-29.

⁶⁷² Uşmûnî, s. 593.

⁶⁷³ Çörtü, s. 416-417.

⁶⁷⁴ 2. Bakara, 109.

u mutlak olmak üzere mansup olsun isterse meflun li eclih olmak üzere mansup olsun amille mamulün arası açılmayacağından dolayı vakıf yapılamaz.⁶⁷⁵

الَّذِينَ قَالُوا لِأَخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“(Onlar), kendileri oturup kaldıkları hâlde kardeşleri için, “Eğer bize uysalardı, öldürülmezlerdi” diyen kimselerdir. De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz kendinizden ölümü savın”⁶⁷⁶ anlamındaki ayette الَّذِينَ قَالُوا لِأَخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا da vakf yapılmaz zira daha sonra mekûlu’l-kavl olup mahallen mansup olarak gelen لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا⁶⁷⁷ ifadesi öncesindeki قَالُوا’nun mamulüdür ve anlam şöyledir: “Kardeşlerine: 'Şâyet bize tabi olarak yanımızda otursaydınız öldürülmezsiniz' dediler.”

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ⁶⁷⁸

“Hani biz İbrahim’e, Kâbe’nin yerini, “Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaif edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle” diye belirlemiştik” anlamındaki ayette الْبَيْتِ مَكَانَ الْبَيْتِ ile بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ şeklinde durulması uygun değildir, çünkü sonrasındaki أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا ile بَوَّأْنَا ile mansuptur. Öncesindeki بِي شَيْئًا ifadesindeki hitâbın Hz. İbrahim’e yönelik olmasına binaen böyledir. Hitabın Efendimize olmasına göre ise الْبَيْتِ üzerinde vakıf tam olur. Zira sonrasıyla lafız ve anlam ilişkisi kesilir.⁶⁷⁹

فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ أَنْ أَرْسِلَ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ⁶⁸⁰

فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Firavun’a gidin ve deyin: “Şüphesiz biz âlemlerin Rabbinin elçisiyiz”) anlamındaki ayet sonunda vakıf yoktur, çünkü sonrasındaki أَنْ أَرْسِلَ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ (İsrailoğullarını bizimle beraber gönder.”) öncesiyle mansuptur. Yani o elçileri İsrailoğullarından Firavun’a ibadet etme gerekliliği kalktığı için, Firavun’a ibadet etme zaruriyetlerinin olmadığını bildirmek amacıyla gönderdik demektir, çünkü Firavun israiloğullarından kendisine kulluk etmelerini istedi.⁶⁸¹

⁶⁷⁵ Uşmûnî, s. 74.

⁶⁷⁶ 3. Âli İmrân, 168.

⁶⁷⁷ Mahmud Hâfî, II, 369.

⁶⁷⁸ 22. Hâc, 26.

⁶⁷⁹ Uşmûnî, s. 388.

⁶⁸⁰ 26. Suarâ, 16-17.

⁶⁸¹ Uşmûnî, s. 422.

5. Fiil ile Mef'ûl'un Ayrılması

Arapçada bir fiil cümlesi genel olarak fiil, fâil ve mef'ûlden oluşmaktadır. Fiil ya da failin mef'ûlden ayrı olarak düşünülmesi ve bu şekilde doğru bir sonuca gidilmesi mümkün değildir. Ayrılması durumunda anlam fesada uğrayabilmektedir. Uşmûnî'nin konuyla ilgili örneğine gelince, sonrasında ibtidânın küfre düşme manasını içereceğinden dolayı ⁶⁸²لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ إِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُنَ ⁶⁸³da durulmaz. Sonra gelen ifade ise وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ ⁶⁸⁴dir. Kişi âyette ifade edilen manaya inanırsa küfre düşmüş olur. Manasına inanmaksızın söyleyen kişiden hikâye edildiğini bilerek vakfetse herhangi bir sorun olmaz zira küfrü anlatan kişi küfre düşmüş sayılmaz. Fakat vakfetmeyip sonraki ifadelerle kelâmı devam ettirmek en doğru okuyuş biçimidir. Küfre düşen kişinin okumasına benzeme ihtimalini ortadan kaldırmak için sesi düşürmek gerekir. وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ ⁶⁸⁵da vakfetmek ise vakf-ı tâmdır, zira kâfirlerin sözleri bitmiş Allah Teâlâ'nın kâfirlerin durumunu anlatan ifadeleri başlamıştır. ⁶⁸³

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُنَ ⁶⁸⁴

(*İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İnandık" derler.*)

denilerek vakf yapılamaz, zira bu durumda istenilen mananın aksi meydana gelir ve mana onların iman etmeleri durumunu ortaya çıkarır. Onlar yani münafıklar kalpleri yüz çevirip inanmadığı halde dilleriyle iman hakkında konuşmayı iman olarak isimlendirdiler. Allah Teâlâ Nebîsine kalplerinin hakikatini ve onların iman etmedikleri halde imanı dille söylemelerinin hiçbir hakikatinin olmadığını ve bunun onlar tarafından müminleri alaya almak amacıyla yapıldığını bildirdi. ⁶⁸⁵

6. Fâil ile Mef'ûl'ün Ayrılması

Bir fiil cümlesinde mef'ûl'un-bih fâilin yaptığı işten etkilenmektedir. Mef'ûlün anlamına etki eden, onu şekillendiren fâili belirtmeden meful üzerinde, etki altında kalan mef'ûlü belirtmeden fâil üzerinde durulması uygun değildir. Uşmûnî'nin konu ile ilgili örneği şudur:

⁶⁸² 3. Âli İmrân, 181.

⁶⁸³ Uşmûnî, s. 141.

⁶⁸⁴ 2. Bakara, 14.

⁶⁸⁵ Uşmûnî, s. 56.

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا⁶⁸⁶

“İnsanlara hidayet (Kur'an) geldikten sonra onların iman etmelerine ancak, “Allah, bir beşeri mi peygamber olarak gönderdi?” demeleri engel olmuştur.” anlamındaki ayette *وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ* da vakf yapılmaz, zira *مَنَعَ*’nin faili henüz gelmemiştir ki o da *قَالُوا* ‘dur. *أَنْ يُؤْمِنُوا*’nin ikinci mefulüdür. Takdirî olarak anlamı ise şöyledir: “Hidayetin gelme zamanında insanları imandan sadece, Allah bir insan mı peygamber mi gönderdi, demeleri men etmiştir.”⁶⁸⁷

7. Tekid ile Mükked’in Ayrılması

Tekid, tâbi olduğu kelimenin mânâsını kuvvetlendiren, pekiştiren mânâsındaki kapalılığı gideren ve aynı i’râbı alan sözdür. Dolayısıyla tekidle mükked’in arası ayrılamaz.⁶⁸⁸ Şimdi Uşmûnî’nin konuyla ilgili örneklerini görelim:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يُّضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا⁶⁸⁹

“Şüphesiz Allah (hiç kimseye) zerre kadar zulüm etmez. (Yapılan) çok küçük bir iyilik de olsa onun sevabını kat kat arttırır ve kendi katından büyük bir mükâfat verir.” anlamındaki ayet sonunda *وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا*’da durmak vakf-ı hasendir. Bazı âlimler *أَجْرًا عَظِيمًا*’da durmayı benimsememektedirler, zira sonraki âyet başlangıcı olan *فَكَيْفَ* ve sonraki ifadeler daha öncesini tekit etmektedir. Anlam ise şöyle olmaktadır: “Allah Teâlâ bu dünyada dahi kimseye zerre miktar zulmetmez, her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ahirette nasıl zulmeder?”⁶⁹⁰

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ⁶⁹¹

“Allah’ın, kendisine Kitab’ı, hükmü (hikmeti) ve peygamberliği verdiği hiçbir insanın, “Allah’ı bırakıp bana kullar olun” demesi düşünülemez. Fakat (şöyle öğüt verir:.) “Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitap uyarınca rabbânîler (Allah’ın istediği örnek ve dindar kullar) olun.” anlamındaki ayet başında bulunan

⁶⁸⁶ 17. İsrâ, 94.

⁶⁸⁷ Uşmûnî, s. 343.

⁶⁸⁸ Çörtü, s. 359.

⁶⁸⁹ 4. Nisa, 40-41.

⁶⁹⁰ Uşmûnî, s. 152.

⁶⁹¹ 3. Âli İmrân, 79.

وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ‘den ayet sonunda bulunan اَلنَّبِیِّیْنِ ‘a kadar vakf yapılması uygun değildir. اَلنَّبِیِّیْنِ kelimesinde öncesiyle sonrası arasında uyum olmayacağından dolayı durulmaz, çünkü daha sonrası önceden geçmiş olan nefyi tekit etmek amacıyla gelen bir cümledir. Cümle her ne kadar ثُمَّ ile lafzi olarak ayrılmış olsa bile anlam bakımından birbirine bağlıdır, zira cümlelerin cümleye atfedilebilmesi için aralarında ortak bir noktanın olması şart koşulmuştur. زید یکتب ویشعر örneğinde olduğu gibi.⁶⁹² Bu ayette de görüldüğü gibi cümlelerin birbirine bağlanabilmeleri için ortak bir nokta mevcuttur ki o insanın varlığıdır. Birinci cümlede insana verilen unsurlardan, ikinci cümlede ise insanın bu unsurlar dahilinde gerçekleştireceği söylemden bahsedilmektedir. Dolayısıyla insan bu iki cümleyi anlam yönüyle birbirine bağlamaktadır. اَلنَّبِیِّیْنِ kelimesinde vakf, لِلنَّاسِ ثُمَّ یَقُولُ ie ibtidâ yapılırsa anlam, “Hiçbir insana Allah’ın Kitab’ı, hükmü (hikmeti) ve peygamberliği vermesi mümkün değildir.” olur ki böyle bir şey aklen mümkün değildir.

8. Bedel ile Mübdelü’n-Minh’in Ayrılması

Bedel; metbû’unu (önlerindeki kelimeleri) açıklamak ve pekiştirmek gibi sebeplerle getirilen ve i’râb bakımından metbû’una uyan tâbi’dir. Mübdelü’n-minh ise, bedelden önce gelen ve bedelin irâbını almış olduğu kelimeye denilir.⁶⁹³ Tanımlarda da anlaşılacağı üzere bedel ve mübdelü’n-minh’in arasında çok sıkı bir ilişki vardır ve vakıfla bi iki ifadenin arası ayrılamaz. Konuyla ilgili olarak Uşmûnî’nin şu iki örneği maksadı ortaya koyacak cinstendir:

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْأَجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْأَجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا الَّذِينَ يَخْلَوْنَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا⁶⁹⁴

“Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez” anlamında وَابْنِ السَّبِيلِ ‘da durulması kâfi vakftır. Sonraki âyetin başlangıcı konumundaki الَّذِينَ ifadesi فَخُورًا’daki zamirden ya da مَنْ’dan bedel veya sıfat yapılması durumunda فَخُورًا’da durulamaz, zira bu durumda bedel-mübdelü’n-minh ya da sıfat-

⁶⁹² Uşmûnî, s. 126.

⁶⁹³ Çörtü, s. 365.

⁶⁹⁴ 4. Nisa, 36-37.

mevsuf'un vakf ile ayrılması meydana gelir.⁶⁹⁵ Buna göre anlam, “Şüphesiz Allah, kibirli ve övünen kimseleri sevmez ki bu kişiler; cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimselerdir.”

قُلْ إِنَّمَا أَعْطُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلَ خِزْيَانٍ خَائِفِينَ لَهُ لَا تَمَسُّوا فِي شِئْنِ اللَّهِ يَوْمَ الْإِثْمِ
يَذَى عَذَابٍ شَدِيدٍ⁶⁹⁶

“(Resûlüm! Onlara) de ki: Size bir tek öğüt vereceğim: İkişerli olarak, teker teker Allah'a yönelin!” anlamındaki وَفَرَادَى وَفَرَادَى وَفَرَادَى ayetinde bulunan وَأَنْ تَقُومُوا بِوَاحِدَةٍ kelimesinin tefsiri olarak düşünülürse burada vakıf yoktur. Bu durumda وَأَنْ تَقُومُوا بِوَاحِدَةٍ, ‘den bedel olarak cer mahallinde olur, çünkü bedel ve mübdelün minh’in arası ayrılamaz.⁶⁹⁷

9. Harf-i Cer’in Yemin Olarak Değerlendirilmesi

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا⁶⁹⁸

“Kendi işledikleri yüzünden başlarına bir musibet geldiği, sonra da “Biz iyilik etmek ve uzlaştırmaktan başka bir şey istememiştik” diye Allah’a yemin ederek sana geldikleri zaman hâlleri nasıl olur?” anlamındaki ayetin başlangıcında bulunan وَأَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ İfâda durup daha sonrasındaki بِاللَّهِ’yi kasem zannederek hata etmişlerdir. Buna göre anlam, “Kendi işledikleri yüzünden başlarına bir musibet geldiği, sonra da yemin ettikleri halde sana geldikleri zaman hâlleri nasıl olur?” Fakat burada bu kişilerin iddia ettiği gibi بِاللَّهِ’yi kasem yaparsak kasemin cevabını bulma ihtiyacı ortaya çıkar. Bu durumda İfâda i nafîye مَا anlamına gelir ve anlam şöyle olur: “Allah’ın hükmü geldiğinde senden ayrılmakla iyilik etmek ve ara bulmaktan başka bir şey istemedik.” Fakat وَأَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ İfâda durup بِاللَّهِ’nin kasem fiilini de mahzûf olarak değerlendirmenin hiçbir anlamı yoktur, zira Kur’ân-ı Kerim’de mahzûf fiillerin kasemleri sadece و harfi ile gelir. و harfi ile gelen kasemlerin ise وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ örneğinde olduğu gibi fiilleri mahzûf değil

⁶⁹⁵ Uşmûnî, s. 151.

⁶⁹⁶ 34. Sebe’, 46.

⁶⁹⁷ Uşmûnî, 480-481.

⁶⁹⁸ 4. Nisa, 62.

zahiri olarak gelir. Dolayısıyla ب harfi ile kasemin gelmesi fiilin hazfedilmesi durumunda mümkün değildir.⁶⁹⁹

10. Şart ile Cevâbın Ayrılması

Arapça’da şart cümlesi cevap cümlesinden önce gelir. Mâzi ve müzârî ile başlayan haber cümlelerinden olur. Cevap cümlesi ise şart cümlesinden sonra gelir ve “ceza” olarak da adlandırılmaktadır. Cevap cümlesi mazi, müzari ile başlayan fiil cümlesi olabileceği gibi nefy, nehy, istifhâm, istikbâl ifade eden ve câmid fiillerden de gelebilir, hatta isim cümlesi de olabilir. Cevap cümlesinde ifade edilenler daha önce şarta bağlanmış olan durumların sonucudur. Bu sebep sonuç ilişkisinden dolayı şart ve cevabın vakf yapılarak ayrılması mümkün değildir.⁷⁰⁰ Şimdi Uşmûnî’nin getirmiş olduğu örneklerle konuyu açıklamaya çalışalım:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ⁷⁰¹

قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ’da vakf yapılamaz, çünkü bundan sonrası cevabı mahzûf olan şarttır. Anlam ise şöyledir: “Şayet Allah’ın size indirdiğine inananlar iseniz niçin Allah’ın peygamberini öldürdünüz?” İşte bu cümle öncesindeki ayette bulunan şu ifadeleri tekid amacıyla zikrolunmuş bir cümledir: “Onlara, “Allah’ın indirdiğine (Kur’an’a) iman edin” denilince, “Biz sadece bize indirilene (Tevrat’a) inanırız” deyip, ondan sonra geleni (Kur’an’ı) inkâr ederler. Hâlbuki o, ellerinde bulunanı (Tevrat’ı) tasdik eden hak bir kitaptır.” Ayrıca, إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ’de إِنْ’in nafiye olup ما manasında olduğuna dair bir görüş de bulunmaktadır. Anlam bu durumda şöyle olur: “Sizden sadır olan imanla çatıştığınızdan dolayı siz iman etmiş değilsiniz.”⁷⁰²

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا⁷⁰³

“Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de” anlamında وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ayetinde durulması

⁶⁹⁹ Uşmûnî, s. 154.

⁷⁰⁰ Çörtü, s. 304-305.

⁷⁰¹ 2. Bakara, 91.

⁷⁰² Uşmûnî, s. 71.

⁷⁰³ 4. Nisa, 100.

sonrasında şart ile başlanması durumunda vakf-ı kâfidir. Yani lafzen bağ sona ermekle beraber anlam ilişkisi devam etmektedir. *فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا* kadar vakf yapılamaz. Buna göre anlam, “Kim Allah’a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah’a düşer” şeklinde olur. *وَرَسُولِهِ* ve *الْمَوْتُ* kelimelerinde vakf yapılamaz zira henüz şartın cevabı olan “Muhakkak onun mükâfatını vermek Allah'a aittir” anlamındaki *فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ* cümlesi henüz gelmemiştir.⁷⁰⁴

قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيدُنِي مَا يُوعَدُونَ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ⁷⁰⁵

“De ki: “Ey Rabbim! Onlara yöneltilen tehditleri bana mutlaka göstereceksen...” anlamında *قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيدُنِي مَا يُوعَدُونَ*’da vakıf yoktur, çünkü “...beni o zalim milletin içinde bulundurma!” anlamında sonrasında gelen *فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* şartının cevabıdır. *قُلْ رَبِّ إِمَّا* ifadesinde bulunan *إِمَّا*’ya gelince, şart için olan *إِنْ* ve ona bitişen *مَا* şeklinde, atıf için olan *أَمَّا*’nın aksinedir, tek bir kelimedir. *فَلَا تَجْعَلْنِي مَا يُوعَدُونَ* ve *مَا يُوعَدُونَ* arasında gelen *رَبِّ* kelimesi münâdâdır, şart ve cevap arasında bulunan bir itiraziyyedir.⁷⁰⁶

11. Nefy ile Cevâbın Ayrılması

Yukarıda şart ve cevap cümlelerinde var olan durum aynı şekilde nefy ve cevâbında da mevcuttur ve aralarının vakfedilerek açılması uygun görülmemiştir. Konu ile ilgili örneklerimiz ise şunlardır:

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ⁷⁰⁷

بَلَىٰ ve sonrasında gelen *عِنْدَ رَبِّهِ* önceki nefyin cevabı olduğu için belâ üzerinde vakf yapılamaz. Manasına gelince, Yahudiler dediler ki; cennete sadece Yahudi olanlar gireceklerdir. Hristiyanlar dediler ki, cennete sadece Hristiyan olanlar gireceklerdir. Bunun üzerine bu iki gruba cevap niteliğinde ayet şöyle nâzil olmuştur: “Hayır, öyle değil! Kim “ihsan” derecesine yükselerek özünü Allah’a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar

⁷⁰⁴ Uşmûnî, s. 160.

⁷⁰⁵ 23. Muminûn, 93-94.

⁷⁰⁶ Uşmûnî, s. 401.

⁷⁰⁷ 2. Bakara, 112.

üzülmeyeceklerdir.” Dolayısıyla belâ sözü, cennete bu gurupların ifade ettikleri dışında hiçkimsenin girmeyeceği şeklindeki nefye cevaptır.⁷⁰⁸

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ⁷⁰⁹

“Böylece biz Kur’an’ı apaçık âyetler hâlinde indirdik. Şüphesiz Allah, dilediğini doğru yola iletir” anlamındaki ayette بَيِّنَاتٍ آيَاتٍ أَنْزَلْنَاهُ’de herhangi bir vakıf yapılmaz, çünkü sonrasındaki يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ’deki إِنَّ’nin konumu أَنْزَلْنَاهُ’nun mef’ûlü olan آيَاتٍ’e atfen mansuptur. Yani “Allah’ın hidayet edeceğini indirdik” anlamındadır. Yahut harf-i cerrin hazfîne göre mansuptur. Bunun takdiri ise “Allah’ın dilediğine hidayet edeceğini indirdik” olur. Eğer أَن mahzûf bir müptedânın haberi olarak ref konumunda yapılır ve takdir de وَلَأَمْرٌ أَنَّ اللَّهَ يَهْدِي (durum şudur ki, Allah dilediğini hidayete erdirir) olursa, بَيِّنَاتٍ üzerinde vakıf hasen olur.⁷¹⁰

12. Müstesnâ ile Müstesnâ minh’in Ayrılması

İstisnâ edatından sonra gelen isim, önceki kısmın hükmünün dışında kalmakta ve mantıklı bir cümlemin meydana gelmesi için bu iki kısmın beraber değerlendirilme zaruriyetini doğurmaktadır. Türkçe ifadelerde de bu kendini gösterir. “Arkadaşlar geldi” diyerek durulduğunda genel bir anlam ortaya çıkmakta daha sonra “ancak Ali...” ile ibtidâ yaptığımızda ise anlamsız bir cümle meydana gelmektedir. En doğru olan ise, istisnâ edatının da cümleye katılarak, müstesnâ ve müstesnâ minh’in beraber kullanıldığı bir cümle kurmaktır ki buna göre anlam “Ali hariç arkadaşlar geldi” olur. Uşmûnî’nin konuyla ilgili örneği şudur:

وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَى الْمُرْسَلُونَ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلْ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ⁷¹¹

“Ey Mûsâ, korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar” anlamında يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَى الْمُرْسَلُونَ’un sonunuda daha sonraki ayet başlangıcında bulunan إِلَّا’yı istisna edatı olarak okuyan için vakıf yoktur, çünkü istisna edatı ile ibtida yapılmaz. İstisna edatında ibtidaya cevaz verenler o edatı لكن manasında أَلَا şeklinde kabul edenlerdir. Bu ayetin ise takdiri المرسلين غير المظلومين لكن من ظلم من غير المرسلين şeklinde olmaktadır.

⁷⁰⁸ Uşmûnî, s. 74.

⁷⁰⁹ 22. Hâc, 16.

⁷¹⁰ Uşmûnî, s. 387.

⁷¹¹ 27. Neml, 10.

Buna göre öncesiyle beraber anlam şöyle olur: “Ey Mûsâ, korkma! Benim katımda peygamberler değil ancak peygamber olmayıp da zulmedenler korkar.” İstisnâ edatıyla ibtidâ yapanlar istisnayı, istisna-i munkatî olarak kabul etmektedirler. Bu Ferra’nın görüşüdür. Nahivciler buna cevaz vermemektedirler.⁷¹²

13. Sıfat ile Mevsûf’un Ayrılması

Arapça’da sıfat; kendisinden sonra geldiği ismi nitelik, nicelik bakımından tamamlayan ve ona i’râb, ma’rife-nekre, müfred-tesniye-cemî, müzekker ve müennes olma bakımından uyan isme verilir.⁷¹³ Dolayısıyla sıfat mevsufun tamamlayıcısı olup araları vakf edilerek ayrılamaz. Uşmûnî’nin sıfat ve mevsuf birlikteliğiyle ilgili olarak verdiği örnekler şunlardır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ⁷¹⁴

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler...” anlamındaki öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler...” anlamındaki أَذِلَّةٌ kelimesi يُحِبُّهُمْ’in sıfatı konumundadır. Durulması durumunda sıfat ve mevsufun arası ayrılmış olur. Kimi âlimler sarîh olmayan sıfatın sarîh sıfatın önüne geçmesinin câiz olduğuna dair bu âyeti delil getirmektedirler. Zira يُحِبُّهُمْ müevvel bir cümle olduğundan dolayı قَوْمٌ kelimesinin sarîh olmayan bir sıfatıdır. أَذِلَّةٌ ve أَعِزَّةٌ ise müfred olduklarından dolayı sarîh sıfatlardır. أَذِلَّةٌ ve أَعِزَّةٌ’in sıfatları ve قَوْمٌ mevsufu arasında itirazi bir cümle olduğunu söyleyen âlimler de bulunmaktadır.

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ⁷¹⁵

“Kim, hakkında hiçbir delili olmadığı hâlde Allah ile birlikte başka bir ilâha taparsa, onun hesabı ancak Rabbi katındadır. Şüphesiz kâfirler asla kurtuluşa eremezler” anlamındaki ayette وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ’de herhangi bir şekilde vakıf yapılmaz, çünkü devamında gelen لَهُ بُرْهَانٌ onun yani إِلَهًا’in sıfatıdır ve vakıfla araları ayrılamaz. Aynı şekilde لَهُ بُرْهَانٌ لَا de durum aynıdır ve vakf yapılmaz, çünkü

⁷¹² Uşmûnî, s. 431.

⁷¹³ Çörtü, 347.

⁷¹⁴ 5. Mâide, 54.

⁷¹⁵ 23. Muminûn, 117.

sonrasındaki ifade olan *فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ* nin başında bulunan *فَإِنَّمَا*’daki *ف* harfi *مَنْ* ‘in cevabıdır.⁷¹⁶

مَنْعَ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ⁷¹⁷

“*Hayrı engelleyen*” anlamında *لِلْخَيْرِ*’de vakf yapılmaz, çünkü daha sonrasında bulunan “şüpheci, mütecâviz” anlamındaki *مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ* bunun sıfatıdır. Dolayısıyla sıfat ile mevsufunun arası ayrılmaz. *مُرِيبٍ* kelimesi ref, nasp ve cer mahallinde üç şekilde harekelenebilir. Bu kelime müptedâ kabul edilip *فَالْقِيَاهُ* da haber olursa vakf-ı tam olur. Buna göre anlam, “Allah ile beraber, başka bir ilâh edinen o şüpheci var ya o kimseyi atın şiddetli azabın içine!” olur. *هو الذي* takdirinde mahzup bir müptedânın haberi yapılırsa da durum böyledir yani vakf-ı tâm olur. Mukadder bir fiille mansup kılınırsa vakf-ı kâfi olur. Daha önceki ayette bulunan *كَفَّارٍ* kelimesinden bedel kabul edilirse herhangi bir şekilde vakıf yapılmaz.⁷¹⁸

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ فَيَأْتِي أَلَاءَ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ دَوَاتَا أَفْنَانٍ⁷¹⁹

“*Rabbinin huzurunda (hesap vermek üzere) duracağından korkan kimseye iki cennet vardır*” anlamında *جَنَّاتٍ رَبِّهِ جَنَّاتٍ*’da ve “*yalanlıyorsunuz*” anlamında *تُكَذِّبَانِ*’da vakf yapılmaz, zira “*(ağaçlar, meyveler, rengârenk bitkiler gibi) çeşit çeşit güzelliklerle bezenmiştir*” anlamındaki *دَوَاتَا أَفْنَانٍ*’nin sıfatıdır ve sıfatla mevsufun arası ayrılmaz. *دَوَاتَا أَفْنَانٍ* mahzup bir müptedânın haberi olarak kabul edilirse vakf-ı kâfi olur. *دَوَاتَا* kelimesi görüldüğü üzere tâ’dan sonra elifle yazılmıştır, çünkü merfû tesniye elifle yazılır.⁷²⁰

14. Teraccî Harfiyle Başlanılması

Teraccî harfi olan *لَعَلَّ* ile ibtidâ yapılması uygun karşılanmamıştır. Zira bu harf kendinden önceki durumla ilgili bir beklentiyi ortaya koymaktadır. Yani bir önceki cümleyle anlam ilişkisi devam etmektedir. Uşmûnî bu konuda şu örneği vermektedir:

⁷¹⁶ Uşmûnî, s. 402.

⁷¹⁷ 50. Kaf, 25-26.

⁷¹⁸ Uşmûnî, s. 564.

⁷¹⁹ 55. Rahmân, 46-48.

⁷²⁰ Uşmûnî, s. 583.

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ
يُؤْمِنُونَ⁷²¹

Bu âyette وَرَحْمَةً kelimesinde durulması halinde anlam şöyle olur: “Sonra iyilik yapanlara nimeti tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidâyet ve rahmete erdirmek için Mûsâ’ya Kitab’ı (Tevrat’ı) verdik.” Bu şekilde bir vakfla daha sonraki لَّعَلَّهُمْ da bulunan teracci edatıyla ibtidâ yapılması durumu ortaya çıkacaktır. Fakat bu edatla ibtidâ uygun değildir.⁷²²

15. ‘Em-i Muttasile’nin Öncesi ile Ayrılması

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ⁷²³

أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ de herhangi bir şekilde vakf yapılamaz. Daha sonrasında gelen bunun üzerine atfedilmiştir. Em-i muttasılanın öncesi ile sonrasının herhangi bir şekilde birbirinden ayrılması mümkün değildir. Öncesi ve sonrası ile bu iki ifade tek bir harf gibidir. لَمْ تُنذِرْهُمْ müpteda ve haberden oluştuğu için تُنذِرْهُمْ üzerinde vakf edilip sonra لَمْ تُنذِرْهُمْ’den başlanacağı görüşü de belirtilmiştir. Bu görüş, Hüzeli tarafından vakf ve ibtidâ konusunda ortaya atılmış fakat itibar görmemiştir. ءَأَنذَرْتَهُمْ cümlesinin ikinci mefulü mahzuftur ve takdiri şöyledir: “العذاب على كفرهم” Eğer لَمْ يُؤْمِنُونَ cümlesi إِنَّ’nin haberi kılınmazsa vakıf لَمْ تُنذِرْهُمْ üzerinde olur ve حَتَّم fiili لَمْ يُؤْمِنُونَ’e taalluk eden hâl olur. Yani mana şöyle olur: “Allah kalplerini mühürlediği halde iman etmezler.” Bu görüşü Ammânî dile getirmiştir, çünkü حَتَّم fiili anlam yönüyle öncesine bağlıdır. Eğer حَتَّم fiilini başlangıç cümlesi yapar hâl niyet edilmezse cümle kâfirlere beddua olur ve bu durumda vakıf لَمْ يُؤْمِنُونَ üzerinde tâm olur.

16. Müşebbeh ile Müşebbehün bih’in Ayrılması

Benzeyen ve benzetilen iki kelimedenden ne kastedildiği bu iki ifadenin beraber ele alınıp değerlendirilmesiyle anlaşılır. Biri olmadan diğerini vermek anlamı sekteye uğratacaktır. Şimdi Uşmûnî’nin konu ile ilgili örneğini görelim:

⁷²¹ 6. En’âm, 154.

⁷²² Uşmûnî, 208.

⁷²³ 2. Bakara, 6.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْكَافِرِينَ⁷²⁴

“Ey iman edenler! Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın” anlamında يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى denilerek vakf yapılması mümkün değildir, zira bu durumda müşebbeh ve müşebbehün bih’in arasının açılması sorunu meydana gelir. Zira “İnsanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi” anlamındaki sonraki ifadeler benzetilen varlığı tavsif etmektedir. Eğer daha sonra gelen كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ ifadesindeki kâf harfî mastara sıfat olursa vakf-ı hasen olur ve şöyle bir anlam ortaya çıkar: “Malını insanlara riya için infak eden kişi gibi iptal etmeyin.”⁷²⁵

17. Kasem ile Cevâbın Ayrılması

Şart cümlesinin bir cezâ(cevap) cümlesini gerektirdiği gibi kasem harfî de bir cevap cümlesine ihtiyaç duyar ve kasemle cevabının vakf edilerek ayrılması uygun değildir. Üşmunî konu ile ilgili şu örneği vermektedir:

فَلَا أَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِى كِتَابٍ مَّكْنُونٍ⁷²⁶

“Hayır! Yıldızların yerlerine yemin ederim ki” anlamında فَلَا أَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ’de vakf yapılmaz. “Bilerseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir” anlamında bir sonraki ayet olan لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ⁷²⁷’de de aynı şekilde vakf yapılmaz zira kasemin cevabı henüz gelmemiştir. Bu cevap ise bir sonraki ayet olan إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ⁷²⁸’dir. Bu ayet sonunda da قُرْآنٌ kelimesinde de vakf yapılmaz, zira bir sonraki ayet başındaki فِى harfî ceri, قُرْآنٌ kelimesinin sıfatına mütealliktir.⁷²⁹ “Korunmuş” anlamına مَّكْنُونٍ’da da aynı şekilde vakf yapılmaz. Bunun sebebi de, مَّكْنُونٍ’dan sonra gelen cümlelerin ya Kur’ân ya da kitap kelimelerinin sıfatı olmasıdır. Bu durumda ortaya birincisi “O Kur’ân’a ancak tertemiz

⁷²⁴ 2. Bakara, 264.

⁷²⁵ Uşmûnî, s. 99.

⁷²⁶ 56. Vâkia, 75-78.

⁷²⁷ 56. Vâkia, 76.

⁷²⁸ “O, elbette değerli bir Kur’an’dır.”

⁷²⁹ Mahmud Hâfî, c. IV, 128.

olanlar dokunabilir”, ikincisi de “O kitaba ancak tertemiz olanlar dokunabilir” olmak üzere iki anlam çıkar.⁷³⁰

18. Muhtemel İ'râb Durumuna Göre Yapılan Hatalı Vakıflar

Vakf ve ibtidânın yanlış yapılması durumunda anlam fesâda uğrayacak ve ayette kastedilen mânâdan uzaklaşılacaktır. Bu sebeptendir ki bu ilmin âlimleri tarafından belirli ayetlerde hangi vakf çeşidinin olduğuna dair bilgilendirmede bulunulmuştur. Kimi zaman ise durulan yer, i'râbın çeşitli olmasına göre değişmekte dolayısıyla da bu durum ayetlerin anlamlandırılmasında farklı vecihlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bir yerde kimi i'râba göre vakf yapılması gerekirden diğerine göre böyle bir durum söz konusu değildir. Uşmûnî'nin verdiği örneklerle bu durum iyice anlaşılacaktır:

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ
الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا
عَظِيمًا⁷³¹

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ şeklinde durulması durumunda vakf yapılmaz. غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ nin; الْقَاعِدُونَ kelimesine sıfat yapılarak merfû, daha öncesinin hâli yapılarak mansup ya da الْمُؤْمِنِينَ nin sıfatı yapılarak mecrur okunması durumunda vakfin durumu değişmez. الْقَاعِدُونَ kelimesine sıfat yapılması durumunda anlam, “Müminlerden özürsüz oturanlar”; daha öncesinin hâli yapılması durumunda anlam, “Müminlerden özürsüz oldukları halde oturanlar”; الْمُؤْمِنِينَ nin sıfatı yapılması durumunda anlam, “Özürsüz müminlerden oturanlar” şeklinde olur. Âyetteki birinci أَنْفُسِهِمْ kelimesinde yapılan vakf hasen, kimi âlimlere göre ise tamdır. Ayetin öncesi ve sonrası anlam yönüyle kesilmiş olur ve ayetten çıkarılan anlam şudur: “Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihatten geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar.” Allah Teâlâ müminleri oturanlarla mücahitler olmak üzere iki kısma ayırmış bu iki gurubun eşit olmadığını bildirmiştir.⁷³²

⁷³⁰ Uşmûnî, s. 589.

⁷³¹ 4. Nisa, 95.

⁷³² Uşmûnî, s. 159.

إِنْ نَشَأْ نُزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةٌ فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ⁷³³

“Biz dilesek, onlara gökten bir mucize indiririz” anlamındaki ayette ‘de vakıf yoktur, çünkü sonrasındaki اعناقهم ifadesi اِنْ نَشَأْ deki şarta mütealliktir. Yani anlam bu durumda “Biz dilesek, onlara gökten bir mucize indiririz de, ona boyun eğmek zorunda kalırlar” olur. Bu nedenle de manası gelecek zamana dönüşür. Cümle sanki şu şekildedir: “Onlara bir ayet indirecek olsak boyunları itaatkâr olur.” Ayette خاضعين kullanılmış, خاضعات denilmemiştir, çünkü اعناق ile kastedilen topluluktur. Araplar, “Bir topluluk geldi” anlamında اتاني عنق من الناس derler. Veya muzafı hazf olmuştur da denilebilir. Yani اصحاب الاعناق şeklinde düşünülebilir. Muzaf hazf olmuş, haber ise mahzufa riayetle kalmıştır. Veya akıllılara izafe edildiği için bu hükmü onlardan almıştır. Nitekim Semin’in ifadelerinde olduğu gibi müennese izafe edilen de te’nis hükmünü almıştır.⁷³⁴ خاضعين hâl değildir, çünkü hal sözün bitiminde gelir. Ayetin اعناقهم لها kısmı devamıyla tamam olmaktadır.⁷³⁵

مُتَكَبِّرِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ⁷³⁶

“Karşılıklı yaslanmışlardır” anlamında عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ ‘de durmak sonrasındaki يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ (Dolaşır etraflarında, (tazelikleri) daimî genç hizmetçiler) cümlesinin istinâfî bir ifade olarak değerlendirilmesi üzerine vakf-ı hasendir. İstinâfî bir ifade olarak değil de önceki ayette bulunan عَلَى سُرُرٍ (işlenmiş motifli tahtlar üzerindedirler.) ifadesindeki zamirden hal⁷³⁷ yapılması durumunda ise herhangi bir şekilde vakıf yapılmaz. Buna göre anlam, “Etraflarında, (tazelikleri) daimî genç hizmetçiler dolaştıkları halde işlenmiş motifli tahtlar üzerinde karşı karşıya kurulmuşlardır.” Sonraki ayet başlangıcı olan يَطُوفُ⁷³⁸’dan اَتَتْهُمْ اَنْجِلُوسُ⁷³⁹’a kadar vakf yapılmaması durumunda ise anlam şöyle olur: “Ebediyen genç kalan uşaklar, onların etrafında; içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları, cennet pınarından doldurulmuş sürahileri, ibrikleri ve kadehleri, beğendikleri meyveleri ve arzu ettikleri kuş etlerini dolaştırırlar.” Daha sonra gelen be harfî cerinin müteallikinden dolayı da يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ şeklinde vakıf yapılamaz. Sonrasının kendi sıfatı olmasından

⁷³³ 26. Suarâ, 4.

⁷³⁴ Detaylı bilgi için bk., Semîn, IX, 537.

⁷³⁵ Uşmûnî, s. 421.

⁷³⁶ 56. Vâkia, 16-17.

⁷³⁷ Mahmud Hâfî, XIV, 112.

⁷³⁸ 56. Vâkia, 21.

dolayı da مَعِينٍ'de de vakf yapılmaz. وَمَا يَتَخَيَّرُونَ'da da öncesinin sonrasına atfedilmesinden dolayı vakf edilmesi uygun değildir.⁷³⁹

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَالِاهُ أَبَانُكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهاً وَاحِداً وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ⁷⁴⁰

“Yoksa siz Yakub’un, ölüm döşeğinde iken çocuklarına, “Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?” dediği, onların da, “Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilâhı olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz; bizler O’na boyun eğmiş müslümanlarız” dedikleri zaman orada hazır mı bulunuyordunuz?” anlamındaki ayette مَعِينٍ’den sonra gelen إِلَهاً kelimesi birinci إِلَهِ kelinmesinden hal olmak üzere mansuptur.⁷⁴¹ Anlamı da “Tek olduğu halde bir ilaha ibadet ederiz” olur. Dolayısıyla nasbedenle mansubun arası açılmaz. Sıfatlanmış nekrenin marifeye bedel olması şeklinde إِلَهاً kelimesi إِلَهِ’den bedel olmak üzere mansup olması durumunda da مَعِينٍ’da vakf yapılamaz. Bu durumun bir benzeri de “Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr perçeminden yakalarsınız” anlamında⁷⁴² بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ⁷⁴³ ayetinde mevcuttur. Fakat Basralılar nekrenin marifeye bedel olması için sıfatlanmanın gerekmediğini şu şiiri delil getirerek savunmaktadırlar:

فلا وأبيك خير منك إني ليؤذيني التحمحم والصهيل

“Hayır! Babana, senden daha hayırlı olana yemin ederim ki, Tehamhum ve Süheyl bana eziyet etmektedirler.” Bu şiirde خير kelimesi sıfatlanmamış bir nekre olarak مَعِينٍ’den bedel olmaktadır.⁷⁴³

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ⁷⁴⁴

“O, Allah ki gökleri yükseltti ve (her şey için) bir ölçü koydu” anlamında وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ’da vakıf yoktur. Bu durum; sonraki ayet başında bulunan أَيُّ’ın in’den sonrasındaki لَ’nin da nafiye olarak kabul edilmesi durumundadır. Anlam da, “Yani, ölçüde haddi aşmayın” olur. لَ’nin nahiye olduğunu kabul eden

⁷³⁹ Uşmûnî, s. 586.

⁷⁴⁰ 2. Bakara, 133.

⁷⁴¹ Mahmud Hâfî, I, 272.

⁷⁴² 96. Alak, 15-16.

⁷⁴³ Uşmûnî, s. 78.

⁷⁴⁴ 55. Rahmân, 7-8.

kimilerine göre de ’الميزان’da durulmaz, çünkü böyle bir durumda emir nehiye matuf olmuş olur ki bu caiz değildir, zira nehy fiil meczumdur. Nehiy fiil ise emir lââmı yani emr-i gâib olmadığında mebnidir.⁷⁴⁵

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَئِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ فَادْكُرُونِي أذكركم واشكروا لي ولا تكفرون⁷⁴⁶

Şayet daha öncesinde geçen عَلَيْكُمْ (size nimetlerimi tamamlamak için) ile anlam yönüyle ilişkilendirilirse فَادْكُرُونِي üzerinde vakfı yapılamaz. Yani, kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdiğimiz gibi siz de nimetlerimi size tamamlamam karşısında beni zikredin, çünkü bir nimetin karşılığı beni anmak ve bana şükr etmektir.” Bu takdir üzere كَمَا’daki ك daha sonrasında geçen فَادْكُرُونِي’ye taallük ettiği için فَادْكُرُونِي’nin öncesi ve ayet sonunda bulunan تَعْلَمُونَ fiilinde vakf yapılamaz. Ve yine كَمَا’daki ك daha öncesinde geçen وَلَئِمَّ’ye taalluk ettiği için وَلَئِمَّ’nin ayet sonunda bulunan تَهْتَدُونَ fiili üzerinde de vakf edilemez. Bu takdir üzere mana şöyle olur: “Doğrusu Allah kendilerine elçi göndermek sureti ile ihsanda bulunduğu gibi üzerlerindeki nimeti tamamlamak için onlara kendisinden korkmalarını emretti.” Bu tevil üzere تَعْلَمُونَ fiilinde vakf yapılabilir.⁷⁴⁷

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ⁷⁴⁸

Her ne kadar “günahlarınızı da yüklenelim” anlamındaki فَادْكُرُونِي’daki ل harfi kendisinde ibtidayı gerektiren emir lamı da olsa “İnkâr edenler iman edenlere, “Yolumuza uyun”dedi” anlamında اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا de şart manası olduğundan vakıf yapılmaz, çünkü mana şu şekildedir: “Şayet yeniden dirilişi, sevabı,

⁷⁴⁵ Uşmûnî, s. 581.

⁷⁴⁶ 2. Bakara, 150-152.

⁷⁴⁷ Uşmûnî, s. 81.

⁷⁴⁸ “Kâfirler, iman edenlere “Bizim yolumuza uyun dediler.”

⁷⁴⁹ 29. Ankebût, 12.

cezayı inkârda bizim yolumuza uyarsanız sizin hatalarınızı taşıyoruz.” وَأَنْحَمِلْ ‘in lafzı emir, manası cevaptır.⁷⁵⁰

⁷⁵⁰ Uşmûnî, s. 450.

C. KIRAAT FARKLILIKLARININ VAKF VE İBTİDÂ İLMİYLE ANLAM İLİŞKİSİ

Kıraat imamlarının vakf ve ibtida ile ilgili farklı görüşleri vardır. Bu bakımdan mütekaddimun kurrası ile müteahhirun kurrasının bu konu ile ilgili beyan ettikleri açıklamaları birbirinden farklıdır.

Mütekaddimun kurrası vakfı, kat'ı ve sekteyi müteradif kelimeler olarak görüp, bunların genellikle vakftan olduğunu kabul eder.

Nâfi, mana yönünden uygunluğa riâyet ederken, İbn Kesîr ve Hamza, nefesin bitimine riâyet eder. Ancak İbn Kesîr “*Oysa onun tevilini Allah’tan başkası bilmez*”⁷⁵¹ anlamındaki *وَمَا يُشْعِرُكُمْ*, “*O’na ancak ve ancak bir insan öğretiyor*”⁷⁵² anlamındaki *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ*, “*Siz ne bileceksiniz ki!*”⁷⁵³ anlamındaki *إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ* âyetlerini istisna eder. Buralardaki vakfı bilerek icra eder. Âsım ve Kisâî, kelâmın tamam olmasına, Ebû Amr da âyetlerin başına riâyet edip, “Bu bana daha uygundur” der. Bazı kıraat âlimleri de âyet sonlarında yapılan vakfın sünnet olduğunu söyler.

Mütekaddimun kurrasına göre ise vakf, kat'ı ve sekte farklı kelimelerdir ve bu kelimelerin kendilerine özgü tanımları bulunmaktadır.

Şimdi kıraat farklılıklarının anlama olan etkileriyle ilgili örneklerle yer verelim:

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ⁷⁵⁴

“*Onda (Tevrat’ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffret olur. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir*” anlamındaki ayette *وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ* şeklinde ibtidai bir kelâm olarak merfû yapan Kisâî’nin kıraatine⁷⁵⁵ göre vakf-ı hasendir. Buna göre başlangıç cümlesinin öncesiyle bir ilgisi olmaz. Bu Allah Teâlâ’nın Tevrat’ta Yahudilere kısasın dışındaki

⁷⁵¹ 3. Âli İmran, 7.

⁷⁵² 6. En’âm, 109.

⁷⁵³ 16. Nahl, 103.

⁷⁵⁴ 5. Mâide, 45.

⁷⁵⁵ Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlip el-Kaysiyyî, *Kitâbü’l-Keşfi an Vucûhi’l-Kirâati’s-Sebi ve İlelihâ ve Hicecihâ (Tahk. Dr. Muhyiddin Ramazân)*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût, 1987, I, 410; Cemâluddin Muhammed Şerif, *Mushafu’s-Sahabeti fi’l-Kirâati’l-Aşr*, Dâru’s-Sahabeti li’t-Türâs, Tanta 2004, s. 115.

birçok hükmü farz kılmadığı anlamını doğurur. Âyette kisasın dışında sayılan hükümler Müslümanları bağlayıcı bir hale gelir. وَالْعَيْنِ ve sonrası, النَّفْسِ'nin mahalline atfedilirse vakf yapılmaz, zira bu kelime أَنِّnin hazfedilmesiyle müptedâ olup ref konumundadır. Anlam “Biz Yahudilere Tevrat’ta cana karşılık can kisas edilir diye farz kıldık” olur. Aynı şekilde وَالْجُرُوحِ ve öncesindeki kelimelerin de atfedilerek nasp okunması durumunda vakf yapılamaz, zira atfetmek iki şeyi ayrılmaz bir bütün haline getirir.⁷⁵⁶

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ وَلِيَحْكُمَ أَهْلَ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ⁷⁵⁷

وَالْيَحْكُمُ’un çoğunluğun okuyuşu lââm harfinin sakin, fiilin de meczum olması üzerine vakf-ı kâfidir. Sonrası istinâfî bir cümle olup emir Allah’tan gelmektedir. Hamza’nın lââm harfini kesre, mim harfini de mansup okumasına göre⁷⁵⁸ ise burada vakf yapılmaz. Bu durumda lââm harfi sebebiyet ifade eder. Aynı şekilde lââm harfi وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ fiiline mutallak yapılırsa لِّلْمُتَّقِينَ’de vakf yapılamaz. Buna göre anlam, “Ona, içerisinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat’ı doğrulayan, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yolailetici ve bir öğüt olarak, İncil ehli Allah’ın indirdiği ile hükmetsin diye İncil’i verdik” olur. Lââm harfi mahzûf bir ifadeye taalluk ederse لِّلْمُتَّقِينَ’de vakf edip sonrasıyla ibtidâ yapmak, lââm harfinin sebebiyet ifade etmesinden dolayı caiz olur. Anlam da “İncil ehlinin, Allah’ın indirdiği ile hükmetmesi için, incili onlara bizzat biz indirdik” olur.⁷⁵⁹

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُفِّقُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ⁷⁶⁰

“Ateşin karşısında durdurulup da, “Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü’minlerden olsak” dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen!” anlamındaki ayette فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ’da durulması, sonrasındaki iki fiil olan وَنَكُونُ ve نُكَذِّبُ’nin istinâfî bir ifade olarak değerlendirilip وَنَكُونُ ve نُكَذِّبُ şeklinde merfû yapılması⁷⁶¹ üzerine vakf-ı câizdir. Anlam ise “Geri döndürülsek de döndürülmesek de

⁷⁵⁶ Uşmûnî, s. 180.

⁷⁵⁷ 5. Mâide, 46.

⁷⁵⁸ El-Kaysiyyî, I, 410; Cemâluddîn Muhammed Şerif, s. 133.

⁷⁵⁹ Uşmûnî, s. 181.

⁷⁶⁰ 6. En’âm, 27.

⁷⁶¹ Cemâluddîn Muhammed Şerif, s. 130; El-Kaysiyyî, I, 427-428.

biz müminler olarak Rabbimizin âyetlerini yalanlamayız” olur. نُزْدُ’de vakf yapılmasını gerektiren sebeplerden biri de amil olan لَيْتْ’in iki mamulünü de almış olması ve bunların arasının açılma ihtimalinin de bulunmamasıdır. لَيْتْ’in ismi نَا, haberi de mahallen merfû olan نُزْدُ kelimesidir.⁷⁶² Temenniye cevap olması amacıyla bu iki fiilin mansup bir şekilde okunması durumunda ise نُزْدُ’de vakf yapılmaz. Bu iki fiilin نُزْدُ fiiline atfen merfû okunması da mümkün değildir, zira bu durumda fiillerin tümü temenni ifade edecektir. Fiillerden birinin mansup yapılarak durulup diğerinin merfû okunarak devam edilmesi de mümkün değildir, zira bu durumda temenni ile cevabın arasının vakf ile açılması söz konusudur.⁷⁶³

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ⁷⁶⁴

“Gaybın anahtarları yalnızca O’nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah’ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz’da) olmasın” anlamındaki ayette فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ’de durmak sonrasındaki وَلَا يَابِسٌ وَلَا رَطْبٌ وَلَا ifadelerinin يَابِسٌ’in mahalline atfedilmesi durumunda⁷⁶⁵ vakf-ı hasendir, zira buradaki مِنْ zaid olup تَسْقُطُ fiilinin fâilidir ve hâliyle de merfûdur. Bu Hasan’ın okuması olup şazz bir kıraattir. Buradaki يَعْلَمُهَا fiili nekre bir kelime olan وَرَقَةٍ’in hâli konumundadır. Dolayısıyla Allah’ın bilmesi mutlak anlamda olup o yaprağın düşmeden önce, düşerken ve düştükten sonraki tüm hallerini kapsar.⁷⁶⁶

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ⁷⁶⁷

“O bitkilerden yeşillik meydana getiririz ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar çıkarırız”

⁷⁶² Mahmud Hâfî, IV, 116.

⁷⁶³ Uşmûnî, s. 192.

⁷⁶⁴ 6. En’âm, 59.

⁷⁶⁵ Cemâluddîn Muhammed Şerif, s. 134.

⁷⁶⁶ Uşmûnî, s. 196.

⁷⁶⁷ 6. En’âm, 99.

anlamında ayette *فَقَنَواُنْ دَانِيَةً* da durulması sonrasındaki *وَجَنَّاتٍ* kelimesinin müptedâ olarak merfû⁷⁶⁸, haberinin ise mahzûf olması üzere vakf-ı kâfidir. Bu durumda iki şekilde bir haber takdir edilebilir. Şâyet takdir *لهم جنات* şeklinde olursa anlam “Onlar için cennetler vardır”, *وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ آخِرُجَنَّاها* şeklinde takdir edilmesi durumunda ise anlam “Üzüm bağlarından bahçeler var ya işte onları biz çıkardık.” şeklinde olur. Bu Ameş’in⁷⁶⁹ kıraatidir.⁷⁷⁰

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ قَدِ اسْتَكْبَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَّغْنَا آجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوِيكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ⁷⁷¹

“*Rableri katında selâm yurdu (cennet) onlarındır. Allah, yapmakta oldukları şeylerden dolayı onların dostudur*” anlamında *لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* da durulması daha sonraki âyette bulunan *نَحْشُرُهُمْ* fiilinin *يَحْشُرُهُمْ* harfiyle okuması durumunda vakf-ı tamdır, zira bu başlangıç cümlesi olup fiilin cemi olarak kullanımından kastedilen ise Allah’ın azametidir. Bu şekilde bir okumayla ifade daha önceki cümleyle ilişkisini kaybeder. *يَحْشُرُهُمْ* ile okunması durumunda da aynı şekilde *يَعْمَلُونَ* da vakf yapılır, zira o *وَهُوَ وَلِيُّهُمْ* ifadesi ile Allah’tan haber vermektedir. *يَعْمَلُونَ* fiilini mana boyutuyla *وَهُوَ وَلِيُّهُمْ* cümlesiyle alakalıdır.

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَيْنَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَيْنَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رَسُولٌ رَبَّنَا بِالْحَقِّ وَتُودُوا أَنْ تُلْكَمُ الْجَنَّةَ أَوْ رَتَّبْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ⁷⁷³

“*Hamd, bizi buna erıştiren Allah’a mahsustur*” anlamında *وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَيْنَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ* da durmak sonraki gelen ifadenin vav ile *لِنَهْتَدِيَ* şeklinde okunması⁷⁷⁴ durumunda vakf-ı kâfidir. Vavsız bir şekilde *مَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ* olarak okunduğunda ise vakf-ı hasen olur ve bu ifade *لَوْلَا*’nın öne geçmiş cevabı olmuştur. Anlam ise “O, bize hidâyet etmese idi bizim kendiliğimizden bunun yolunu bulmamıza imkân yoktu” olur. Cemaat vav harfi ile *وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ* şeklinde okumuşlardır. Mısırlıların mushaflarında da bu şekilde yazılmıştır ve vâv ile okunmasına göre burada iki vecih vardır. Birincisi, vâv harfinin

⁷⁶⁸ Cemâluddîn Muhammed Şerif, s. 140.

⁷⁶⁹ El-Kaysiyyî, I, 443.

⁷⁷⁰ Uşmûnî, s. 201.

⁷⁷¹ 6. En’âm, 127-128.

⁷⁷² El-Kaysiyyî, I, 451; Cemâluddîn Muhammed Şerif, s. 144.

⁷⁷³ 7. A’raf, 43.

⁷⁷⁴ El-Kaysiyyî, I, s. 464; Cemâluddîn Muhammed Şerif, s. 155.

vâv-ı istinaf ve sonrasındaki cümlelerin de başlangıç cümlesi olduğudur ki en açık olan görüş budur. İkincisi ise vâv-ı hâliye olduğudur.⁷⁷⁵

مَنْ يَضَلِّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ⁷⁷⁶

“Allah, kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek kimse yoktur. Allah, onları azgınlıkları içinde bırakır, bocalayıp dururlar” anlamındaki âyette وَيَذَرُهُمْ fiilinin istifhâm takdir edilerek nûn ile ve merfû olarak okunması⁷⁷⁷ durumunda vakf-ı kâfi olur. Buna göre ayetin anlamı, “Onları azgınlıkları içerisinde şaşkın bir halde dolaşırken bırakır mıyız?”

İbn-i Kesîr, İbn-i Âmir ve Nâfi bu şekilde okumuştur.⁷⁷⁸ وَيَذَرُهُمْ fiilinin yâ harfi ile وَيَذَرُهُمْ şeklinde meczum okunması durumunda ise vakf yapılmaz. Fiil bu durumda ف harfinin mahalline atfedilmiş ve şartın cevabı olması sebebiyle meczum olmuş olur. Bu şekilde okuyan kıraat âlimleri ise Hamza ve Kisâ’î’dir. Âsım ve Ebû Amr ise bu fiili yâ harfiyle وَيَذَرُهُمْ şeklinde merfû olarak okumuşlardır. Şâyet bu fiil ف harfinden sonrasına atfedilirse öncesinde vakf etmek caiz olmaz. Fakat istinafi bir cümle yapıldığında ise öncesinde durmak caiz olur.⁷⁷⁹

وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ⁷⁸⁰

“Ve kalplerinin gazabını gidersin. Ve Allah Teâlâ dilediğini tevbeyle muvaffak kılar. Ve Allah Teâlâ alîmdir, hakîmdir” anlamındaki ayette وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ de durmak sonrasındaki وَيَتُوبُ’nun mütevatir kıraate göre merfû olarak okunması üzerine⁷⁸¹ vakf-ı hasendir. İbn-i Ebî İshak’ın kıraatine göre يَتُوبُ fiili ya gizli bir اُن ile ya da قَاتِلُوهُمْ ile gelen emire cevap olsun diye vâv harfiyle mansup olarak gelmiştir. Böylece öldürme tevbe için bir sebep olmaktadır.⁷⁸²

⁷⁷⁵ Uşmûnî, s. 214-215.

⁷⁷⁶ 7. A’raf, 186.

⁷⁷⁷ El-Kaysiyyî, I, 485; Cemâluddîn Muhammed Şerif, s. 174.

⁷⁷⁸ El-Kaysiyyî, I, 464.

⁷⁷⁹ Uşmûnî, s. 227-228.

⁷⁸⁰ 9. Tevbe, 15.

⁷⁸¹ Cemâluddîn Muhammed Şerif, s. 189.

⁷⁸² Uşmûnî, s. 241.

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ

فَاتَّقُونِ⁷⁸³

(Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz. Doğrusu ben, sizin yaptığınız şeyleri tamamen bilirim.) ayetinde عَلِيمٌ kelimesinde vakıf, daha sonraki ayet başlangıcında bulunan هَذِهِ'deki hemzeye öncesindeki إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ'deki hemzeye atfen kesreli okuyan Hamza, Kisâ ve Âsım'a göre⁷⁸⁴ vakf-ı tâmdır. وَإِنَّ'deki hemzeye بِمَا'ya atfen بَأَنَّ şeklinde fethalı okuyan (ki bu durumda ان (inne) cer mahallinde olur) İbn Kesir, Nâfi ve Ebû Amr'a göre ise عَلِيم kelimesinde vakıf yoktur. Fiilin gizlenmesiyle أُنْزِلُوا'de olduğu gibi اُنْ nasp mahallinde olur ve عَلِيم kelimesinde vakıf caiz olur.⁷⁸⁵

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَكِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ⁷⁸⁶

“Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler” anlamında أَمَّنَ بِاللَّهِ وَمَلَكِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ'de durmak, sonrasındaki لَا نُفَرِّقُ'nun nûn harfiyle okunması durumunda vakf-ı haseni meydana getirir. لَا نُفَرِّقُ'nun nûn harfi ile değil de yâ harfi ile binâ-i fâil olarak لَا يُفَرِّقُ şeklinde okunması durumunda⁷⁸⁷ vakıf yoktur. Buna göre anlam, “Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de. Peygamber diğer peygamberlerin hiçbirisinin arasını ayırmadı(hepsinin hak olduğunu kabul etti)” şeklinde olmaktadır. Ayetin devamında yer alan كُلٌّ kelimesinin izafe edildiği هم zamiri ise hazfedilmiştir. يُفَرِّقُ'nun يُفَرِّقُ şeklinde okunması durumunda fiildeki zamir Allah lafzına râci kılınırsa bu takdirde sonrasıyla alakalı olur. Zira bu durumda Lafza-i Celâl ile sonrasının arasının ayrılması doğru olmaz.⁷⁸⁸

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرَبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرْكًا وَلَا تُخْشَى⁷⁸⁹

Sonrasının bir başlangıç ifadesi (istinâf) olmasına göre “(Firavun’un imana yanaşmaması üzerine) Mûsâ’ya, “Kullarımı (İsrailoğullarını) geceleyin (Mısır’dan) yürütüp çıkar. Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç” diye vahyettik” anlamındaki ayette يَبَسًا'de durulması vakf-ı kâfidir. Ama

⁷⁸³ 23. Muminûn, 51-52.

⁷⁸⁴ Cemâluddin Muhammed Şerif, s. 345.

⁷⁸⁵ Uşmûnî, s. 399.

⁷⁸⁶ 2. Bakara, 285.

⁷⁸⁷ Cemâluddin Muhammed Şerif, s. 49.

⁷⁸⁸ Uşmûnî, 104.

⁷⁸⁹ 20. Tâhâ, 77.

“yakalanmaktan korkmayacağın” manasında لَا تَخَافُ فِيهِ طَرِيقًا’a sıfat yapılırsa lafız ve anlam ilişkisi devam edeceği için vakıf olmaz. Zira nekreden sonra gelen cümle bu nekrenin sıfatı olur. Hamza’nın kıraatine göre de yine vakıf değildir. Zira Hamza burada لَا تَخَافُ fiili müzarisini لَا تَخَفُ şeklinde emrin cevabı olarak cezimli okur.⁷⁹⁰ O cevabı alan emir de فَاضْرِبْ dir. Yani “Onlar için denizde bir yol aç ki yakalanmaktan korkmayasın” diye vahyettik. Bu takdire göre daha sonrasında gelen وَلَا تَخْشَى iptidaiyedir. Dolayısıyla buradaki لَا nafiye. Anlam ise “sen boğulmaktan korkmazsın” olur. Eğer وَلَا تَخْشَى, لَا تَخَافُ üzerine atıf ile meczum yapılırsa دَرَكًا üzerinde durulmaz. لَا تَخَافُ’yu emrin cevabı yapmak caizdir. Bu durumda Arap şiirine kıyasen elif kaldırılmaz ve لَا تَخَافُ şeklinde okunur.⁷⁹¹

وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَمَأْوَاكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ نَّاصِرِينَ⁷⁹²

“İbrahim, onlara dedi ki: “Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah’ı bırakıp birtakım putlar edindiniz” anlamında وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا ‘de vakıf, daha sonrasında gelen ve مودة بينكم ‘u ref ile ve tenvinin hazfî ile okuyan için kâfidir. Zira lafız yönüyle cümle tamam olmakla beraber Hz. İbrahim’in müşriklere yönelttiği cehenneme ve ahiret ahvaline yönelik tehditler bulunmakta ve buna da daha önceki cümlelerde bulunan dünya hayatına dair sevgi sebebiyle putlara tapma neden olmaktadır. Bu durumda yani أَوْثَانًا ‘de vakf-ı kâfî olması durumunda izafet, mahzuf mübtedanın haberi olmaktadır. Yani ذَلِكَ مودة بينكم şeklindedir. Veya da izafet, haberinin mübtedâsı olur. Yani مودة بينكم في الحياة الدنيا şeklindedir. Bu şekilde okuyanlar Âsım, Ebû Amr ve Kisâî’dir.⁷⁹³ İN ‘nin haberi şeklinde ref olarak okuyup, الذي manasına alan için burada vakıf yoktur. Aynı şekilde مودة kelimesini اتخاذ’in mefulu olarak nasp halinde, gerek izafet yapılsın gerekse yapılmasın, okuyan için de yine vakıf yoktur. Bunun takdiri إِنَّمَا اتَّخَذْتُمُوهَا مودة بينكم في الدنيا olup anlam, “O putları aranızda sırf dünya hayatına mahsus bir sevgi sebebiyle edindiniz” şeklinde olur. Hamza ve Hafs ise nasp halinde, izafet ve tenvinin hazfî ile okumuşlardır.⁷⁹⁴

⁷⁹⁰ Cemâluddin Muhammed Şerif, s. 317.

⁷⁹¹ Uşmûnî, s. 369.

⁷⁹² 29. Ankebût, 25.

⁷⁹³ Cemâluddin Muhammed Şerif, s. 399.

⁷⁹⁴ Uşmûnî, s. 451.

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ⁷⁹⁵

“Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etsinler diye...” anlamında ‘da vakıf, emrin başlangıcı ve tehdit manasındaki وَلِيَتَمَتَّعُوا’daki ل harfini sâkin okuyan için vakf-ı hasendir. Bu durumda sanki “Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etsinler de ileride başlarına neler geleceğini görüp bilecekler” denilmek istenmiştir. Bu yanlış olan birşeyi yapmaya çalışan çocuğa annesinin “Yap da sonunda ne olacak görürsün!” demesine benzemektedir. İbn Kesir, Hamza ve Kisâi bu şekilde yani ل harfini sâkin okumuşlardır.⁷⁹⁶ Ancak, söz konusu harfî لِيَكْفُرُوا’ya atfen kesre ile okuyan için vakıf yoktur. Bu durumda ise anlam “Kendilerine verdiğimiz şeye nankörlük etsinler ve istifadede bulunsunlar diye...” olur. ل harfinin kesresiyle وَلِيَتَمَتَّعُوا ‘da vakıf yapılır. Âsım, Nâfi, İbn Âmir, Ebû Amr bu şekilde okumuşlardır.⁷⁹⁷

بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ⁷⁹⁸

“(Bu da) Allah’ın yardımıyla (olacaktır). Allah dilediğine yardım eder, galip kılar. O çok güçlüdür, çok merhamet edicidir” anlamında بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ’de vakf-ı kâfi vardır. Lafız tamam olmuş mana devam etmektedir. Zira sonraki ayette “Allah, (onlara zafer konusunda) bir vaadde bulunmuştur. Allah, vaadinden dönmez. Fakat insanların çoğu bilmezler.” buyrulması Allah’ın önceki ayette yardım edeceği kişilere zafer nasip ettiğini bildirmektedir. الرَّحِيمُ’den sonrası gizli bir fiille وَعَدَ اللَّهِ şeklinde nasp olarak düşünülürse الرَّحِيمُ’de vakf-ı tamın olduğu söylenmiştir. Bu durumda الرحيم ve من يشاء’da vakıf yapılmaz bilakis وعد الله’de vakıf yapılır. وعد الله şeklinde, şâz olarak, dâl harfinin refi ile okunduğunda⁷⁹⁹ الرحيم’de vakıf vakf-ı tam olur. Takdir ذلك وعد الله, anlam da “Bu Allah’ın va’didir” şeklinde olur.⁸⁰⁰

وَجَدْتَهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَزَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ إِلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ⁸⁰¹

⁷⁹⁵ 16. Nahl, 55.

⁷⁹⁶ Cemâluddîn Muhammed Şerif, s. 273.

⁷⁹⁷ Uşmûnî, s. 454.

⁷⁹⁸ 30. Rûm, 5-6.

⁷⁹⁹ Cemâluddîn Muhammed Şerif, s. 404.

⁸⁰⁰ Uşmûnî, s. 456.

⁸⁰¹ 27. Neml, 24-25.

“Onun ve kavminin, Allah’ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm. Şeytan, onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu yüzden de onlar doğru yolu bulamıyorlar” anlamındaki ayetin sonunda bulunan لَا يَهْتَدُونَ’da durulması, sonrasındaki اَلَّا’nın hemzenin fethi, lâm harfinin de tahfifi ile okuyan Kisâî’nin kıraatine⁸⁰² göre vakf-ı tamdır. Yine Kisâî’nin kıraatine göre وَزَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالُهُمْ ve يَهْتَدُونَ اَعْمَالُهُمْ üzerinde vakıf yapılabilir. اَلَّا’yı teşdid ile okuyan اَعْمَالُهُمْ ve يَهْتَدُونَ اَعْمَالُهُمْ harfi muzarat harfi olup kelimenin aslındadır ve nidâ harfi yapılarak kelimedden ayrı okunamaz. اَلَّا üzerinde vakfedilmesi durumunda ise اَلَّا يَا şeklinde ortaya çıkacaktır.

اَلَّا’nın aslı اَنْ ve لَا dır. Nûn harfi, lâma idğam edilmiştir ki o da fiili nasp edicidir. Ve ayette يَسْجُدُوا şeklinde gelmiş, nasp alameti olarak da nûn hazfedilmiştir. Ebû Hâtim, “Şayet maksat anlatıldığı gibi olmasaydı yani اَلَّا şeddesiz bir şekilde اَلَّا olarak gelip اَنْ naspedici, لَا nefyedici olmasaydı “اَلَّا يَسْجُدُونَ” şeklinde ref alameti olan nûn harfiyle birlikte gelirdi. Nitekim قَوْمٌ فِرْعَوْنَ اَلَّا يَنْفُورُونَ (Şuara, 11) ayetinde durum böyledir.

Kisâî’nin okuyuşuna itiraz edilerek “Mushaf-ı Osman’da sîn ve yâ harfleri arasında elif yoktur” denilirse; tıpkı iki alem arasında ibn kelimesindeki elifin hazfî gibi burada elif harfi burada mahzuftur şeklinde cevap verebiliriz. Zira اسجدوا kelimesinin başındaki hemze vasl hemzesidir. Yukarıdaki kurala bakılarak hazf edildiğinde nidâ harfi sonrasıyla birleşerek يَسْجُدُوا halini almıştır. Kisâî’nin kıraatine göre اَلَّا يا diyerek vakıf yapsa ve اسجدوا diyerek ibtida yapsa caizdir, çünkü takdir “اَلَّا يا هَؤُلَاءِ اسجدوا” şeklindedir. Bu ilmi bildiği iddiasında olanların çoğu buna göre burada vakıf yapmakta ve bu vakfı, vakf-ı hasen ve vakf-ı muhtar saymaktadırlar. Oysa bu doğru değildir ve buradaki vakıf, vakf-ı muhtar değil, vakf-ı câizdir. Kim zorunlu olarak اَلَّا ya da vakıf yapsa sonra da اسجدوا diyerek devam etse caizdir. Takdir, اَلَّا يا هَؤُلَاءِ اسجدوا şeklindedir ve münâdâ mahzuftur, çünkü nida harfi ona delâlet etmektedir ve bu nida harfinin de emir-fiille mübaşeretî çoktur. Nitekim Arapça’da nidâ harfinden sonra münâdânın hazf edilip hemen peşinden emir fiille başlayan cümlelerin geldiği çoktur.⁸⁰³

⁸⁰² Cemâluddîn Muhammed Şerif, s. 379.

⁸⁰³ Uşmûnî, s. 432.

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا⁸⁰⁴

“Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir” anlamındaki ayet sonunda جَهُولًا kelimesi üzerinde durulması durumunda Ebû Hâtim’e göre vakf-ı tam meydana gelir; çünkü O, bir sonraki ayet devamında bulunan⁸⁰⁵ لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ deki ل harfini kasem lââm’ı olarak değerlendirmiştir. Bu duruma karşı çıkılmıştır zirâ sahih olan vakfin olmamasıdır. Zira burada söz konusu ل harfi kasem için olmayıp sayrûret içindir, çünkü emanet insanoğluna azap etmek için yüklenmedi. İnsan o emaneti yükledi ve sonrasında durum, nifak içinde olana, şirk koşana Allah’ın azap etmesine ve iman edenin de tevbesini kabule dönüştü. Yani insan kendi sonunu kendi eli ile hazırlamış oldu. Aynı şekilde ل harfini öncesiyle alakalı olarak كى manasında alanlara göre de burada vakıf yoktur. Ameş, iletir emaneti yüklenenin fiiline kasrederek يتوب şeklinde ref olarak okumuştur.⁸⁰⁶ Daha sonra يتوب و ‘yü isti’naf olarak değerlendirir. Bu durumdaki anlam “Allah’a ortak koşan erkeklere ve Allah’a ortak koşan kadınlara azap etmek için insana emaneti yüklemiştir. Allah, mü’min erkeklerin ve mü’min kadınların ise tövbelerini kabul eder.”⁸⁰⁷

Görüldüğü gibi vakf ve ibtida ilmi Kur’an’ı doğru anlama, doğru yorumlama, hatalı okumaları çağrıştıracak her türlü olumsuzlukları bertaraf etme açısından son derece hassas ve önem arzeden bir yapıya sahiptir. Cümle yapılarının kopukluğu bazen bir kelime ile bazen bir harf ile bazen bir pasaj ile gerçekleşmektedir ve ciddi yanlış anlaşılmalara, anlam kaymalarına sebebiyet verebilmektedir. Bu bağlamda vakf ve ibtidâ ilmi devreye girerek âyetlerin yanlış anlaşılma, anlamlarının birbirine karışması ihtimâli ve vuku bulacak bir hatayı önlemesi yönünden bu ilim son derece önemlidir. Bu ilim sayesinde Kur’ân’ın insanlara gönderiliş amacına uygun olarak ayetlerin anlamlarının doğru tespit edilmesi sağlanır.

⁸⁰⁴ 33. Ahzâb, 72-73.

⁸⁰⁵ 33. Ahzâb, 73.

⁸⁰⁶ Cemâluddin Muhammed Şerif, s. 427.

⁸⁰⁷ Uşmûnî, s. 472.

SONUÇ

Kur’ân-ı Kerîm’in öğretilerinden faydalanıp yaşam kalitesini artırarak Allah’ın istediği doğrultuda hayatı devam ettirebilmek Kur’ân-ı Kerim’i iyi bir şekilde anlayıp hayata tatbik edebilmekle mümkündür. Kur’ân-ı Kerim’i doğru anlayabilmek; birçok ilmin, yöntemin, bakış açısının berebaber ele alınıp değerlendirilmesiye mümkündür. Bu bağlamda konunun uzmanları çalışmalar yapmış, bu çalışmaların bazıları ilim dalı özelliğini kazanamayıp münferit araştırma konuları olarak kalmış, bazıları da zaman içerisinde disiplin haline gelip yerleşmiştir. Disiplin haline gelen bu çalışmalar “Kur’an İlimleri” diye anılan bir külliyyatın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Vakf ve ibtida ilmi de bu külliyyatın içerisinde olup ayetlerin anlam boyutunu en iyi şekilde tespit etme ve ayetlerde kastedilen mananın elde edilebilmesi hususunda vazgeçilemeyecek bir ilim haline gelmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlüyle başlayan vakf ve ibtidâ ilminin kökeni, Hz. Peygamber’e ve ashabına kadar uzanmaktadır. İbn Ömer (r.a)’ın, “Muhammed (sav)’e belirli bir sûre indirilirdi de günümüzde sizin Kur’ân’ı öğrendiğiniz gibi biz de onun helâlini, haramını ve vakf edilmesi gereken yerlerini öğrenirdik...” şeklindeki rivayeti sahabenin Kur’ân’ı öğrendikleri gibi nerede vakf yapılması gerektiğini öğrendiklerine dair bir delildir ve bu sahabeden sabit olmuş bir icmâdır.

Kökeni Allah Rasûlü ve sahabeye kadar dayanan bu ilimle ilgili olarak İslâm literatüründe hemen hemen her asırda muhtelif eserler yazılmıştır. Bu eserlerde Kur’ân-ı Kerîm’in düzgün bir şekilde okunmasını sağlamak amacıyla Kur’ân’ın tümü taranmış, okurken kolaylık sağlamak amacıyla cümlenin anlamının nerede bitip nereden başladığını göstermek amacıyla vakf işaretleri mushafa eklenmiştir.

Ülkemizde de bu literatüre paralel olarak son dönemde olmak üzere vakf ve ibtida alanında gerek makale gerekse eserler neşredilmiş fakat bu ilmin ayetlerdeki anlam boyutuyla ilişkisine ya nadiren değinilmiştir ya da bu ilim sadece şekilsel olarak incelenmiştir. Hâlbuki âlimler bu ilme dair terminolojileri ve tanımlamaları ayetlerin anlam boyutunu göz önünde bulundurarak yapmışlardır. Bu sebeple ayetlerin, vakf ve ibtidâ ilmiyle anlam ilişkisinin ön planda tutularak ele alınıp incelenmesi ihtiyacı meydana gelmiştir. Çalışmamız da bu amaca hizmet etmek amacıyla yapılmıştır.

Çalışmamızda öncelikli olarak bu ilimde hicri on birinci yüzyılın en önemli âlimlerinden olan Uşmûnî hakkında elde edebildiğimiz kadarıyla bilgi verilmiştir. Uşmûnî vakf ve ibtidâ ilmine yapmış olduğu katkılarıyla, vermiş olduğu özgün bilgilerle bu alanın incelenmesi gereken şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir. Kendisinden önce birçok âlimin eserini incelemiş olması, tefsir, hadis, Arap dili, şiir, belağat vb. alanlara olan hâkimiyeti, eserinin kalitesini artırmış olup eseri inceleyenlere geniş bir mirasla yüzleşme imkânı tanımıştır.

Bir metinde yer alan ve ifadenin doğru bir şekilde dile getirilmesine yarayan noktalama işaretlerine benzetilebilecek vakıfların okuyuşta dikkate alınmaması ortaya pek çok anlam kayması ve tahrifini çıkarmaktadır. Bu kaygının bir sonucu olarak Uşmûnî bağlamındaki bu çalışmamızda, vakf ve ibtida ilmi sayesinde anlamı bozmadan hem nerede durulacağı hem de nereden başlanması durumunda ayetlerin anlamlarının sıhate kavuşacağı belirtilmiş ve bu şekilde düzgün bir tilavetin yapılabilmesi amaçlanmıştır.

Kur'an'ın indirilmiş olduğu Arap dil ve kaidelerinin gerektirdiği bir tarzda âyetlerin belirli yerlerinde durup başlamayı beceremeyen kişilere bir sistem sunulması onların yanlış düşme ihtimali ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Vakf ve ibtidâ ilminin Kur'ân'ın tümünü elen alan bir disiplin olması sebebiyle bu ilim; Kıraat, İslâm Hukuku, Nahiv, Belağat, Kelam, Hadis vb. ilimlerle sıkı bir ilişki içerisinde. Çalışmamızda bu ilimlerle olan ilişkilere sıkça yer verilmiş ve bu ilmi ele alırken olması gereken zenginlik yansıtılmış aynı zamanda bu alanla ilgili geniş bir inceleme sahasının olduğu belirtilmek istenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulfettah İsmâil b. Şiblî, *Resmu'l-Mushâfi'l-Usmânî ve Evhâmu'l-Müsteşrikîn fî Kırââtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru's-Şürûk, Cidde 1983.
- Ahfeşü'l-Evsât, Ebû Hasan Sa'id b. Mes'ede, *Kitâbu Meâni'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Hânicî, Kâhire 1411/1990.
- Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, el-Matbaatü'l-Bahriyye, İstanbul 1304-1305.
- Âşıkkutlu, Mehmed Rüşdî, *Elfaz (Aşere Vucûhâtı)*, Ankara 1975.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1979.
- Cârullah, Musa, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, Kazan 1912.
- Cemâluddin Muhammed Şerif, *Mushâfu's-Sahâbeti fî'l-Kırââtî'l-Aşr*, Dâru's-Sahabeti li't-Türâs, Tanta 2004.
- Cevherî, İsmâil b. Hammad, *Tâcu'l-Luga ve Sihâhi'l-Arabiyye* (Tahk.: Ahmed Abdulgafur Attar), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Mısır ts.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, yy., ts.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân Okuma Esasları*, Emin Yayınları, Bursa 2009.
- Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2007.
- Dânî, *el-Müktefâ fî'l-Vakfi ve'l-İbtidâ* (Tahk.: Yûsuf Abdurrahman Maraşlı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987.
- Ebû Bekr Ahmed, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr* (Tahk.: Ali Muh. ed-Debbâ), Musdafa'l-Bâbi'l-Halebî, Mısır 1950.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, (Neşr.: Ahmed Sa'd Ali) Mısır 1952.
- Ebû Hayyân, el-Endülûsi, Muhammed b. Yûsuf eş-Şehîd, *el-Bahru'l-Muhit*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993.

- Ebû Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lugati* (Tahk.: Abdusselam Muhammed b. Hârun), Dâru'l-Fikr, yy. ts.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zekeriyâ, *el- Maksad li Telhisi mâ fi'l-Mürşîd*, Mısır 1353/1934.
- Halebî, Semîn, Ahmed b. Yûsuf, *ed-Dürri'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Mekûn* (Tahk.: Ahmed Muhammed Harrâd), Dimeşk ts.
- Hamevî, Feyyûmî Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l-Münîr fî Garîbi's-Serhi'l-Kebîr*, Kahire 1898.
- Hamevî, Yakup, Ebû Abdullah Şihâbüddin Yakut b. Abdullah, *Mu'cemu'l Buldân*, yy., ts.
- İbn Cevzî, *Fünûnu'l- Efnân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987.
- İbn Manzûr, Ebû'l-fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukarrem el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut ts.
- İbn Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1398/1978.
- İbn Tayfur, *Aynu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Seb'i'l-Mesânî (Tefsîr-i İbn Tayfûr)*, Dâyiratu'l-Ma'ârif-i Teşeyyu', Tahran 1373/1995.
- İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd* (Tahk.: Ali Hüseyin el-Bevvâb), Riyad 1985.
- , *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr* (Neşr.: Ali Muhammed Debba), Mısır ts.
- , *Gayetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* (Neşr.: Bergstraesser), Mısır 1932.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu Bekr İbnü'l-Enbarî İbn Beşşâr Muhammed b. Kasım b. Muhammed, *İdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2007.
- İbnü't-Tahhân, Ebu'l-Abbas Abdulazîz b. Ali b. Muhammed, *Nizâmü'l-Edâi fî Vakfi ve'l-İbtidâi* (Tahk.: Ali Hüseyin el-Bevvâb), Riyad 1984/1406.
- İbnü'l-Esir, *el Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Dâru Sadr, Beyrut ts.

İsfehâni, Râğıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mektebet-ü Nezâr-ü Mustafa'l- Bâz, yy., ts.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I-II, İstanbul 1360-1362/1941-1943.

Kaysiyyî, Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlip, *Kitâbü'l-Keşfi an Vucûhi'l-Kirâati's-Sebi ve İlelihâ ve Hicecihâ* (Tahk.: Dr. Muhyiddin Ramazân), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1987.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemul-Müellifîn*, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabiyye, I-IV, Beyrut 1414/1993.

Komisyon, (Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş) *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.

Mahmud Hâfî, *el-Cedvel fî İ'râbi'l-Kur'âni ve Sarfihî ve Beyânihî*, Dâru'r-reşîd, Beyrut ts.

Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Neşr.: Muhammed Fuad Abdülbâkî), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955.

Nehhâs, Ebû Cafer, Ahmed b. Muhammed, *Kitâbu'l-Kat' ve'l-İsti'nâf*, Bağdat 1978.

R. Sellheim, "Al-Sadjawandi", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, Leiden 1995.

Rızâ Abdulceyyid, es-Seyyid Ferec Azzam, *el-İ'tirâzatü'n-Nahviyyetü fî kitâbi Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ezher Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi, Mısır 2005.

Sarı, M. Ali, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, İstanbul 2000.

Secâvendî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Tayfûr, *İlelü'l-Vukûf* (Tahk.: Muhammed b. Abdullah b. Muhammed İdî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2006.

Sehavî, Ebu'l-Hasen, *Cemâlû'l-Kurrâ ve Kemâlû'l-İkrâ* (Tahk: Ali Hüseyin el-Bevvâb), Mekke 1987.

Sehavî, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, Dâru Mektebeti'l-Hayâh, Beyrut, ts.

Sem'ânî, Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi, *el-Ensâb* (Tahk.: Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani), yy. ts.

Sirkîs, Yûsuf, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye*, Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, Kâhire 1919.

Sofuzâde, Seyyid Hasan Hulûsi, *Mecma'u'l-Âdâb* (Sadeleştiren: Muzaffer Odak), İstanbul ts.

Temel, Nihat, *Kurân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2001.

Tetik, Necati, *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, İşaret Yay., İstanbul 1990.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, (Neşr.: İbrahim Atve), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, yy., ts.

Uşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm, *Menâru'l-Hüdâ fî Beyânî'l-Vakf ve'l-İbtidâ* (Tahk.: Muhammed b. İd eş-Şa'bân, Dâru's-Sahâbe, Tanta 2008.

Zebidî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs* (Tahk.: Mustafa Hicâzî), Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1987.

Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, Beyrût 1988.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1998.

Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Tahk.: Ebi'l-Fadl et-Dimyâtî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2006.

Zerrûk, Muhammed Halîl, *el-Vakfu's-Sarfî Mâ Yukîfu aleyhi ve mâ la Yukîf*, Bingazi 1999.

